

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV

DIPLOMOVÁ PRÁCE

BOHUSLAVA RAJSKÁ

Vedoucí práce: Mgr. Zdeněk Bezecný, Ph.D.

Autorka práce: Zdeňka Šarounová

Studijní obor: Kulturní historie

Ročník: 6.

2010

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47 b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích 30. dubna 2010

Anotace

Bohuslava Rajská

Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích,
České Budějovice 2010.

86 stran textu, 6 obrazových příloh, 1 textová příloha.

Ve své diplomové práci se zajímám o Antonii Reissovou, druhou manželku básníka Františka Ladislava Čelakovského a zakladatelku prvního veřejného vzdělávacího ústavu pro dívky, která od 30. let začala používat vlastenecký pseudonym Bohuslava Rajská.

Kromě Antonie Reissové jako historické postavy, která svou prací přispěla k emancipaci žen, a tím alespoň nepatrně zasáhla do mohutného proudu dějin, mě bude zajímat i to, jak se měla chovat (a chovala) žena doby předbřeznové, která byla, tak jako Bohuslava Rajská, veřejně činná. Dále se budu ptát, jaká činnost se od ní očekávala a jakým způsobem měla přispět k emancipaci českého národa. Na Bohuslavu Rajskou se tedy budu dívat z genderového aspektu, přičemž kategorii gender chápu jako sociálně a kulturně vymezené pohlaví jedince.

Annotation

Bohuslava Rajská

The Institute of History of the Faculty of Philosophy of the University of South Bohemia in České Budějovice, České Budějovice 2010.

86 pages of text, 6 illustration appendices, 1 text appendice.

My theses deals with Antonie Reissová, the second wife of a poet František Ladislav Čelakovský and the founder of the first educational institution for girls, who started to use patriotic pseudonym Bohuslava Rajská from the 30s.

Besides Antonie Reissová as a historical figure, who contributed to the emancipation of women and through this also participated in the wide stream of history, I will also be interested in the way women, who were publicly engaged, should have behaved (and behaved) in the Pre-March period. Furthermore I am going to ask what kind of activity was expected from her and how she was supposed to contribute to the emancipation of the Czech Nation. I would like to deal with the theme from the gender point of view whereas the category of gender should be regarded as socially and culturally specified sex of a person.

Obsah

1. Úvod.....	1
2. Odraz Bohuslavy Rajske v literatuře.....	8
3. Původ Bohuslavy Rajske.....	13
4. Počestění rodiny Reissovců.....	17
5. Kultura elitních měšťanských rodin.....	25
5.1. Prolínání šlechtické a měšťanské kultury	25
5.2. Salon v Evropě a problém českého „salonu“	27
5.3. „Dámský vzdělávací salon-nesalon“ u Staňků a Fričů	29
6. Úkol ženy v národně emancipačním boji.....	34
6.1. „Žena – matka“ versus „žena – bojovnice“	34
6.2. Amerlingův vzdělávací program jako příprava na manželství?.....	36
7. Lásky Bohuslavy Rajske.....	40
8. Veřejná činnost žen doby předbřeznové	55
8.1. První ženy ve veřejné sféře	55
8.2. Působení Bohuslavy Rajske a její pokračovatelé.....	59
8.3. Spisovatelská činnost Bohuslavy Rajske	67
9. Manželství Bohuslavy Rajske s Františkem Ladislavem Čelakovským	68
9.1. Život ve Vratislavi	68
9.2. Návrat do Čech	75
10. Místo závěru.....	78
11. Použité prameny archivní.....	83
12. Použité prameny vydané	83
13. Seznam použité literatury.....	84

1. Úvod

Dějiny 19. Století mě vždy zajímaly a bavily. Zvláště práce Mileny Lenderové mě pak přivedly k zájmu o dějiny žen v 19. století. Vzhledem k tomu, že o Bohuslavě Rajské nebyla v českém prostředí zatím zpracována žádná samostatná práce, rozhodla jsem se zabývat se jí ve své diplomové práci.

Pro svoji práci jsem použila písemnou pozůstalost Antonie Reissové, která se nachází ve fondu jejího manžela, Františka Ladislava Čelakovského, v literárním archívu Památníku národního písemnictví na Strahově. Obsahuje „Životopis matčin“ (3 oboustranně popsané listy), kde jsou ve velmi zkrácené podobě popsány osudy jejich rodičů a vzpomínky na její dětství. Události jsou zde však většinou nedatované a poskovnu zmíněná data se mnohdy neshodují ve srovnání s dalšími jejími zápisky.

Dále se dochoval její „Životopis“ (4 oboustranně popsané listy), který sepsala na žádost svého přítele, není zde však uvedeno kterého (pravděpodobně Karla Slavoje Amerlinga). Jisté je, že tyto životopisné záznamy nebyly psány pouze pro její soukromé účely, a proto nás velmi překvapí její upřímnost, například když otevřeně hovoří o své lásce k Václavu Staňkovi, za kterého se později vdala její sestra Karolína.

Kromě těchto dvou „Životopisů“, se ve fondu Čelakovského nachází 19 stran spontánně popsaných různými deníkovými zápisky. Nezakládala si samostatný sešit, psala na volné listy papíru. Původně chtěla vždy na začátku roku sumarizovat předešlý rok, ale nedařilo se jí toto pravidlo dodržovat, a proto zde nalezneme porůznu zaznamenané pocity – radosti z úspěchů ve studiu, později v práci, rozporuplné myšlenky v citových záležitostech, zklamání i naděje.

Tyto deníkové záznamy pak doplňuje korespondence, ze které jsem také čerpala, a to korespondence s knězem Antonínem Markem, slovenským básníkem Samoslavem Hroboněm, přítelkyní Boženou Němcovou a také s jejím manželem v rámci obsáhlé edice osobních pramenů Čelakovského editorem Františkem Bílým.¹

Pro svou práci jsem zvolila různé kombinace historických metod. Jedná se o individuální biografii s použitím přímé i nepřímé metody za využití příslušné

¹ František BÍLÝ (ed.), *Korespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského I - III*, Praha 1907 – 1915.

odborné literatury. Metoda nepřímá je použita především v kapitole o počestění rodiny Reissovců, kde vycházím hlavně z práce Jiřího Kořalky o národnostních teoriích v 19. století v habsburské říši², a dále především v kapitole o láskách Bohuslavy Rajske, kde mi byl nejvíce nápomocen Vladimír Macura se svými statěmi o rozkoši³ a tabuizaci sexu⁴ v předminulém století. Využila jsem také metodu komparativní, a to nejvíce v kapitole o obrazu Bohuslavy Rajske v literatuře, kde jsem porovnávala edici Sofie Podlipské, která vydala osobní prameny mé protagonistky, s těmito prameny v originální podobě.

Vzhledem k mému tématu a generovému přístupu, kterou hodlám použít, považuji za povinnost uvést svou práci krátkým ohlédnutím se za dějinami žen a gender studies. Dějiny žen začaly vstupovat na pole historiografie během první poloviny minulého století. Průkopnicemi se v tomto směru staly hlavně historičky ve Velké Británii, jako Betty Leigh Hutchins, Alice Clark či Ivy Pinchbeck.⁵ Dějiny ženy (*women's history*) v moderním slova smyslu se však začaly formovat až na konci 60. let 20. století, tedy v době, kdy se feminismus dostal na akademickou půdu, a to opět převážně na britských, ale také na amerických univerzitách. Rozvíjely se hlavně v oblasti sociálních dějin a byly významně ovlivněny marxistickou teorií, což jim bylo záhy vyčítáno, stejně jako to, že dějiny žen byly viděny vesměs bez výjimky jako dějiny permanentního útlaku.⁶

Inovace v tomto směru přinesla 70. léta, kdy historikové a historičky převážně v anglosaském světě obrátili svou pozornost k hledání ženské identity v dějinách. Hlavními tématy v souvislosti s dějinami žen se stala rodina a domácnost a v souvislosti s tím také téma „oddělených sfér“, tedy sféry soukromé, určené ženě, a sféry veřejné, vymezené muži. *Women's history* zajímala také

² Jiří KOŘALKA, *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*, Praha 1996.

³ Vladimír MACURA, *Český sen*, Praha 1998, s. 168 – 182.

⁴ TÝŽ, *Sex a tabu*, in: Václav PETRBOK (ed.), *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, Praha 1999, s. 7 – 19.

⁵ Denisa Nečasová, *Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska*, *Dějiny-teorie-kritika* 5, 2008, č. 1, s. 81.

⁶ Srov.: Daniela TINKOVÁ, „Žena“ - prázdná kategorie? *Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*, in: Kateřina ČADKOVÁ – Milena LENDEROVÁ – Jana STRÁNIKOVÁ (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 19; D. NEČASOVÁ, *Dějiny žen*, s. 83.

francouzskou školu Annales, která se zabývala ženou obšírně v rámci sociálních dějin a dějin mentalit a tematicky se soustředili nejvíce na studium rodiny, sexuality, životních cyklů a také dějiny ženského těla. V Itálii byly dějiny žen spojeny převážně s metodou mikrohistorie.

Již od poloviny 70. let se ale začaly proti klasické *women's history* ozývat kritické hlasy. Byly jim vyčítány nedostatky po formální stránce jako například zastaralé pojmové nástroje i špatný náhled na samotnou identitu ženy, která byla vnímána jako konstantní neměnná hodnota. Do oblasti dějin žen začal pronikat vliv psychoanalýzy a lingvistiky a hlavně britské a americké historičky upozorňovaly na proměnlivost představ o „ženskosti“ napříč kulturami i historií. Začal se prosazovat názor, že za proměnlivostí těchto představ stojí hlavně jazykové konstrukty.⁷

Další nedostatek dosavadních dějin žen, na který bylo upozorňováno, byla jejich nepropojenost s obecnými dějinami. Ozývaly se výhrady proti tomu, aby byly ženy zkoumány jako minoritní skupina v dějinách. Tuto skutečnost napomohl změnit přístup *gender studies*, který vytvořil souvislost mezi dějinami žen a dějinami mužů.⁸

Gender je anglický pojem, který původně označoval pouze gramatický rod. Od 70. let však začal být používán jako protiklad biologicky určeného pohlaví (*sex*). Stal se tedy označením společensky a kulturně podmíněného „pohlaví“, které je pouze jakýmsi sociálním a jazykovým konstruktem. Daniela Tinková k tomu výstižně dodává, že „*Feminita a maskulinita představují především dynamický soubor praktik a představ*“.⁹ Zásadní roli při vzniku těchto praktik a představ, které utvářely vnímání našeho „pohlaví“, hrají jazykové konstrukty.

V 90. letech byl učiněn další posun ve zpochybňování „přirozených“ daností, když byly tyto pochybnosti vztaženy, pod vlivem Michela Foucaulta, také na lidské tělo a na ono biologické pohlaví, které do té doby sloužilo jako protiklad jazykovými a společenskými konstrukty vytvořeného *genderu*. V současnosti je zastáván názor, že i tělo má svou historii, neboť bylo v průběhu dějin a v různých

⁷ Srov.: Daniela Tinková, „Žena“ – prázdná kategorie? s. 23.

⁸ TAMTÉŽ, s. 23.

⁹ TAMTÉŽ, s. 24.

kulturách vždy jinak vnímáno, stejně jako tomu je u genderových rolí, a proto rozhodně nelze hovořit o nějaké obecné „přirozené“ tělesnosti.¹⁰

Jelikož přístup *gender studies* přinesl do historiografie hledání konstruktů feminity, ale i maskulinity, je přirozené, že vedle dějin žen se začaly rozvíjet v 80. letech ve Velké Británii také dějiny mužů (*Men's history*), které se také snažily nalézat jazykové a mocenské konstrukty, utvářející zdánlivě přirozenou mužskou identitu. Do středu zájmu se dostává jako téma také homosexualita, kterou se v poslední době začal věnovat samostatný obor nazvaný *queer history*.

V české historiografii se téma dějin žen objevuje zhruba od první poloviny 20. století, pomineme-li neprofesionální práce badatelů a badatelek z konce 19. století, kteří vesměs nebyli svou profesí historiky a historičkami.¹¹ Toto badatelské téma je stejně jako v evropské historiografii i u nás spojeno s feministickým hnutím, které se projevovalo od konce 19. století.

V raných dějinách žen u nás můžeme pozorovat dvě tendence. Na jedné straně byly zkoumány v rámci „velkých“, politických dějin, na straně druhé byly řazeny do nové kulturní historie, která vznikla, pod vedením Čenka Zírta na počátku 20. století jako opozice k pozitivistické Gollově škole.¹²

První zásadní práce vycházely již během nacistické okupace ve 40. letech. Je to v první řadě Stloukalův sborník o královnách, kněžnách a velkých českých ženách,¹³ tedy práce spadající do prvního ze zmíněných okruhů. Tento sborník je velkou syntézou, zabírá velký časový úsek od středověku až do 20. století a hledá v dějinách většinou ženy, které významným způsobem zasáhly do velkých politických dějin. Druhá práce vydaná ve 40. letech, taktéž sborník, nese název *Česká žena v dějinách národa*.¹⁴ Tento sborník není pojatý přímo jako jmenná encyklopedie významných žen, jak tomu bylo u předchozí práce. Je řazen tematicky

¹⁰ Srov.: Daniela Tinková, „Žena“ – prázdná kategorie?, s. 30.

¹¹ Např.: Vlasta KUČEROVÁ, *K historii ženského hnutí v Čechách. Amerlingova éra*, Brno 1914; Sofie PODLIPSKÁ, *Z let probuzení*, Praha 1872.

¹² Srov.: Jana RATAJOVÁ, *Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii*, Kuděj, 2005, č. 1-2, s. 159.

¹³ Karel STLOUKAL (ed.), *Královny, kněžny a velké ženy české*, Praha 1940.

¹⁴ Růžena BEDNAŘÍKOVÁ-TURNWALDOVÁ a kol. (edd.), *Česká žena v dějinách národa. Sborník statí uspořádaný péčí Ústředí žen při Národní radě české*, Praha 1940.

podle časových období, kde hledá zdánlivě obecný typ ženy (přemyslovské, husitské, atd.). Přesto ale v těchto časových úsecích nachází opět jen velké ženy zasahující do velkých dějin (s výjimkou příspěvku Václava Vojtíška, který se opravdu snaží najít typickou ženu doby středověké s pomocí dobových normativních pramenů).¹⁵ Podobný koncept má i velká syntéza Josefa Polišenského a Sylvie Ostrovské, která však překračuje hranice Čech a pojednává o významných ženách celého lidstva.¹⁶

Na pomezí „velkých“ a kulturních dějin se nachází práce Josefa Janáčka o ženách české renesance.¹⁷ Janáček se snaží dostat vytyčenému cíli a hledá ženské typy v raném novověku. Takzvaným „velkým“ ženám se nevyhneme ani zde (např. Polyxena z Pernštejna), avšak důraz je kladen na průřez společenskými vrstvami a vedle šlechtičen zde najdeme i průměrnou měšťanku. Na všech typech žen se Janáček snaží vždy ukázat jejich samostatné jednání a myšlení. Čili ukázat, že ženy nebyly v době renesance pouhými přívěsky mužů.

Kulturně historicky, sociologicky a etnograficky laděné je dílo Stanislava Kostky Neumanna *Dějiny ženy*¹⁸ Neumannova velká syntéza je výrazně marxisticky laděna a vychází z Engelsovy periodizace dějin na divoštství (žena přírodní), barbarství (žena středověká) a civilizaci (žena středověká až moderní).¹⁹ Podobně jsou koncipovány i o deset let později vydané práce Anny Císařové-Kolářové, i když v mnohem menším časovém i geografickém záběru.²⁰ I ona se oprostila od hledání velkých žen a soustředí se na studium obecného ženství v dějinách.

O velký průřez kulturními dějinami ženy v 19. století se postarala na konci 90. let Milena Lenderová, která se ve své práci *K hříchu i k modlitbě*²¹ snaží postihnout každodenní život žen ve sledovaném období. V 90. letech vznikla u nás

¹⁵ Srov.: J. RATAJOVÁ, *Dějiny ženy*, s. 166.

¹⁶ Josef POLIŠENSKÝ – Sylva OSTROVSKÁ, *Velké a malé ženy v dějinách lidstva*, Praha 2000.

¹⁷ Josef JANÁČEK, *Ženy české renesance*, Praha 1977.

¹⁸ Stanislav Kostka NEUMANN, *Dějiny ženy. Populární kapitoly sociologické, etnologické a kulturně-historické*, Praha 1931 – 1932.

¹⁹ Srov.: Jana RATAJOVÁ, *Dějiny ženy*, s. 168.

²⁰ Anna CÍSAŘOVÁ - KOLÁŘOVÁ, *Žena v hnutí husitském*. Praha 1915; TÁŽ, *Žena v jednotě bratrské*, Praha 1942.

²¹ Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999.

také základní práce reflektující průběh českého ženského hnutí od 30. let 19. století až po první světovou válku od Marie Neudorflové-Lachmanové.²² Ona sama hned na začátku své práce píše: „*Tato kniha je pokusem splatit dluh českým ženám, které se před rokem 1914 věnovaly práci pro povznesení žen v kulturní, vzdělávací a sociální oblasti.*“²³ Počátky českého feminismu za pomoci demografické metody se věnovala Pavla Horská²⁴ a nejnovější souhrnnou prací k dějinám ženského hnutí jsou *Počátky ženské emancipace* od Marie Bahenské, která vyšla roku 2005.²⁵

Ve velmi zkrácené podobě jsem zde podala přehled nejzávažnější historické literatury o ženách české produkce, avšak zatím jsem se nezmínila o konceptu *gender*, se kterým je to v české historiografii složitější. Nejen v české, ale i v celé západoevropské historické vědě byl *gender* těžko přijímán kvůli svému teoretickému konceptu, vůči kterému jsou západoevropští historikové a historičky, dávající přednost empirickému zkoumání pramenů, stále nedůvěřiví.²⁶ Může za to ve velké míře zkušenost s marxistickou teorií, která způsobila, že v každém takovém teoretickém modelu je cítěno nebezpečí ideologie. Další problém, který se u nás v souvislosti s přijímáním metody genderu vyskytuje, je jeho automatické spojování s dějinami žen, ačkoliv s nimi nemusí mít, jak bylo výše zmíněno, nic společného.²⁷ Na poli sociologickém se jím v 90. letech zabývala již jednou zmíněná Hana Havelková v souvislosti s tématem oddělených sfér.²⁸ V teoretické rovině se dále genderem zabývá Pavel Barša²⁹ a Daniela Tinková,³⁰ která jej však

²² Marie NEUDORFLOVÁ-LACHMANOVÁ, *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*, Praha 1999.

²³ TAMTÉŽ, s. 5.

²⁴ Pavla HORSKÁ, *Naše prababičky feministky*, Praha 1999.

²⁵ Marie BAHENSKÁ, *Počátky emancipace v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005.

²⁶ Srov.: D. TINKOVÁ, „Žena“ - prázdná kategorie?, s. 29; J. RATAJOVÁ, *Dějiny ženy*, s. 161.

²⁷ Srov.: J. RATAJOVÁ, *Dějiny ženy*, S. 159 – 160.

²⁸ Hana HAVELKOVÁ, *Dimenze „gender“ ve vztahu soukromé a veřejné sféry*, Sociologický časopis 31, 1995, s. 25-38.

²⁹ Pavel BARŠA, *Panství člověka a touha ženy. Feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem*, Praha 2002.

³⁰ Daniela TINKOVÁ, *Ve jménu přirozenosti věcí – genderové identity. „bio-moc“ a osvícenská věda*, Práce z dějin vědy 6, 2003, s. 571 – 615.

použila i v historické praxi souvislosti s dějinami těla.³¹ Historické monografie v českém prostředí, které by byly postaveny na konceptu genderu, však stále chybí.

Co se týče výše uvedených konceptů, nejvíce mě oslovil lingvistický pohled na prameny. Na jazykovou stránku jsem se snažila soustředit hlavně v komparativní části, kde srovnávám zápisky Bohuslavy Rajské s edicí Sofie Podlipské, a také v kapitole o láskách Bohuslavy Rajské. Aspekt genderu jsem použila opět hlavně v šesté kapitole, kde se věnuji otázce „ženskosti“.

Svou diplomovou práci jsem rozdělila do osmi kapitol. V první kapitole se zabývám obrazem Bohuslavy Rajské v literatuře, a to v dílech Sofie Podlipské, Vlasty Kučerové a Inge Raab. Nejvíce prostoru je věnováno Sofii Podlipské, jejíž edice retušuje pohled na mou protagonistku záměrným pozměňováním originálního textu zápisků, dochovaných v pozůstalosti Rajské. Kladu si zde otázku, jaké důvody vedly Podlipskou k tabuizaci určitých témat, konkrétně tématu sexuality.

Druhá kapitola je věnována objasnění původu Bohuslavy Rajské, k čemuž jsem použila jako pramen její vlastní životopis a pak hlavně paměti jejího synovce, Josefa Václava Friče.

Ve třetí kapitole se snažím objasnit problém národnostního vědomí jak u Rajské, tak u jejích příbuzných. Věnuji se zde několika základním národnostním tendencím v první polovině 19. století, totiž rakušanství, všeslovanství, velkoněmectví, bohemismu a češství.

Čtvrtá kapitola nese název *Kultura elitních měšťanských rodin* a je rozdělena do třech podkapitol. První se zabývá prolínáním šlechtické a měšťanské kultury, tedy fenoménem, který má kořeny již v raném novověku. Tématem druhé podkapitoly jsou salony, jakožto prostor, který tomuto prolínání napomáhal, a dále pak problém českého salonu, o jehož existenci vznikla v 90. letech mezi českými historiky a historičkami rozsáhlá diskuze. Závěrečná část čtvrté kapitoly je věnována salonům, ve kterých se pohybovala Bohuslava Rajská, tedy salonům u Fričů a u Staňků.

Úkolem ženy v národně emancipačním boji se zabývá pátá kapitola. První část obsahuje obecný rozbor ideálu ženy, který se během národního obrození štěpí do dvou představ – „ženy matky“, jejíž doménou je soukromá sféra a „ženy

³¹ TÁŽ, *Věčně nemocná žena. Žena a mateřství v lékařském myšlení na prahu moderní doby*, Dějiny a současnost, 2004, č. 1, s. 7 – 11.

bojovnice“, která jakožto vlastenka stojí po boku svého muže a hájí s ním práva svého národa. Ve druhé části páté kapitoly si kladu otázku, k jakému účelu sloužil vzdělávací program Karla Slavoje Amerlinga, jehož žačkou a později „kolegyní“ byla Bohuslava Rajská.

V šesté kapitole se snažím zrekonstruovat vztahy Bohuslavy Rajske k mužům. V první řadě se zamýšlím nad názorem, že žena je schopna doopravdy milovat jen jednou v životě. Tato myšlenka byla zjevně v době Bohuslavy Rajske obecně rozšířená. Dále mě bude zajímat ideál oběti, který byl s láskou v době obrození velmi

úzce spjat, ideál „duchovní lásky“ a „vlastenecké lásky“. Také se pozastavím nad pojmem „mužatka“, který Bohuslava Rajská v deníku a korespondenci používá v souvislosti s odmítáním manželství a příklonem ženy k veřejné činnosti.

Sedmá kapitola je vyhrazená veřejné činnosti žen doby předbřeznové, kde nejdříve představím první ženy spisovatelky, jako byla Marie Antonie a Magdalena Dobromila Rettigová, nebo ženy, které díky Josefu Kajetánu Tylovi jiným způsobem vstupují do veřejné oblasti. Větší část kapitoly je pak věnována působení Bohuslavy Rajske, ať už spjatého s organizační, pedagogickou nebo vlastní spisovatelskou činností.

V závěrečné osmé kapitole se budu věnovat manželství Bohuslavy Rajske s Františkem Ladislavem Čelakovským, jejich životu v pruské Vratislavi i posledním čtyřem letem jejich života v Praze.

2. Odras Bohuslavy Rajske v literatuře

První souhrnnou prací, která se zabývala životními osudy Bohuslavy Rajske, je edice jejich osobních pramenů s názvem „*Z let probuzení*“, kterou vydala spisovatelka Sofie Podlipská roku 1872.³² Edice je rozdělená do třech dílů, z nichž v prvním autorka zveřejňuje její „životopis“ a deníkové zápisky a část korespondence s Karlem Slavojem Amerlingem, Samoslavem Hroboněm, Ludevitem Štúrem a Johannou Lehockou. Druhý díl je věnován korespondenci s přítelkyní Boženou Němcovou a závěrečná část knihy pak korespondenci se svým snoubencem Františkem Ladislavem Čelakovským.

³² S. PODLIPSKÁ, *Z let probuzení*.

Podlipská je toho názoru, že historikové či historičky, kteří/ré budou chtít celistvě zpracovat dobu našeho národního obrození, se budou muset nejvíce probírat osobními prameny, neboť tento proces probíhal veskrze ve sféře soukromé. To, že se veřejné otázky dostaly do sféry soukromé, znamenalo také ve svém důsledku, že se o ně začaly zajímat i ženy.

Jako příspěvek ke sběru těchto osobních pramenů, které mají přispět k celistvému pohledu na dobu našeho národně-emanipačního boje, uveřejňuje velkou část pozůstalosti Antonie Reissové, kterou považuje za vzor vlastenecky smýšlející vzdělané ženy, „*osobnost nade všecku hanu vznešenou*“.³³

Touto dobře míněnou snahou nám však Sofie Podlipská učinila medvědí službu, a to z toho důvodu, že zápisky Rajske nejen stylisticky a vůbec slohově upravuje, ale mnohé pasáže také úmyslně vypouští, zaměňuje, nebo do textu vkládá zcela vymyšlené a zavádějící informace.

Nejvíce se v životopisných událostech Rajske snaží utajit její lásku k Václavu Staňkovi, kterého si roku 1832 vzala její sestra Karolína. Zatímco Rajska ve svých zápiscích uvádí celé jeho jméno, Podlipská se ho snaží zakrýt rouškou anonymity a neuvádí celé jeho jméno,³⁴ a to i přesto, že její edice vyšla až rok po smrti Václava Stanka a pět let po smrti jeho choti Karolíny Staňkové. Lásku k muži vlastní sestry byla zřejmě natolik kompromitující pro neposkvřený obraz Antonie Reissové, že bylo pro Podlipskou nemyslitelné ji odhalit veřejnosti. V této anonymitě Podlipská pokračuje nadále i v souvislosti s Václavovou snoubenkou, tedy Karolinou Reissovou. S touto situací se vyrovnává smyšlenou historkou o „slečně Klotildě“ z venkova, která se jednoho dne přistěhovala k Reissům do Prahy a získala si Václavovu lásku.³⁵

³³ S. PODLIPSKÁ, *Z let probuzení*, s. 7.

³⁴ „*Jednoho dne přivedl Frič Staňka k nám*“ – Literární archiv památníku národního písemnictví (dále LA PNP), Fond F. L. Čelakovského, „Životopis“ Bohuslavy Rajske, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske; „*Tu k nám přišel studující Václav*“ - S. Podlipská, *Z let probuzení*, s.19.

³⁵ S. PODLIPSKÁ, *Z let probuzení*, s. 20 – 21); příběh o Klotildě přebírá i František Bílý ve své edici Čelakovského korespondence. Rajska vypráví v dopise z 1.12.1844 Čelakovskému, že její první láska byl její učitel českého jazyka, který si vzal její přítelkyni a František Bílý tuto informaci nevyvrací, naopak odkazuje na Podlipskou - F. BÍLÝ (ed.), *Korespondence* III, s. 257.

Další úpravy provedla Sofie Podlipská v těch místech, kde se Rajska rozepisuje o citových záležitostech. Sexualita byla po celé 19. století vnímána jako naprosté tabu.³⁶ Pokud se jako téma objevovalo v literatuře, bylo obestřeno hustou mlhou náznaek a symbolů, a pokud se tomuto schématu někdo zpronevěřil, bylo to vnímáno jako překročení mravních hranic své doby. V soukromých deníkových zápiscích Bohuslavy Rajske najdeme mnoho výrazů, které Podlipská považovala za nepřijatelné pro zveřejnění, a proto je vynechala nebo je nahradila výrazem jiným. Tímto způsobem nám odkryla hranice přijatelnosti v době, ve které Podlipská edici psala, tedy v 70. letech 19. století.

Soustavně se například vyhýbá slovům „láska“, „milována“, „milovala“, pokud se jedná o vztahy Rajske, které prožívala před uzavřením manželského svazku.³⁷ Tato slova pravděpodobně prodělala s odstupem dvaceti let, která dělí zápisky Rajske od vydání edice Sofie Podlipské, značný obsahový posun. Zatímco Rajska se ve 40. letech 19. století nebojí tato slova používat i v případech popisu zjevně přátelského svazku, Podlipská v druhé polovině 19. století již tak otevřená vůči těmto slovům není a nebojí se je použít až v případě milostné korespondence Rajske s jejím budoucím manželem. U všech předchozích vztahů Bohuslavy

³⁶ Srov.: Václav PETRBOK (ed.), *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, Praha 1999.

³⁷ „tam jsem nejkrásnější doby mého života prožila. Tam jsem byla velmi šťastná, v blahém pocitu probuzení se lásky, já byla milována a milovala aniž jsem o tom se vyjádřila. Společník můj se mnou se těšil, se mnou běhal, lezl na stráně...“ – LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, „Životopis“ Bohuslavy Rajske, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske; „Prožila jsem v okolí jejím a jejího syna nejkrásnější doby svého života. Václav byl všude mým průvodcím, běhal a lezl se mnou po stráněch..“ – S. PODLIPSKÁ, *Z let Probuzení*, s. 20.; a jinde: „chceš-li nyní býti mou věčnou milenkou?“ – LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis Samoslava Hroboně Bohuslavě Rajske ze 14. listopadu 1843, přijatá korespondence Bohuslavy Rajske; „mohu věřiti nyní smyslu vašich slov, mohu-liž doufati?“ – S. PODLIPSKÁ, *Z let probuzení*, s. 111.

Rajské se Podlipská vždy snaží zdůraznit jejich platoničnost, přátelskost³⁸ a nevinnost.³⁹

Vedle milostných záležitostí Bohuslavy Rajské, které se snaží, jak jsem prezentovala na několika málo předešlých ukázkách, retušovat, přispívá Sofie Podlipská také k obrazu Rajské jako dokonalé vlastenky. Například na závěr jejích životopisných zápisků připisuje patetické zvolání, kde se Rajská údajně vyznává, že chce „*věnovati všechny své síly blahu svých spoluobčanův, vzdělávati se, abych platné služby svému uhnětenému českému lidu prokázati mohla*“.⁴⁰

Na některých místech přidává Podlipská informace, které jsou sice z Bohuslaviných zápisků zřejmé, ale nebyly přímo vysloveny. To se týká například otázky jejího českého vychování. Není totiž jasné, kdy se její německá výchova změnila na českou a zda vůbec mezi nimi byl tak jasný kontrast. Podlipská proto vkládá Bohuslavě do úst poděkování Josefu Fričovi, který měl právě její německou výchovu zásadně proměnit na českou. Takovou přímou větu však v originálních zápiscích Rajské nenajdeme.⁴¹

Nedá se říci, že by Podlipská vytvořila z Antonie Reissové zcela jinou osobnost. Vlastenecký zápal a ryzí charakter jsou opravdu z jejích zápisků cítit. V edici Podlipské jsou však přidanými a přeformulovanými pasážemi tyto její pocity

³⁸ „Přijdou časy, přijdou s Vesnou utešenou, kde se spolu budem procházet po ráji lásky (u Podlipské „přátelství“ – S. PODLIPSKÁ, *Z let probuzení*, s. 29.) naší vroucí...“ – LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis Samoslava Hroboně Bohuslavě Rajské datovaný „před novým rokem 1844“, přijatá korespondence Bohuslavy Rajské.

³⁹ „*My jsme byli tak šťastní..*“ – LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, „Životopis“ Bohuslavy Rajské, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské; „*My jsme byli tak nevinně šťastnými..*“ – S. PODLIPSKÁ, *Z let probuzení*, s. 20.

⁴⁰ S. PODLIPSKÁ, *Z let probuzení*, s. 29.

⁴¹ „*Brzy na to přišel Frič k nám jako domácí učitel. On mě dal první základ v čtení a psaní, které brzy u mě ve vášně se obrátilo. Já byla jenom proto pilná, abych, když jsem měla úlohu svou hotovou, mohla tím pilněji číst...*“ – LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské; „*V tu dobu přišel k nám Frič za domácího učitele, on mě dal první základ v psaní a čtení, kteréž po nějakém čase v pravou vášně u mne vzrostlo. Jemu také děkuju, že vychování moje doposud německé, českého na se přibralo rázu..*“ - Sofie Podlipská, *Z let probuzení*, s. 18.

umocňovány a dvakrát podtrženy. Je z nich stírán pel, o kterém se Podlipská domnívala, že by mohl nedotknutelnému obrazu Rajske uškodit a přidána veliká dávka patetičnosti, jak je vidět z poslední ukázky.

Velkou pozornost věnuje Bohuslavě Rajske Také Vlasta Kučerová ve svém příspěvku k dějinám ženského hnutí.⁴² Nazývá jí první českou feministkou, což je pojmenování více než sporné. Rajske se sice zasazovala o vzdělání žen, ale nikoliv proto, aby se tyto ženy osamostatnily nebo aby zaujaly místa ve „veřejné sféře“, vyhrazené mužům. Rajske ve svých snahách o zvýšení ženské vzdělanosti nepřekračovala hranice tehdejšího vnímání ženiny role ve společnosti, nebourala žádné stereotypy. Vzdělání, které bylo poskytováno ženám, sloužilo pouze pro jejich zdokonalení, nikdy pro profesní využití. Výjimkou byla pouze profese učitelky a vychovatelky, ty ale nebylo možno skloubit s „povoláním“ manželky a matky, takže se v podstatě taková žena v očích veřejnosti zbavovala svého „přirozeného“ žentství.⁴³

Rajske jako zakladatelka prvního veřejného dívčího ústavu v Čechách byla přirozeně zmiňována ve všech výše jmenovaných základních pracích, zabývajících se vývojem českého emancipačního ženského hnutí. Celou monografickou práci jí však věnovala až roku 2007 německá badatelka Inge Raab.⁴⁴ Její biografie je založena čistě na přímé historické metodě, díky které se snaží podat co nejpravdivější obraz Bohuslavy Rajske. Soustředí se zejména na její pedagogickou a organizační činnost. V textu Inge Raab však nenajdeme žádná teoretická východiska. Ráda bych proto ve své diplomové práci položila důraz na metodu nepřímou a na genderový aspekt, jež u Inge Raab chybí.

⁴² V. KUČEROVÁ, *K historii ženského hnutí*.

⁴³ Když Rajske odmítla nabídku k sňatku svého druhého nápadníka a rozhodla se věnovat pedagogické činnosti, zaznamenala si do deníku, že jí Amerling řekl, „*aby celou svou ženskost neztratila*“ – LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, zápis v deníku Bohuslavy Rajske ze dne 3.6.1841, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske.

⁴⁴ Inge RAAB, *Antonie Reis – Bohuslava Rajske-Čelakovská (1817 – 1852). Ein Frauenleben zur Zeit der tschechischen nationalen Wiedergeburt*, Berlin 2007.

3. Původ Bohuslavy Rajske

Antonie Reissova pocházela po matce Marii Anně Walpurze Crescentii z prastarého holanského rodu Bachovenů z Echu, který je v písemnostech doložen už od počátku 13. století. Jejich jméno je možno nalézt v mnoha podobách, jako např.: von Baekhoven, Beechoven, Bachofen, von Aicht, Aght, apod. Původním sídlem, podle něhož přijali svoje jméno a erb, byl dvůr Baekhoven. Malé zbytky jeho zdí a hradeb lze dosud nalézt ve stejnojmenné vesničce nedaleko dráhy Maastricht–Roermund v Nizozemí.

Kolem roku 1500 se jedna rodová větev vystěhovala z holanské vlasti do Kolína nad Rýnem, kde Bachovenové vedli prosperující obchod s látkami a kožešinami. V té době pak od císaře získali nový erbovní list se znakem černé ovce kráčející po zelené půdě.⁴⁵

Marie Bachovenová (1779-1836) byla dcerou Marie Anny Cathariny Susany z Mainone (1752- ?) a Franze Martina Bachovena z Echu (1745-1812), pobočního rádce trevírského biskupa Viléma Florentina Salma.⁴⁶ Kníže Salm se roku 1793 stal pražským arcibiskupem a přesídlil do Čech. Jeho bývalý rádce se poté s rodinou usadil jako advokát v Koblenzi, německém městě, ležícím na soutoku řek Rýna a Mosely.

Rodina Bachovenova náležela k prvním ve městě a sympatizovala s Francouzi. Mezi obyvateli Porýní to nebyla neobvyklá věc, z francouzského občanství, které po roce 1801 získali všichni Němci žijící za levým břehem Rýna, plynuly nemalé výhody, a proto jen málokdo z nich stál na pruské straně. Jak vypráví Josef Václav Frič ve svých *Pamětech*,⁴⁷ pouze Bachovenův syn Jan Abund, bratr Marie Bachovenové, stál na straně Prusů. Ten se spolu se svým přítelem Antonínem Reissem (1778-1822) přidal k tzv. „Tugendbundu“, spolku, který plánoval spiknutí proti Napoleonovi. Po Napoleonově vítězné bitvě u Jeny, která se odehrála v roce 1806, byli pronásledováni Bonapartovými vojáky, kterým byla

⁴⁵ Miloslav TRNKA, *O Tonince z holanského rodu. Genealogická drobnost k 200. výročí narození básníka Františka Ladislava Čelakovského (1799-1852)*, Rodopisná revue 1999, č.1, s. 14 – 16.

⁴⁶ Vilém Florentin kníže Salm, pražský arcibiskup v letech 1793 – 1810.

⁴⁷ Josef Václav FRIČ, *Paměti I.*, Praha 1957, s. 38.

údajně slíbena odměna 3000 franků za hlavu Jana Abunda Bachovena.⁴⁸ Proto musel i s přítelem Reisseem uprchnout ze země.

Je však možné, že Fričova informace o Tugendbundu není zcela věrohodná. Tento „mravně-vědecký spolek“, který měl povzbudit Napoleonem zpustošené Prusko a vyzývalo ke svržení francouzské nadvlády, založili totiž němečtí vlastenci v Královci na jaře roku 1808 a Napoleon nechal spolek rozpustit až královským dekretem z 9. prosince roku 1809. Pravděpodobnější se zdá domněnka Inge Raab, že Bachoven s Reisseem chtěli uniknout francouzské konskripci.⁴⁹

Jisté je, že po bitvě u Jeny se mladý Abund Bachoven a jeho přítel Reiss snažili opustit Francouzy ovládané Prusko a hledat domov v Čechách.⁵⁰ Nejdříve se to podařilo mladému Bachovenovi, který měl v Čechách svého ochránce. Byl jím bývalý trevírský biskup Salm, nyní pražský arcibiskup. Ten pomohl Abundovi s usazením a zaměstnal ho jako nadlesního na panství rožmitálském, které bylo tehdy v arcibiskupském držení.⁵¹

Jeho přítel Reiss nechtěl z Pruska odejít bez Abundovy sestry Marie, do které se zamiloval, stejně jako ona do něj. Oba toužili po sňatku, v tom jim ale bránila Mariina rodina, která pro svou dceru požadovala ženicha z vyšších společenských kruhů. Antonín Reiss měl sice výnosné a vcelku prestižní postavení ředitele továrny na plechové nádoby v Koblenzi, ale přesto byl stále pouze měšťanem. K sňatku otec nesvolil, a tak se oba milenci pokusili o útěk. Ten se však nezdařil a po této události už Reissovi nezbylo než utéct do Čech sám, bez milované Marie, a doufat, že se snad časem situace změní.

Opět z Fričových *Pamětí* se dozvídáme, že poté, co se od svého bratra Abunda Marie dozvěděla, že její milenec se v pořádku dostal do Čech, vypravila se

⁴⁸ M. TRNKA, *O Tonince z holanského rodu*, s. 16.

⁴⁹ I. RAAB, *Antonie Reis*.

⁵⁰ Podlipská k tomu ve své edici uvádí: „*Rodiče moji, matka i otec, pocházeli z Němce z krajiny Porýnské a přišli divným osudem vedeni r. 1813 po bitvě u Lipska sem do Čech*“ – S. PODLIPSKÁ, *Z let probuzení*, s. 16; V originálu deníku Rajske je však pouze věta: „*Matka a otec byli rozeni v říši a přišli divným osudem sem do Čech*“ – LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, „Životopis“ Bohuslavy Rajske, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske; Letopočet zde tedy není uveden. Rok 1813, který uvádí Podlipská, však není možný, protože kníže Salm, který se jich po jejich příchodu do Čech ujal, zemřel již roku 1810. Rok 1806, který uvádí Frič, je pravděpodobnější.

⁵¹ Rožmitál patřil od 17. století až do roku 1948 pražskému arcibiskupství.

bez požehnání rodiny za ním. Sama, bez doprovodu, v najatém kočáře.⁵² Oba snoubenci, čtyřadvacetiletý Antonín Reiss a pětadvacetiletá Marie Bachovenová, byli oddáni 21. dubna roku 1806⁵³ v kapli sv. Jana Nepomuckého na náměstí v Rožmitálu pod Třemšínem.

Antonín Reiss nemohl vzhledem ke své situaci zajistit ani zdaleka své mladé choti standard, na který byla jako dcera bohaté patricijské rodiny zvyklá. Marie sestoupila o několik společenských tříd níž a lze se jen domýšlet, jak se asi cítila, když poprvé vstoupila do malého domku za městem, s jedinou světličkou „*mlatem dlážděnou, již z poloviny zaujímal staročeská pec*“.⁵⁴ Bohuslava Rajská, podle jejích názorů dochovaných v osobních pramenech, měla vzor ve své matce, která se vdala z lásky a byla vždy připravená se obětovat pro druhé. Stanovila tak pro Antonii jakousi mravní normu, kterou si ve svých deníkových zápiscích neustále připomínala – totiž myslet na sebe až v posledním případě. Podle tohoto pravidla měřila veškerá svá rozhodnutí.

Antonín Reiss tedy našel na přímluvu svého přítele a švagra, Abunda Bachovena, též patronát u arcibiskupa pražského, knížete Salma. Zaměstnal ho jako šichtmistra železných dolů a přeléváren v Rožmitále. Manželům Reissovi nový domov štěstí nepřinesl. Dva synové, které Marie porodila, zemřeli.⁵⁵ K životu se zatím měla jen jediná dcerka, narozená roku 1809, Johana, které říkali Haninka a nebo, jak jí nejčastěji nazýval otec, Honzík.

Reiss jako cizinec a navíc arcibiskupův oblíbenec nebyl patrně kolektivem v práci uznáván. Rajská později ve svých zápiscích mluví dokonce o „*nenávisti v srdcích některých lidí*“.⁵⁶ Snad i nespokojenost paní Reissové, které se jistě stýskalo po domovině a lepších poměrech, přispěla k rozhodnutí pokusit se vrátit do své vlasti. Prusko však v této době neustálých válek s francouzským vojskem

⁵² J. V. FRIČ, *Paměti I.*, s. 38.

⁵³ M. TRNKA, *O Tonince z holanského rodu*, s.15.

⁵⁴ J. V. FRIČ, *Paměti I.*, s. 39.

⁵⁵ Celkem zemřeli Reissům 3 děti, všichni synové: „*tři synové již tou samou nemocí sešlých byla uložila do lůžka chladného, a jen děvčátka dvě jí byly posud zůstaly.*“, LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské.

⁵⁶ TAMTÉŽ.

nenabízelo mladé rodině příliš slibné vyhlídky. Roku 1813 se zde Marii Reissové narodila druhá dcera, Karolína. Poměry v Porýní nebyly zřejmě snesitelné, protože nejpozději roku 1815 se rodina znovu vrátila do Čech.

V Praze mezitím zemřel arcibiskup a rožmitálský pán, Vilém Florentin kníže Salm a arcibiskupství i Rožmitálského panství se ujal jeho nástupce, Leopold Chlumčanský.⁵⁷ Také s touto vrchností vycházel Antonín Reiss velice dobře, avšak u svých kolegů, rožmitálských úředníků, si přízeň ani tentokrát nedobyl. Jediným člověkem, který mu poskytl nejen přátelství, ale také ho zasvětil do českých dějin, kultury a české řeči, byl „*skladatel pohřebních a svatebních písní, místní učitel Jakub Ryba*“,⁵⁸ se kterým se Reiss seznámil již během prvního pobytu v Rožmitále.

Jakub Jan Ryba se do Rožmitálu přistěhoval roku 1788, jelikož se zde uvolnilo místo učitele a roku 1790 se zde oženil s Annou, dcerou rožmitálského purkrabího Jana Laglera. Reiss a Ryba v sobě našli zalíbení jako dva okolím neuznávaní či odsuzovaní lidé. Ani jeden z nich nebyl mezi rožmitálskou honorací oblíben. Ryba byl navíc velice chudý, přestože byl nevýslovný talent. Kromě vyučování hudby si vydělával hrou při koledách a v hospodách.

Jejich přátelství však netrvalo dlouho. Již 8. dubna roku 1815 spáchal Jakub Jan Ryba sebevraždu. Josef Václav Frič popisuje zkušenost svého dědečka Reisse takto: „*Jistého večera měl se opět na umluveném místě v blízkém háji pod mukou boží, jak obyčejně, s přítelem Rybou sejítí, an zaslechl střelní ránu. Děd můj spěchaje k místu, odkud asi zněla, nalezl tam důvěrného, ubohého druha v posledním tažení. Tento poznal ho ještě a podával mu s vlídným, avšak významným pohledem ruku, načež poukázal na knihu ještě rozevřenou, po boku mu v trávě ležící; obsahovalť rozpravy Sokratovy o nesmrtelnosti duše...*“⁵⁹

Pravda však je, že se Ryba nezastřelil střelnou zbraní, ale břitvou si podřezal tepny na krku a obou zápěstích. Jako sebevrahovi mu byl vykázán hrob na „starém krchově“, někdejší morovém hřbitově, nacházejícím se severozápadně od Starého Rožmitála. Dva roky po této události, 1. července roku 1817, se Reissovy narodilo

⁵⁷ Václav Leopold Chlumčanský z Přestavlk, pražský arcibiskup v letech 1815 – 1830.

⁵⁸ J. V. FRIČ, *Paměti I.*, s. 39.

⁵⁹ J. V. FRIČ, *Paměti I.*, s. 39 – 40.

třetí dítě. Antonín Reiss jistě po dvou dcerách očekával syna, narodila se však třetí dcerka, které dali jméno Antonie Anna Marie Karolina.

Malá Tonička, jak jí říkali, však ihned po narození přestala dýchat. Rodiče si mysleli, že zemřela. Během několika chvil však opět přišla k sobě (tuto radostnou událost popisuje sama Reissova ve svém životopise⁶⁰). Radost z dvakrát narozené Toničky však kalily starosti o zdraví jejího otce, u kterého se začínaly pomalu ale jistě objevovat první příznaky plicní tuberkulózy. Ovzduší v rožmitálských hutích stále více nahlodávalo zdraví Antoniina otce. Proto arcibiskup Chlumčanský vyhověl jeho žádosti o přeložení do Prahy, kde by měl k dispozici jak zdravější prostředí, tak lepší doktory.

Rodina Reissova se roku 1820 přestěhovala do jednopatrového domku č. 712 ve Vodičkově ulici v Praze, kde byl Antonínu Reissovi svěřen sklad arcibiskupského železa. Ani pražské ovzduší, ani pražští doktoři si však nedokázali poradit s touto zákeřnou nemocí. Dva dny před svou smrtí se rozloučil Antonín Reiss s rodinou a dvě mladší holčičky, devítiletou Lotinku a pětiletou Toničku, si odvedl jeho dávný přítel a švagr, Abund Bachoven, k sobě domů, na Malou Stranu. Čtrnáctiletá Haninka, nejstarší dcera Reissova, zůstala s matkou, aby se s ní starala o umírajícího otce. Dne 19. listopadu roku 1822, Antonín Reiss zemřel.

Po jeho smrti si matka dvě mladší dcerky vzala opět k sobě domů do Vodičkovy ulice, sama vedla dál krámk se železem, kde jí dcery pomáhaly.

4. Počestění rodiny Reissových

Není mnoho přímých informací o tom, jaký měl Antonín Reiss po příchodu do Rožmitálu vztah k českému jazyku a k české zemi. Rajska se o tom ve svém deníku ani korespondenci nezmiňuje, a tak zdrojem několika málo informací je pouze vyprávění jejího synovce Josefa Václava Friče. Ten se ve svých *Pamětech* zmiňuje o působení Jakuba Jana Ryby na jeho přítele Reisse, který nejen jeho, ale i Reissovu nejstarší dceru Johannu učil česky.⁶¹

⁶⁰ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske.

⁶¹ J. V. Frič, *Paměti I.*, s. 39.

Rozsáhlá habsburská říše byla složitým celkem, jež obývalo mnoho etnických skupin, které měly svůj vlastní jazyk, historii i tradice. Národnostní potíže nastaly ve zvýšené míře až v době centralizačních snah Marie Terezie, která roku 1849 zrušila českou dvorskou kancelář a podřídila ji, podobně jako v Uhrách, centrální říšské kanceláři vídeňské, a hlavně pak za vlády jejího syna Josefa II., který v rámci podpory centralizace z praktických důvodů zavedl němčinu jako jednotící státní jazyk. Přestože nešlo o přímou germanizaci Čech ani ostatních historických zemí habsburské říše (na základních školách se například i nadále vyučovalo v národních jazycích a důležitá rozhodnutí úřadů a zákony byly tištěny bilingvně), rozvířily tyto snahy osvícenských habsburských panovníků debaty o národní identitě. Josefinismus se proto snažil podporovat myšlenku zemského patriotismu, který by se vztahoval na celý habsburský konglomerát a usiloval o vytvoření jednoho rakouského národa.⁶²

Během první poloviny 19. století se bylo možno setkat se dvěma odlišnými tendencemi rakouského zemského patriotismu, a sice s tzv. „supraetnickým“ rakušanstvím, které odmítalo národně politický separatismus jednotlivých etnicko-jazykových skupin uvnitř rakouského státu, na druhou stranu tzv. „multinacionální“ rakušanství, které naopak požadovalo suverenitu všech národů v habsburské říši.⁶³ Druhá z těchto dvou jmenovaných tendencí byla rakouským domem považována za nebezpečnou. Císař František I. uznával totiž jedinou formu rakušanství, jež měla spojovat všechny národy v říši, totiž věrnost rakouskému panovníkovi. A dá se říci, že postava císaře byla opravdu naprostou většinou obyvatel habsburské říše uznávaná a glorifikovaná. Trefně tuto skutečnost vyjádřil roku 1876 první kancléř sjednoceného Německa Otto von Bismark: „*Objeví-li se (rakouský císař František Josef I.) v Uhrách v husarské uniformě, bude-li v Tyrolsku lovit kamzíky a v Praze mluvit česky, vystoupí-li ve Vídni s výzvou ke starému rakouskému patriotismu, pak bude stát každá z těchto částí pevně za ním a císař bude vládnout silami, které by měly stačit na každý útok*“.⁶⁴

⁶² Srov. J. KOŘALKA, *Češi v Habsburské říši*, s. 20.

⁶³ TAMTÉŽ, s. 21.

⁶⁴ J. KOŘALKA, *Češi v Habsburské říši*, s. 27.

Rakušanství ohrožovaly dvě velkolepé ideje, a to velkoněmectví na jedné straně a všeslovanství na straně druhé. Němci zdůrazňovali, že „*Čechy byly po staletí součástí německé říše*“⁶⁵ a nejen kvůli své geografické poloze v samém jádru Německa, ale i z kulturních důvodů se Čechy z Německého spolku nemohou oddělit, jelikož kultura Čechů po celou dobu své historie vyrůstala z kultury německé. Proto, pokud by se snažili od Němců separovat, „*byly by vydány na pospas vyhladovění, ne-li z nedostatku chleba a vody, tedy z nedostatku vzdělání*“.⁶⁶ Silnému tlaku německého živilu se snažila čelit druhá, neméně megalomanská idea, všeslovanství, které se rozšířilo hlavně mezi jungmannovskou generací a jehož velkou zastánkyní, jak si záhy ukážeme, byla i Bohuslava Rajská.

Co se týče národnostního vyznání samotných obyvatelů Čech, v prvních desetiletích 19. století byl nejvíce rozšířen tzv. bohemismus.⁶⁷ Jeho myšlenka je odvozena od slova *Böhmen*, které označuje Čechy ve smyslu teritoriálním a odlišuje se tak od jazykově-etnického pojmenování *Tschechen*. Proto i bohemismus zastává pojetí národnosti ve smyslu teritoriálním a českou národnost vztahuje jak na historické české obyvatele, tak i na Němce žijící v Čechách. Velkým zastáncem této myšlenky byl oblíbený univerzitní profesor filosofie a matematiky na pražské univerzitě, Bernard Bolzano. Ten vyzýval k snášenlivosti obou etnických skupin usazených v Čechách (Böhmen): „*Češi a Němci, musíte tvořit jeden národ, můžete býti silnými, jenom když se přátelsky v jedno spojíte. Musíte se považovat za bratry a bratrsky se objímat. Naučiz se každý řeči svého druha, by se mu takto rovnějším stal.*“.⁶⁸

Bohemismus se rozšířil převážně v aristokratických kruzích a mezi zámožnějšími měšťany, hlavně mezi podnikateli, kteří neměli zájem kvůli národnostním otázkám přicházet o klienty. Hezky tento postoj vysvětluje scéna, kterou popisuje Jan Neruda ve svých cestopisech z malých cest po Čechách a kterou vzpomíná také Vladimír Macura ve své stati *Sen o národě*.⁶⁹ Když Neruda při svých

⁶⁵ Z projevu Ernsta Moritze Arndta na 12. schůzi německého Národního shromáždění ve Frankfurtu nad Mohanem z 5.6.1848, převzato z: J. KOŘALKA, *Češi v Habsburské říši*, s. 32.

⁶⁶ TAMTÉŽ.

⁶⁷ TAMTÉŽ, s. 40 – 52.

⁶⁸ TAMTÉŽ, s. 41.

⁶⁹ V. MACURA, *Český sen*, s. 54 – 62.

toulkách navštívil hostinec v Heřmanově Městci, vyptával se tamní hostinské na jistou národní slavnost, která se ve městě měla odehrát. Hospodská mu potvrdila, že „Češi“ zde opravdu pořádali slavnost. To pojmenování, kterým jakoby se žena distancovala od české národnosti, Nerudu zaujalo: „*vždyť zde v Heřmanově Městci jsou ale jen samí Češi! Což vy nejste Češka?*“ Načež hospodská pohotově a spisovnou češtinou odpověděla: „*Já? - Já jsem neutrální!*“.⁷⁰

Politického významu nabyl pojem *Češi (Tschechen)* po roce 1839. Tehdy se v augsburském deníku *Allgemeine Zeitung* rozpoutala debata týkající se ideje všeslovanství, kterou německé obyvatelstvo považovalo za velmi nebezpečnou, přestože se týkala vždy jen jazyka a kultury, nikdy politiky. V člancích této debaty již nebylo užíváno slova *Böhmen*, jehož význam zahrnoval jak Čechy, tak Němce žijící v Čechách, ale slova *Tschechen*, který označoval pouze slovanské obyvatele Čech. Zhruba od přelomu 30. a 40. let byl rozdíl mezi těmito dvěma pojmy striktně dodržován a dal vzniknout nové národnostní tendenci, češství.⁷¹

Podívejme se nyní na rodinu Reissovu. Sourozenci Abund a Marie Bachovenovi, jak již bylo výše zmíněno, pocházeli z Porýní. Během působení jejich otce Franze Bachovena u biskupa Viléma Florentina Salma žili v Trevíru a po jeho odvolání do Čech se přestěhovali do Koblenze. Německý Trevír se od třicetileté války téměř neustále snažila získat sousední Francie. Na delší dobu se jí to podařilo až za napoleonských válek, kdy byla mírovou smlouvou, uzavřenou v Lunéville roku 1801 mezi Napoleonem a Františkem II., uznána řeka Rýn jako východní hranice Francie a trevírští i koblenští obyvatelé se tak stali francouzskými občany. Francouzské občanství přinášelo velké výhody, hospodářství po zdoluhavých bojích zaznamenalo přístupem k francouzskému trhu nebývalý vzestup, a proto se nezvedla proti Napoleonovi žádná výrazná vlna nevole. Pouze němečtí patrioti brojili proti francouzské okupaci. Abund Bachoven s Antonínem Reissem, jak bylo výše zmíněno, byli jedni z nich. Francouzská konskripce je po Napoleonově vítězné bitvě u Jeny vyhnala do Čech, kde se natrvalo usadili. Abund Bachoven se nikdy nenaučil česky a zdá se, že se o to ani nijak zvláště nesnažil. Když se Rajska

⁷⁰ Aleš HAMAN (ed.), *Menší cesty. Spisy Jana Nerudy IX*, Praha 1961, s. 375 – 376; V. Macura, *Český sen*, s. 54.

⁷¹ J. Kořalka, *Češi v Habsburské říši*, s. 52.

zasnoubila s Čelakovským, žádala svého snoubence, aby oficiálně požádal o její ruku strýce Bachovena, jenž byl zároveň jejím poručníkem, a zdůrazňovala při tom, aby nezapomněl použít v korespondenci německý jazyk, neboť „*Němcem jest*“.⁷² To, že v mládí bojoval Abund Bachoven za svou německou národnost a i v Čechách se podle všeho cítil být Němcem, mu však nebránilo podporovat snahy českých obrozenců. Poukazuje na to například fakt, že byl dlouholetým věřitelem Karla Slavoje Amerlinga a ochotně mu poskytoval cihly ze své cihelny na stavbu jeho Budče.⁷³ František Palacký by v souladu se svým bohemismem pravděpodobně zařadil Abunda Bachovena do skupiny „*spravedliví a humánně smýšlející Němci mezi námi*“⁷⁴, kteří „*uznávali odvěké právo české národnosti v Čechách a byli ochotni spolupracovat na zdokonalení společné vlasti.*“⁷⁵ a lišili se tak zásadně od Němců, kteří si politiku i kulturu v Českých zemích nárokovali pro sebe a národní požadavky českých vlastenců vnímali jako příkoří. Abund Bachoven nebyl ojedinělým případem „*spravedlivého Němce*“. Například tchán významného českého politika Františka Braunera, Karel August Neumann, se také nikdy nepřestal cítit „*Němcem*“, a přesto se roku 1808 stal členem vlastenecké hospodářské společnosti a Riegrův slovník naučný se o něm vyjadřuje takto: „*domácímu jazyku se nikdy nepřiučil, nicméně v plné míře spravedliv jest k národu českému a jeho snahám.*“⁷⁶

Jinak tomu bylo u Abundova přítele Reisse. Ten se česky učil a když se rodina přestěhovala z Třemšína do Prahy, byl i pro Reissovy dcery povolán domácí učitel, mladý student práv Josef František Frič (1804 - 1876), který vyučoval starší dcery Haninku a Lotinku český jazyk a literaturu, nejmladší Toninku pak číst a psát. Antonie si v deníku poznamenala, že k nim Frič přišel ještě před otcovou smrtí, v roce 1821.⁷⁷ Z deníku Josefa Františka Friče se však dozvídáme, že byl povolán

⁷² LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis Bohuslavy Rajske F.L. Čelakovskému z 8.9.1844, odeslaná korespondence Bohuslavy Rajske.

⁷³ J. V. FRIČ, *Paměti* I, s. 133.

⁷⁴ J. KOŘALKA, *Češi v Habsburské říši*, s. 48.

⁷⁵ J. KOŘALKA, *Češi v Habsburské říši*, s. 48.

⁷⁶ František Ladislav RIEGER (ed.), *Slovník naučný* V, Praha 1866, s. 798.

⁷⁷ „*Frič přišel do domu co učitel ještě rok před úmrtím drahého otce*“, LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske.

paní Reissovou až po smrti jejího manžela, roku 1823.⁷⁸ Sama se přiklání spíše ke druhé verzi, datování událostí u Rajske v deníku není příliš spolehlivé, některé události jsou zde datovány na několika místech pokaždé jinak.

Fakt, že sama paní Reissová najala pro své dcery učitele češtiny, vypovídá o tom, že musela být silně ovlivněna patriotickými názory a seznámena s idejemi češství nebo alespoň Bohemismu, neboť v měšťanských rodinách mnohdy ani rodilí Češi nepovažovali za žádoucí, aby se jejich děti učili český jazyk (natož v rodinách čistě německých, jako byli Reissovi) a už od malička je vedli ke komunikaci v němčině, jak tomu bylo např. u Magdaleny Dobromily Rettigové.⁷⁹ V první polovině 19. století byla čeština považována za jazyk sociálně slabších vrstev a dokonale ji neovládali mnohdy ani příslušníci českého etnika. Problémy s ní měl v mladém věku např. i budoucí „otec národa“ František Palacký.⁸⁰

Antonie ve svých deníkových zápiscích vzpomíná, že poté, co se naučila číst, četla jednu knížku za druhou. Probudila se v ní touha po vědění, která se stala základem její pozdější činnosti. Paní Reissová musela být v tomto směru velice liberální, protože zvláště u měšťanských dívek nebylo přílišné čtení vůbec žádoucí a považovalo se za zahálku. Kromě četby se malá Antonie věnovala také hře na forte piano, což jí zpočátku vůbec nebavilo, ale později se stalo její velkou vášní.

Na přímluvu Friče přijali Reissovi ještě jednoho domácího učitele, jeho přítele, studenta medicíny, Václava Staňka. Ten se stal první platonickou láskou Antonie. Ve svých zápiscích později vzpomíná: *„První pohled a první okamžení táhlo mne magicky k němu, ani jsem o tom nevěděla. Jemu se též ty velké důvěrné černé oči malé Toninky líbily, a důvěra její vyvolávala důvěru jeho. On mne povídky povídal národní a někdy vymyšlené. Tímto mě tak poutal, že jsem se příchodu jeho nikdy ani dočkati nemohla.“*⁸¹

Frič i Staňek byli horlivými českými vlastenci a jejich vliv na všechny dcery Antonína Reise byl jistě značný. Nemáme bohužel k dispozici reflexe obou starších

⁷⁸ Josef František FRIČ (ed. Zora DVOŘÁKOVÁ), *Zaznamenání příhod živobytí mého od roku 1804 – 1824*, in: Zora DVOŘÁKOVÁ (ed.), *Slánský obzor* 12, Slaný 1904, s. 3-9.

⁷⁹ M. L. NEUDORFLOVÁ, *České ženy 19. století*, s. 13.

⁸⁰ Jiří ŠTAIF, *František Palacký*, Praha 2009, s. 25 – 26.

⁸¹ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske.

sester Bohuslavy Rajské na jejich výuku, ale u Antonie, jak víme z jejích zápisků, se probudila nejen touha po vzdělání, ale jistě také začala vnímat otázku češství a vlastenectví.

Václav Staněk jí „*povídky povídal národní a někdy i vymyšlené*“⁸², učil ji básně, které se „*neostýchala i ve větších společnostech, který soused náš dával, deklamovati*“.⁸³ Tyto aktivity Rajské v již tak útlém věku ji snad poznamenaly v tom smyslu, že později nepovažovala veřejné působení ženy za něco nepřirozeného. Zásadní vliv na formování dcer Reissoových v českém duchu měla tedy vlastenecky orientovaná výuka Josefa Františka Friče a pak Václava Staňka.

Co se týče názorů Rajské na národnostní otázky, velký vliv na ni měla její cesta na Slovensko v květnu 1841. Mnozí čeští osvícenští vlastenci zastávali myšlenku všeslovanství, která byla šířena již od poloviny 18. století. U nás ji prosazoval hlavně Josef Dobrovský, ale už před ním se jí intenzívně zabývali například polští badatelé.⁸⁴ K opravdovému rozšíření slovanství však došlo až za následující generace, jejíž ideovým vůdcem byl jazykovědec Josef Jungmann. Ta obrátila svou pozornost k Ruské říši, kterou chápala jako ochranitelku slovanství, a myšlenku sbratření všech slovanských národů vnímala jako protiváhu k německému živlu v české společnosti a kultuře. Nutno dodat, že ačkoliv rakouské vládní kruhy viděly v myšlence všeslovanství velké nebezpečí, čeští intelektuálové ji nikdy nevnímaly ve smyslu politickém. Jednalo se pouze o kulturní a jazykové sbratření všech slovanských „kmenů“ v jeden slovanský národ; jungmannovci poukazovali na to, že stejně jako obyvatelé Pruska, Württemberska, Saska i Rakouska se považují za Němce, tak i Slované, kteří žijí rozptýleni v různých říších, královstvích či knížectvích se mohou po kulturní stránce považovat za příslušníky jednoho národa. Také další generace Kollárova a Šafaříkova, která pokračovala ve vyznávání myšlenky bratrství všech Slovanů, prosazovala (ve shodě s Johannem Gottfriedem Herdrem) nepolitické pojetí národa a vždy popírala jakoukoli snahu o vzpouru proti panovníkovi.

⁸² TAMTÉŽ.

⁸³ TAMTÉŽ.

⁸⁴ Srov.: J. KOŘALKA, *Češi v Habsburské říši*, s. 34 an.

Zjevný odklon od této ideje nastal až po polském povstání proti ruskému carovi v roce 1830. Násilné porušování a odsuny revolucionářů na Sibiř, které následovaly, otřásl dosavadní vírou ve všeslovanskou solidaritu a harmonii. V Čechách tato myšlenka rychle ztrácela své zastánce, a to hlavně mezi mladou generací. Když Slovák Ludovít Štúr roku 1838 zavítal poprvé do Prahy, byl postojem Čechů velice zklamán a posteskl si, že „*národ český ztratil ráz slovanskosti*“.⁸⁵

Na Slovensku však víra ve slovanství přetrvávala a když se Bohuslava Rajská ocitla ve společnosti Ludovíta Štúra a jeho přátel, ihned si ji pro svůj postoj zcela získali. Nadšeně pak psala svému příteli Markovi o jejím prozření na slovenských Tatrách, na které bude vzpomínat „*co na vejroční památku probuzení ducha slovanského a utvrzení v srdci mém na věky*“.⁸⁶ Později si píše do deníku, že dne 23. května, kdy se zúčastnila spolu se slovenskými vlastenci výletu do hor, „*pocítila v celé rozsáhlosti, co to jest Slovankou být, co to jest bratr, co to sestra*“.⁸⁷

Všeslovanství bylo Antonii blízké i proto, že jeden ze slovenských studentů, kteří ji doprovázeli roku 1843 do Tater, Bohdan Samoslav Hroboň, se stal jejím milencem. Později mu Rajská píše: „*Poznala jsem živě, že ne jen vlast mou vlastní nazvatí mně dovoleno, že celé Slovanstvo nám je spřízněno, a všechny nám, i my všem náležíme. A ačoliv jsem znala, co znamená Slovankou být, přece 23. květen rozňal, co předtím jen tajně planulo*“.⁸⁸

Naprostá nedůvěra k této ideji pak vzrostla díky Karlovi Havlíčkovi Borovskému, který poznal skutečné poměry v Rusku během svého pobytu v Moskvě od února 1843 do července 1844. Nabyl zde přesvědčení, že slovanská vzájemnost není možná a že Slované nejsou schopni vůči sobě navzájem žádné solidarity.⁸⁹ Svě zkušenosti pak literárně zpracoval se svých črtech, které

⁸⁵ J. KOŘALKA, *Češi v Habsburské říši*, s. 37.

⁸⁶ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis Bohuslavy Rajské Antonínu Markovi z 16. 5. 184, odeslaná korespondence Bohuslavy Rajské.

⁸⁷ TAMTÉŽ, dopis Bohuslavy Rajské Anonínu Markovi z 28.4.1844.

⁸⁸ TAMTÉŽ, dopis Bohuslavy Rajské Samoslavu Hroboňovi z 7. května 1843.

⁸⁹ „*Ruské mrazy a ostatní ruské věci uhasily ve mně poslední jiskru všeslovanské lásky; kosmopolitismu jsem beztoho nikdy neměl ani za mák v těle, a tak jsem se vrátil do Prahy Čechem, pouhým neústupným Čechem, ba s jakousi tajnou kyselostí proti jménu Slovana, které mi seznávšimu dostatečně Rus i Polsku jakousi ironií zavánělo*“ - J. KOŘALKA, *Češi v Habsburské říši*, s. 37.

publikoval v příloze Pražských novin a které později dostaly souhrnný název *Obrazy z Rus*.

5. Kultura elitních měšťanských rodin

5.1. *Prolínání šlechtické a měšťanské kultury*

V 19. století vrcholí tendence měšťanů přiblížit se životním stylem šlechtické společnosti. Získat predikát a stát se nobilitovaným měšťanem bylo možné již od 16. století. Měšťané byli podnikaví a mnohdy disponovali větším finančním kapitálem než tradiční šlechta. Již v raném novověku můžeme pozorovat, že bohaté měšťanské domy se svou honosností snažily vyrovnat šlechtickým palácům, ale snaha nezůstala jen u hmotných statků. Také společenská zábava měšťanů nabývala vyšší úrovně, tedy alespoň navenek. V době národního obrození se z úspěšných advokátů, lékařů, velkostatkářů, ale i spisovatelů, umělců a vědců vytváří nová elita národa; historik Jiří Štaif dokonce mluví o tzv. „*druhé společnosti*“,⁹⁰ jež z této vrstvy obyvatelstva vznikla v předbřeznových Čechách a svými společenskými aktivitami se přibližovala šlechtě. Vzdělaní a úspěšní měšťané se stávali mecenáši umělců (například advokát Jan Měchura), měli své služebnictvo, pořádali společenské „salony“, večírky a bály, kam byl zván ne jeden příslušník šlechtického stavu, a bydleli v honosných domech. Většina významných pražských městských rodin měla také své letní sídlo, které zároveň sloužilo jako velkostatek, odkud čerpali nezbytné suroviny pro domácí kuchyni, ale plynul jim z nich také nemalý finanční výtěžek. Tak rodina Braunerova jezdila na léto do Roztok, kde měla známá česká malířka Zdenka Braunerová svůj ateliér, František Palacký vyženil po svém tchánovi Janovi Měchurovi letní sídlo v Lobkovicích, Riegrovi měli velkostatek v Malči, ale i Staňkovi a Fričovi měli kde trávit léto, a sice na Panenské vinici, kterou vlastnil strýc jejich manželek, Abund von Bachoven.

Na pražských vinicích mezi Strahovskou branou a Břevnovem vznikaly po roce 1650 usedlosti, jakési viničné domy, které pak až do 19. století sloužily pražským měšťanům jako rekreační sídla, což je ojedinělý jev v celé střední Evropě,

⁹⁰ J. ŠTAIF, *František Palacký*, s. 62.

kde se na vinicích stavěly pouze vinné sklípky nebo chatky. Fričovi a Staňkovi měli na Panenské vinici společné letní sídlo, služebná manželů Čelakovských, Anna Blažková, mluví dokonce o vile.⁹¹ Bohuslava Rajská často mluví o svých návštěvách strýce na Panenské vinici a její sestra Johanna zde dokonce, podle Maryši Radoňové-Šárecké, trávila „obyčejně celé prázdniny, odloučena od manžela spjatého povoláním s Prahou“.⁹²

Přes veškerou snahu žít panským životem však vidíme většinou z pramenů osobní povahy zřetelně, že tento životní styl byl mnohdy nad rámec finančních možností pražských měšťanů. Na rozdíl od prostorných šlechtických paláců bylo sotva možné v městských bytech vyhradit více pokojů než jeden, který by mohl sloužit jako salon. Ten se pak šetřil, nábytek byl potahován ubrusy, aby se nezašpinil, někdy se i zamykal, aby mohl jednou za týden vyniknout v celé své kráse. Některé rodiny se však tento jinak nevyužitý prostor snažili upotřebit alespoň jako komoru, jelikož se zde z úsporných důvodů mimo salonní dýchánky netopilo, a tak zde byla alespoň vhodná teplota pro uchovávání brambor, jablek nebo zavařenin.⁹³ Také co se týče pohostinství, i tak bohatá rodina, jako byli například Riegrovi, musela čekat, až jejich malečský velkostatek vydá svoje plody, aby mohli svolat salonní společnost. Jak vtipně poznamenává Jiří Rak a Vít Vlnas, paní Riegrová oznamovala možnost konání sešlosti slovy: „*Tak děvčata, došla z Malče krůta, můžete chystat soirée!*“.⁹⁴

Také Bohuslava Rajská, přestože byla manželkou tak významného českého básníka, jazykovědce a univerzitního profesora Ladislava Čelakovského, měla finanční potíže. Poukazují na to malé lístečky, které se dochovaly v její pozůstalosti a na kterých byly zapsány prosby sestru Karolínu o malé půjčky peněz.⁹⁵

⁹¹ Národní listy ze dne 9.8. 1899.

⁹² Maryša RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, *Ozářené krby. Vlastenecké rodiny české*, Praha 1945, s. 54.

⁹³ Vít VLNAS – Jiří RAK, *Česká hra na salon*, in: Helena LORENZOVÁ - Taťána PETRASOVÁ (edd.), *Salony v české kultuře 19. století*, Praha 1999, s. 224.

⁹⁴ TAMTÉŽ, s. 227.

⁹⁵ Například: „*Milovaná Lotinko! Opět se velkou prosbou k Tobě obracuji, by si mně dobrotivě Tvůj kapišton zapůjčila a pak ještě 2 zlatý stř. - Nehněvaš se však na Tvou Tě milující Antoninu*“ – LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, zápis ze dne 7. 6. 1851, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské; „*Milá sestřičko! Muž mi odjel a já mám něco k vyplácení. Buď tak laskavá a zapuj mi 3 f.stř., co nejdřív Ti je s poděkováním vrátím. Tvá vroucí Antonina. Odpusť, že tě opět obtěžuji*“ – TAMTÉŽ, zápis ze dne 7.8.1851.

S tímto hmotným nedostatkem se česká měšťanská vlastenecká společnost vyrovnávala názorem, že přepych a vnější pozlátka není tak důležité jako účel, za kterým se salon pořádal. Tento názor hezky vystihla například Karolina Světlá, když ve svých *Upomínkách* píše: „*Co je to vlastně salon? Přece nic jiného než místnost, kde se schází kruh osob, v jejichžto rozmluvách splývá zábava příjemným způsobem s poučením, kdež nalézají ohlasu i palčivé denní otázky i jemné zvláštnosti všech potřeb duševních, kdež každá slušně vyslovená myšlenka má svoje právo, a každý má povinnost ušlechtilým způsobem přivést v platnosti nejen sebe, ale i jiné. Což se k úkolu takovému nehodí každý čistý a uklizený pokoj? Či musí nevyhnutelně šustěti v něm hedvábí, osvětlení se odrážeti od zlatých říms a v křišťálových pohárech šuměti šampaňské? Neb jest to právě jen lichá tato okázalost, která u mnohých našich vlastencův obojího pohlaví rozněcuje touhu po salonech!*“⁹⁶

5.2. Salon v Evropě a problém českého „salonu“

Společenský salon je fenomén spjatý se snahou o povznesení kultury a lidského ducha. Původně bylo toto označení omezeno pouze na prostorový pojem, který byl poprvé použit roku 1664 a označoval přijímací sál zámku. Zhruba od poloviny 18. století ve Francii začíná nabývat také na významu sdružování milovníků umění. Pravidelnému setkávání intelektuálů a umělců v domácnosti, jejíž duší byla duchaplná dáma, která toto setkávání organizovala, se však Francouzi oddávali mnohem dříve než se začalo pro taková setkání užívat pojmu „salon“, a to již od roku 1620, kdy se výkvět tehdejší francouzské společnosti začal scházet u aristokratky Marquise de Rambouillet.⁹⁷

Aristokraté nebo bohatí měšťané, kteří měli dostatek financí na provoz salonu, k sobě zvali výtvarníky, básníky, hudebníky, vědce nebo jinak nadané osobnosti, aby jim umožnili získat věhlas a uznání ve společnosti a zároveň aby

⁹⁶ Karolina SVĚTLÁ, *Upomínky Karoliny Světlé*, Praha 1888, s. 84 – 85.

⁹⁷ Jaroslava PEŠKOVÁ, *Salony jako místo setkání*, in: H. LORENZOVÁ – T. PETRASOVÁ (edd.), *Salony v české kultuře*, s. 8.

učinili za dost své vlastní reprezentaci. Tím bylo umožněno prolínání urozeného světa s neurozeným. Druhým pozitivním jevem, který salon přinesl, byla konfrontace privátního světa s veřejným, což byla zásadní věc pro postavení ženy ve společnosti. Jak již bylo řečeno, duší salonu byla žena, múza, která se starala o jeho harmonický průběh, usměrňovala konverzaci, aby nebyla příliš divoká, ani příliš nudná a zároveň byla jeho okrasou. Tento výrazný ženský aspekt stavěl salony do protikladu ke zcela maskulinní dvorské kultuře a umožňoval ženám proniknout do veřejné sféry.⁹⁸

V českém prostředí to bylo se salonem poněkud složitější. Na konci devadesátých let se rozvinula mezi českými historiky a historičkami diskuse, zda vůbec smíme mluvit o společenském setkávání šlechty a hlavně měšťanů v pražských domácnostech jako o salonech.⁹⁹ Historikové Jiří Rak a Vít Vlnas namítali, že tyto české dýchánky většinou vůbec nesplňují kritéria západoevropského salonu, a to z několika důvodů. Co se týče šlechtických salonů v Praze, je za prvé těžké se o nich vyjadřovat jako o salonech českých, neboť ačkoliv na základě zemského patriotismu (bohemismu¹⁰⁰) se šlechta považovala za českou, nepoužívala češtinu jako konverzační jazyk, což však byl problém, se kterým se potýkaly i měšťanské salony. Vlastenecky uvědomělá inteligence se sice snažila používat český jazyk v běžném životě, ale v oblasti vědy a umění, ze které měla být čerpána hlavní konverzační témata v salonech, byla česká slovní zásoba naprosto nedostatečná. Proto by se dalo říci, že české salony v tomto smyslu sloužily spíše jako konverzační lekce českého jazyka. Podstatný rozdíl můžeme sledovat také v tématech a celkovém stylu konverzace. Zatímco francouzské salony si zakládaly na lehké, rafinované konverzaci, zaměřené na umělecké otázky, v Čechách byla žádoucí spíše témata vážná, zabývající se vědou a politikou.¹⁰¹ Žertovná zábava a společenské hry byly považovány za maření času.¹⁰² Ještě v 70. letech 19. století,

⁹⁸ J. PEŠKOVÁ, *Salony*, s. 9.

⁹⁹ TAMTÉŽ.

¹⁰⁰ J. KOŘALKA, *Češi v Habsburské říši*, s. 40-52.

¹⁰¹ J. RAK – V. VLNAS, *Česká hra na salon*, 224 – 225.

¹⁰² Anna LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, *Lidé minulých dob. Kniha lidských a básnických osudů*, Praha 1941, s. 73

kdy Sofie Podlipská sbírala životopisy významných osobností z doby počátků národního obrození, sama poznamenává, že nit dějin tohoto období nás zavede „do tiché dílny učenců, do kruhů vlastenecky nadšených osob, které vynikaly nad nečinné filosofování, jako nad lehkovážnou hravost své doby, aby se vřadily pod prapor práce a součinnosti.“¹⁰³

Dalším rozdílem byla výrazná maskulinita salonů v Čechách ve srovnání se salony francouzskými. Ženy ze šlechtického prostředí, které snad měly dostatek duchaplnosti, aby se mohly stát jejich múzou, byly ve srovnání s francouzskými šlechtičkami téměř permanentně gravidní. Měšťanky byly navíc omezeny i vzděláním. Romantickým ideálem české dámy byla v té hlavně vlastenka a umělkyně¹⁰⁴, jako například Karolina Světlá, Sofie Podlipská, Alžběta Pechová, Gabriela Preissová, ale i Bohuslava Rajská. Vzdělání bylo za těmito posty až na druhém místě. Přesto se však ze salonů v českém městském prostředí mnohdy stávají jakési vzdělávací kursy, kde se dívky (a nejen dívky) procvičují v českém jazyce, ale i v jiných vědních oborech. Nahrazují jim tak zatím neexistující ženské vzdělávací ústavy. Vladimír Macura v tomto smyslu mluví o „rozvoji velmi zvláštních a specifických, smíšených forem salonních či spíše polosalonních aktivit, od zábavných domácích večírků až k salonu jako „vzdělávací společnosti“, čili jakémusi - „salonu nesalonu“.¹⁰⁵

5.3. „Dámský vzdělávací salon-nesalon“¹⁰⁶ u Staňků a Fričů

Takovou „vzdělávací společností“ byl i salon u pražského advokáta Josefa Friče a lékaře Václava Staňka, kteří se oženili s oběma sestrami Bohuslavy Rajské. Johanna Reissová se provdala v roce 1828 za Josefa Františka Friče a o čtyři roky později se vyslovil i Fričův přítel Václav Staněk pro jednu z Reissových dcer,

¹⁰³ S. PODLIPSKÁ, *Z let probuzení*, s. 5.

¹⁰⁴ Srov.: Ludmila SOCHOROVÁ, *Ideál české dámy*, in: H. LORENZOVA – T. PETRASOVA (edd.), *Salony v české kultuře*, s. 178 – 185.

¹⁰⁵ Vladimír MACURA, *Salon u Fričů a konverzační slovník pro dámy*, in: H. LORENZOVA – T. PETRASOVA (edd.), *Salony v české kultuře*, s. 78.

¹⁰⁶ V. MACURA, *Salon u Fričů*, s. 83.

nebyla to však Antonie, pro niž byl Staněk první láskou, ale její starší sestra Karolína. O tom, jak se s touto ránou vyrovnávala se rozepíšu později.

Nyní je důležité zmínit, že těmito sňatky se Rajska spříznila s jedněmi z nejangažovanějších vlastenců té doby a dostala se tak do ohniska tehdejšího kulturního, potažmo politického dění (neboť národní kultura, hlavně pak „*národní literatura supluje tehdy ostatní znaky suverenity národa: samostatnost územní, politickou a hospodářskou*“¹⁰⁷)

Když 26. prosince roku 1836 zemřela paní Marie Reissová, přestěhovala se Antonie ke své sestře Karolíně a švagrovi Staňkovi. Jak těžký pro ni musel být pohled na manželství své sestry s mužem, kterého stále ještě milovala, ponechme nyní opět stranou. Staňkovi bydleli ve druhém patře Měchurova domu v Pasířské, dnes Palackého ulici, kam se roku 1827 přiznal také František Palacký. V tomto domě obývali byt, ve kterém bydleli dříve manželé Hejrovští. Ti opustili Měchurův dům poté, co paní Hejrovská, rozená Měchurová (švagrová Palackého), zemřela po porodu své první dcery Pauliny. Aby Antonii, která po smrti matky upadla do hluboké deprese, rozptýlil a dále vzdělával, poskytl jí Staněk svou knihovnu, kde měla přístup ke kvalitní literatuře. Seznámila se tak se spoustou českých knih, a jak píše ve svém deníku, nebyla to jen beletristická tvorba, ale také vědecká literatura, kterou četla.¹⁰⁸

Aby později ještě více rozšířil vzdělání své švagrové, pozval Staněk do jejich bytu mladého Karla Slavoje Amerlinga (1807-1884), aby ji nadále vyučoval. Amerling právě roku 1836 ukončil doktorát u profesora Jana Svatopluka Pressla, u něhož byl po ukončení medicíny dva roky asistentem, a pod jehož vedením se začal specializovat na mineralogii a zoologii. Amerling otevřel Antonii dveře do nového světa. Stal se jí učitelem života, viděla v něm druhého Komenského. Nejdříve přednášel jen pro ni, zanedlouho se ale okruh jeho posluchaček rozšířil. Podle J.B. Pichla, který na tuto dobu vzpomíná ve svých zápiscích,¹⁰⁹ to byl nápad Antonie Reissové, přilákat k Amerlingovým přednáškám i další dámy, které by měly zájem vzdělávat se v různých vědních oborech. Vlasta Kučerová nám tyto ženy jmenuje.

¹⁰⁷ Artur ZÁVODSKÝ, *František Ladislav Čelakovský*, Praha 1982.

¹⁰⁸ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske.

¹⁰⁹ Miloslav HÝSEK. (ed.), Josef Bojislav PICHL, *Vlastenecké vzpomínky*, Praha 1936.

Byla to například Anna Vlastimila Růžičková, Anna Hlavsová, Mína Volfová, Jaroslava Miroslava Štětková, Marie Miloslava Hošková, Rozynka Laadtová, Josefka Mudroslava Machotková, Nina Hlavsovic, Marie Bohdanka Vidimská, Marie Čacká (vl. jm. Františka Svobodová), později Anuška Ullmanová, Božena Němcová a její sestra Marie Panklová.¹¹⁰ Jejich počet se však stále zvyšoval až dosáhl kolem 35 dívek.¹¹¹ Tak se kolem Antonie Reissové postupně vytvořil na konci 30. let 19. století kroužek dam, které se chtěly vzdělávat a pracovat pro vlast (abych užila dobového slovníku) a položily tak základ prvního českého „salonu-salonu“.¹¹²

Dívky a jejich hosté se scházeli se u Staňků nejen za duchaplnou konverzací, ale také za bohatým kulturním programem.¹¹³ Slovák Jozef Miloslav Hurban, který v létě roku 1839 navštívil Prahu a také Staňkův salon, vzpomíná na „anjelský zpěv“, hru na klavír i „pocit národního důstojenství rozproudený ve spanilé duši“¹¹⁴ Bohuslavy Rajske, když zpívala písně z Rukopisu královedvorského a Kollárovy znělky. Pouštěli se ale i do náročnějšího kulturního programu než jen zpěvu, recitace a hry na klavír. Hrála se zde například hanácká lidová opera Jora a Manda, předváděly se scény z Mozartova Dona Giovanniho, ale také se odtud pořádaly společné výlety k letohrádku Hvězda či do Prokopského údolí.¹¹⁵

Salon u Staňků byl výhradně dámskou záležitostí, což byla jedna z dalších nesrovnalostí s francouzskými salony a tato skutečnost poukazuje na pruderii české předbřeznové společnosti. V salonech západní Evropy se, třebaže byly v režii vzdělaných žen, scházela smíšená společnost obou pohlaví. Ke Staňkům také chodili muži, rozdíl byl však v tom, že bývali vždy pouze přiváni buď jako hosté nebo jako přednášející do výhradně dámské společnosti kolem sester Reissovy.¹¹⁶

¹¹⁰ V. KUČEROVÁ, *K historii ženského hnutí*, s. 43 – 44.

¹¹¹ TAMTÉŽ, s. 28.

¹¹² V. MACURA, *Salon u Fričů*, s. 83.

¹¹³ TAMTÉŽ, s. 79.

¹¹⁴ Jozef Miloslav HURBAN, *Cesta Slováka ku bratrům slovenským na Moravě a v Čechách*, Pešť 1841, s. 79.

¹¹⁵ Václav TILLE, *Božena Němcová*, Praha 1969, s. 40.

¹¹⁶ Srov.: V. MACURA, *Salon u Fričů*, s. 79-80.

Nejinak na tom byl i Karel Slavoj Amerling, i ten musel být mezi své žáčky pozván, stejně jako další vzdělanci, kteří chodili do salonu u Staňků rozšiřovat ženám obzory. Byl to například ruský slavista Osip Maximovovič Boďjanskij, Josef Vašák a Josef Božetěch Klemens, kteří učili dámy kreslit, dále lékař Josef Čejka, kněz Škampa či filolog Josef Franta Šumavský.

Pravděpodobně roku 1841 se tento dámský kroužek přestěhoval do domácnosti Johanny Fričové. Důvodem mohly být zhoršené vztahy mezi Staňkem a Amerlingem, ale také neustálé policejní prohlídky ve Staňkově bytě,¹¹⁷ které narušovaly kontinuitu jejich salonu.

U Fričů se dívky scházely dvakrát až třikrát týdně navečer. Fričovi bydleli od roku 1830 v domě U zlatého prstenu,¹¹⁸ který stál hned naproti Měchurova domu v Pasířské ulici, na počátku čtyřicátých let se přestěhovali do sousední Vodičkovy ulice. Do jejich salonu v novém rozlehlém bytě byl zván například František Palacký, Božena Němcová, Josef Kajetán Tyl, Pavel Josef Šafařík, Karel Alois Vinařický, hrabě Lev Thun, ale i významné slovenské osobnosti, například básník Ján Kalinčiak nebo jazykovědec Ľudovít Štúr.¹¹⁹ Fričův salon se však stal místem aktivit výše zmíněných dívek jen do roku 1843, kdy jim Amerling dal k dispozici dvě místnosti v budově své Budče.¹²⁰

Tyto dívky se v krátkem čase staly elitou ženské vlastenecké společnosti v Praze. Amerling se kromě jejich vzdělání staral i o jejich zábavu. V létě to byly společné výlety do okolí Prahy a v zimě bylo možno vidět „Amerlingova děvčata“ na téměř všech Tylem organizovaných vlasteneckých zábavách, ať už to byly bály, maškarní merendy nebo besedy. Právě besedy, kde se deklamovaly básně a zpívaly české písničky, mohly dívky prezentovat svůj talent, a díky těmto příležitostem si spousta z nich dodala odvahy stát se literárně činnými.

¹¹⁷ „Tyto dni zase prohledávala slov. polic. mé listy a zase zavedla asi 20archový protokol, kde mne mučili nazvíce otázkami o věcích mne buď neznámých a nebo nepravdivých klevetách, jakými cizí německé noviny každou chvíli oplývají.“ - dopis Václava Staňka F.L. Čelakovskému z 23. 4. 1843 - F. BÍLÝ (ed.), *Korrespondence* III, s. 110.

¹¹⁸ J.V.FRIČ, *Paměti* I., s. 41.

¹¹⁹ Z. VÍŠEK, *Rod Fričů*, s. 25.

¹²⁰ Slovanské všeučiliště, které založil Amerling r. 1842. Více: Eva HOFFMANNOVÁ, *Karel Slavoj Amerling*, Brandýs nad Orlicí 2003.

Byla to například Františka Božislava Svobodová (1811 – 1882) působící pod pseudonymem Marie Čacká, která psala naivní, lidově jednoduchou poezii. Právě touto lidovostí si vysloužila v tehdejší společnosti značnou oblibu. Kromě toho také pokoušela překládat literaturu z francouzštiny. Literárně přestala být činná poté, co se provdala za J. B. Pichla a odešla s ním z Prahy do Pardubic.¹²¹

V Tylových besedách byla pro svůj deklamační talent velmi oblíbená například Anna Vlastimila Růžičková (1824-1869). Chtěla se stát profesionální herečkou, Amerling ji však přesvědčil, aby se věnovala spíše literární činnosti. A tak od roku 1842 vydávala své první básně. Růžičková se nikdy nevdala, žila v těžkých podmínkách hmotného nedostatku a živila se jako švadlena.¹²²

Další ženou z Amerlingova okruhu, která svou činností vynikla a vykročila tak z prostoru domácí anonymity, byla Anna Hlavsová (1811 – 1892). Anna se stala, díky tomu, že její otec nesvolil k sňatku s generálem Zechem, do kterého se zamilovala, velmi samostatnou ženou. Vedla otcův krupařský obchod. Byla jazykově nadaná, perfektně ovládala, kromě obligátní češtiny a němčiny, také francouzštinu a polštinu. Nejvíce však proslula svou filantropickou činností. Vedle pomoci svým přítelkyním (např. Boženě němcové, které vypomohla ve finančních obtížích) se pouštěla i do politicky angažovaných a tedy velmi nebezpečných akcí. Během roku 1848 se stal Hlavcův dům jedním z nejvyhlášenějších útočišť vlasteneckých revolucionářů. Přechovávala zde dokonce i polské uprchlíky během nevydařeného polského povstání.¹²³

Všechny tyto ženy, vzdělávající se u Karla Slavoje Amerlinga, publikovaly své literární pokusy buď v dobových zábavných časopisech, jako byly Květy nebo Česká včela, ale také prostřednictvím českých bálů. Při jejich příležitostech se vydávaly tzv. „Pomněnky“ - drobné, bohatě zdobené knížečky, plné české vlastenecké poezie. Práce Amerlingových posluchaček tvořily obsah Pomněnek na rok 1843.

¹²¹ V. KUČEROVÁ, *K historii ženského hnutí*, s. 48.

¹²² V. KUČEROVÁ, *K historii ženského hnutí*, s. 50 – 51.

¹²³ TAMTÉŽ, s. 46 – 47.

6. Úkol ženy v národně emancipačním boji

6.1. „Žena – matka“ versus „žena – bojovnice“

To, že se kolem Karla Slavoje Amerlinga vytvořila skupina žen, které se chtěly vzdělávat, nemělo důvod pouze emancipační, ale také vlastenecký. Respektive tyto dvě tendence, emancipace žen a emancipace národa, byly v českém prostředí neodmyslitelně spjaty. Čeští vzdělanci, kteří si od počátku 19. století kladli za cíl pozvednout úroveň českého národa tak, aby mohla být obnovena nejen jeho kulturní, ale i politická svébytnost, si uvědomovali, že je tato obroda do značné míry závislá na úrovni českých matek, a proto jejich vzdělávání od samých počátků podporovali.¹²⁴ Výrazným rysem českého ženského emancipačního hnutí v 19. století tedy bylo to, že nemělo protimužský charakter, ba naopak si obě strany uvědomovaly potřebu vzájemné spolupráce.¹²⁵

Nutno ale dodat, že v této době nebylo v žádném případě žádoucí, aby toto vzdělání, které se mělo ženám dostat, dosáhlo úrovně mužského vzdělání. Dobová konvence dbala o to, aby ženy nestudovaly a nepracovaly pro vlast na úkor své manželské a mateřské role. Ženy měly dbát o to, aby se z nich „*uměním velikým mužatky nestaly*“¹²⁶ a měly se vzdělávat pouze v takových oborech, „*kteřé se sluší znát k tomu, aby mohla žena náležitě vést domácnost a povznášet blaho rodiny*.“¹²⁷ Také Amerling upozornil Bohuslavu Rajskou na to, aby „*celou ženskost neztratila*“¹²⁸ Jak tedy měla vypadat žena-vlastenka? Jakým způsobem měla přispět k české národní emancipaci?

K zodpovězení této otázky nám může pomoci nahlédnutí do české národní mytologie, ke které se čeští obrozenci 19. století nejednou utíkali hledat argumenty pro nárok Čechů na svou kulturní i politickou svébytnost. Zde se objevují ženy vládkyně (Libuše), ženy svůdnice (Šárka) i ženy bojovnice (Vlasta). Zvláště pověst

¹²⁴ Srov.: M. L. NEUDORFLOVÁ, *České ženy*, s. 10.

¹²⁵ TAMTÉŽ.

¹²⁶ E. HOFFMANOVÁ, *Karel Slavoj Amerling*, s. 61.

¹²⁷ V. MACURA, *Český sen*, s. 87.

¹²⁸ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské.

o Libuši nabyla v české kultuře 1. poloviny 19. století obrovského významu a po „objevení“ Zelenohorského rukopisu v roce 1817 snad i mnohými přestala být vnímána jako mýtus.

Právě Zelenohorský rukopis vytvořil Libuši takovou, jak ji chtěli obrozenečtí vlastenci vidět. Ve starých kronikách, Kosmou počínaje a Hájkem konče, je Libuše líčená sice jako moudrá vládkyně, ale její důstojnost kalí nezřídka zmiňované milostné plotky a jiné nectnosti, které narušovaly patos, kterým chtěli zakladatelku české státnosti obestřít.¹²⁹ Tento „nově objevený“ pramen se soustřeďoval na jedinou roli kněžny Libuše – roli „matky národa“.¹³⁰ Je potom tedy zcela logické, že největší zásluhu pro ženu vlastenku, jakkoli vzdělanou a veřejně činnou, skýtala role mateřská.

Co se týče ženy-bojovnice, krásný příklad nám uvádí Vladimír Macura ve své stati „*Sen o Amazonce*“.¹³¹ Amazonka byla jediná slovanská dívka, která bojovala ve jménu všech českých žen na barikádách v revolučním roce 1848. Ve svých pamětech ji vzpomíná Barák, J. V. Frič a další. Příznačná je Amazončina anonymita: „*neznáme jméno, leč Slovanka*“¹³², píše Václav Staněk Františku Ladislavu Čelakovskému do Vratislavi. Tato anonymita nám napovídá, že jde spíše o symbol, o emblém, nežli o skutečnost.

Amazonka se objevila na barikádách, kde bojovala jako muž za svou vlast, ovšem jakmile boje skončily, stáhla se opět z veřejného působení a dále se o ní neví nic. Téma amazonky se stalo mezi vlastenci velice přitažlivým i pro svou „*podvojnost motivu spojující s ustálenými atributy ženy (pokora, něha, cit, půvab) zcela protikladné motivy „maskulinní“ (vzdor, síla, bojovnost, statečnost, moc)*“¹³³ Kolem roku 1848 se téma amazonky hojně objevovalo v denících, korespondenci i dobovém tisku. Znovu oživaly dávné příběhy o Libuši, Vlastě a Šárce, ve kterých se aktualizoval během revoluce více než kdy jindy přitažlivý a užitečný motiv ženy ve zbrani.

¹²⁹ Srov.: V. MACURA, *Český sen*, s. 88 – 96.

¹³⁰ TAMTÉŽ, s. 95.

¹³¹ TAMTÉŽ, s. 78 – 87.

¹³² F. BÍLÝ (ed.), *Korespondence III*, s. 598.

¹³³ V. MACURA, *Český sen*, s. 81.

Ovšem tento spíše literární emblém nebylo dost dobře možné zkloubit s dobovými konvencemi a snad to ani ve skutečnosti nebylo tak žádoucí, jak by se mohlo zdát. Na rozdíl od literárního světa byly ženy ve skutečném světě vybízeny spíše k morální podpoře. Nehledě na to, že čím delší doba uplynula od revolučního roku 1848, tím více se shánka po ženě-bojovnici vytrácela i z literatury.¹³⁴

Úkolem žen bylo tedy podporovat muže v jejich vlastenecké činnosti a samy sebe vzdělávat do té míry, aby byly dobrými matkami. Tento model souvisel s koncepcemi rodiny, které vznikaly v oblasti filosofie od konce 18. století a vytvořily tradiční obraz „veřejného“ muže a „privátní“ ženy. Tyto koncepty rodiny najdeme u téměř všech největších filosofů své doby, například u Rousseaua, Kanta i Hegela.¹³⁵

Tyto filosofické konstrukty se pak odrážely v dobové umělecké literatuře. Hegelův dualismus veřejného a privátního se věrně otiskl v Schillerově „*Písni o zvonu*“, která je zásadní proto, jak připomíná profesorka Milena Lenderová, že tyto „*verše o hospodyni, strážkyni domácího krbu, od rána do večera činné v domácnosti, nadto trpělivé vychovatelce, napsané roku 1799, se po celé 19. století tiskly v jazykově německých školních čítankách i v učebnicích němčiny žáků a studentů českých. (...) Sotva bychom dokázali přesněji vyjádřit dobový konstrukt feminity, přesahující filosofii i literaturu.*“¹³⁶

6.2. Amerlingův vzdělávací program jako příprava na manželství?

Antonie Reissová měla ve svém okolí již od dětství muže, kteří ji v tomto názoru formovali. Vlastenecké nadšení v ní bezpochyby probudili už její první vychovatelé Frič a Staněk, později na ni měl zásadní vliv Karel Slavoj Amerling, jak sama přiznává v jejich vzájemné korespondenci: „*Vy jste byl mým*

¹³⁴ V. MACURA, *Český sen*, s. 87.

¹³⁵ Herta NAGL-DOCEKAL, *Filosofie rodiny u Rousseaua, Kanta a Hegela – klíč k pochopení dnešních životních forem*, in: Hana HAVELKOVÁ (ed.), *Existuje střeoevropský model manželství a rodiny?*, Praha 1995, s. 9.

¹³⁶ Příspěvek profesorky Mileny Lenderové na konferenci s názvem „*Jakou Evropu ohlašovala bitva u Slavkova*“, která proběhla ve dnech 28. - 29.11. 2005. Citace je z jejího referátu, který nesl název „*Počátky hnutí emancipace žen*“, s. 4.

vzdělavatelem, mým Přítelem, mým Otcem; vy jste mne naučil povinnosti mé znáti a tím mne v předsevzetí mém upevnil.“¹³⁷ Ženy, které se zajímaly o veřejné věci nebylo mnoho, přístup do této sféry byl pro ně nepochybně těžší kvůli povinnostem v domácnosti, ale pokud některá z nich pronikla do této problematiky a přijala ji za svou, pak byla většinou schopná pro ni přinést mnohem větší oběti než muž a chápala se věci opravdu celou duší.¹³⁸ Že takovou ženou byla právě Bohuslava Rajská, svědčí následující poznámka v jejím deníku: „*Celý den mě naše věc znepokojovala. Já se s těmi myšlenkami položit nemohla ani spát a když jsem posléze usnula, nedal mně můj nepokoj dlouho spát a časné ráno vstanouc cítila jsem nemožnost svou víc mým jednáním působit a více ženštin pro vzdělání duševní získat. Já cítila živě, jak velký pokrok tím by se stal a jak mnoho vzděláním ženštin národ i člověčenstvo získá*“.¹³⁹

Ovšem i Rajská pokládala za nutné vzdělávat ženy především pro blaho rodiny. Proto chtěla vést své žákyně, jak sama píše „*k mravnímu i praktickému vzdělání zdatné hospodyně jakožto základu života rodinného, národního i státního*“.¹⁴⁰ Vzhledem k takovému pojetí ženské emancipace nás pak nepřekvapí, že naprostá většina dívek, které ve 30. a 40. letech díky vzdělávacímu programu K. S. Amerlinga začaly být veřejně aktivní (ať už překládaly, věnovaly se poezii, nebo se alespoň angažovaly ve filantropické činnosti), se po svém sňatku opět stahují z veřejného života a všechny své síly věnují rodině. Amerlingův „vzdělávací kurs“ se nám proto jeví jako jakási vlastenecká příprava do manželství. Tento názor nám potvrzuje i Sofie Podlipská, která později píše, že hlavním úkolem Společnosti dívek českých bylo „*odchovati zbědovanému národu svému vlastenecky smýšlející matky a učitelky*“.¹⁴¹ S touto snahou probudit v ženách, které se chystají vstoupit do stavu manželského, národní uvědomění a vzdělávat je ve všech oborech, které by

¹³⁷ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, přepis dopisu Bohuslavy Rajské z 18.11.1843, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské.

¹³⁸ „*Krásná pleť – o tom sem se opětně překonal – pocítí-li jednou národnosti, plamenněji se jí ujímá, než mužské pohlaví, a plamenněji ji v okresy svých působení vtiskuje, než onino ve svých.*“ - Jozef Miloslav Hurban, *Cesta Slováka ku bratrům slavenským na Moravě a v Čechách*, Pešť 1841, s. 79.

¹³⁹ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, zápis Bohuslavy Rajské ze dne 4. 1. 1841, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské.

¹⁴⁰ E. HOFFMANNOVÁ, *Karel Slavoj Amerling*, s. 63.

¹⁴¹ S. PODLIPSKÁ, *Z let probuzení*, s. 30.

mohly v rodinném životě upotřebit, také souvisí velkolepý projekt, do kterého se společnost dívek pustila – sepsání ženské encyklopedie.

Sepsat českou encyklopedii bylo snem všech vlastenců už od 20. let. Encyklopedie byla považována za jakýsi ukazatel vyspělosti národa – pokud se měl stát probouzející se český svět „*plně emancipovaným, musel v sobě obsáhnout lidskou zkušenost jako celek, musel dokázat pojmenovat ji česky a představit ji tak jako zkušenost českou*“.¹⁴² Na konci 20. let chtěl tento český sen uskutečnit nedávno do Prahy příšlý František Palacký, ale jeho plán se z politických důvodů nezdařil. K obnovení této myšlenky došlo na počátku čtyřicátých let. V roce 1841 se utvořila nová skupina potenciálních „encyklopedistů“, a to Jan Slavomír Tomíček, Václav Staněk, F. L. Rieger, Josef Čejka, Karel Slavoj Amerling a další, kteří chtěli pracovat na tzv. „Wssenaučném slownjku“, který by obsahoval po vzoru Jana Amose Komenského veškeré dosavadní vědění. Takového cíle však nebylo možno dosáhnout, zvláště v tak malém kolektivu, neboť „*namísto, aby se dílo chýlilo ke konci, stále se rozrůstalo*“.¹⁴³ Amerling, který postupně tyto encyklopedické práce soustřeďoval pod střechu své Budče, měl představu třech encyklopedických projektů - „malý encyklopedický slovník“, který měl být jakousi průpravou k „velkému encyklopedickému slovníku“ a nakonec chtěl s dívkami kolem Bohuslavy Rajske sestavit „větší všenučný slovník pro ženštiny“.¹⁴⁴ O jejich činnosti se zmiňuje Karel Vladislav Zap v korespondenci svojí ženě Honoratě Zapové z Lemberka: „*Píše mně Amerling, kterak se 25 mladých paní a slečen třikrát do týdne schází na literární posezení, hlavně kvůli složení všeobecné encyklopedie pro dámy*“.¹⁴⁵

„Slownjk pro dámy“, jak také encyklopedii nazývali, měla být úplnou příručkou ze všech oborů lidské činnosti se zvláštním zřetelem k potřebám hospodyně. Vedle obecných předmětů měla obsahovat v kostce domácí práce, otázky domácího hospodářství, životopisy významných žen, informace ze všech vědních odvětví, literatury, hudby a filozofie. Byla to první práce svého druhu

¹⁴² V. MACURA, *Příběh encyklopedie dam*, Tvar, 1998, č. 5, s. 1.

¹⁴³ E. HOFFMANNOVÁ, *Karel Slavoj Amerling*, s. 70.

¹⁴⁴ Srov.: V. MACURA, *Příběh encyklopedie*, s. 1.

¹⁴⁵ Honorata z Wisniowských ZAPOVÁ, *Zápisky z rodinné korespondence a vlasteneckých vzpomínek*, Praha 1894, s. 27.

sepsaná v českém jazyce, avšak nebyla tak úplně původní. Vzorem byl českým vlastenkám desetidílný německý „*Damen-Conversations-Lexikon*“ od Karla Herloßsohna, který vycházel v Lipsku v letech 1834 – 1838.¹⁴⁶ Koncept tohoto lexikonu byl jen přizpůsoben českým národním potřebám, takže byla přidána hesla z českých dějin a hesla související s českou otázkou. Velká část je ale jinak pouhým překladem Herloßsohna lexikonu. U originálních částí dámy samy vyhledávaly a třídily materiál, překládaly cizojazyčné prameny a sepisovaly vlastní články. Amerling je pak kontroloval, prováděl korektury a sám také vypracovával některá hesla. Vladimír Macura si dal roku 1997 tu práci a probádal bezmála osmdesát kartonovou neuspořádanou pozůstalost Karla Slavoje Amerlinga, aby našel rukopis této encyklopedie, který se do té doby považoval za ztracený. Zjistil pak, že lexikon byl rozpracován pouze do půli abecedy, že ve většině případů nebyly udělány korektury po obsahové ani pravopisné stránce.

Většina zpracovaných hesel byla podepsaných, proto si můžeme udělat obrázek o podílu jednotlivých dívek na encyklopedické práci. Nejméně byla Marie Hošková, která je podepsána pod padesáti hesly, téměř dvacet hesel zpracovala Marie Vidimská, patnáct hesel Marbara Miloslava Brádková. Dále Macura objevil také dvě hesla sepsaná Boženou Němcovou, o které se dříve nevědělo, že byla do tohoto podniku také zainteresovaná.¹⁴⁷ V Amerlingově pozůstalosti se nachází také deset hesel podepsaných Antonií Reisovou, ale věme ještě o dalších čtyřech, které jsou uloženy v její pozůstalosti („*Bonn*“, „*Bora*“, „*Buffon*“, „*Campagna di Roma*“.¹⁴⁸). Je zřejmé, že jako redaktorka celého podniku měla pravděpodobně více práce s organizací než s vlastním psaním.

Antonie se snažila do práce na ženské encyklopedii zainteresovat i osobnosti mimo Amerlingův dámský kroužek. Tak oslovila například slovenskou vlasteneckou básnířku Johannu Lehockou nebo svého přítele, také Slováka, Samoslava Hroboně, který zanedlouho začne hrát významnou roli i v jejím osobním životě, ale to nyní ponechme stranou. Hroboň toho času studoval v Halle a Antonie ho žádala o materiál k sestavení životopisů slavných slovanských žen.

¹⁴⁶ Srov.: I. RAAB, *Antonie Reiss*; V. MACURA, *Salon u Fričů*, s. 81.

¹⁴⁷ V. MACURA, *Příběh encyklopedie*, s. 5.

¹⁴⁸ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske.

Dne 26. července roku 1843 uveřejnil Amerling v příloze k časopisu Květy výzvu všem českým ženám a dívkám, aby zasílaly „*Spisovatelstvu všennaučného slovníku na Novém městě v Budči č. 525 (...) všecko, co k duševnímu i hospodářskému vzdělání a k rozšíření i velebení lásky k vlasti a národnosti přispívati může*“,¹⁴⁹ čímž chtěl práce na slovníku urychlit. Za necelý měsíc píše Rajska svému příteli Antonínu Markovi, že „*Přírodopis je skoro dotištěn*“ a že „*Slovník opět pokračoval o jeden svazek dále*“.¹⁵⁰

Materiály se neustálým angažováním dalších a dalších osob rozrůstaly a práce na slovníku se neustále prodlužovala. Konečnou ranou pro tento i ostatní projekty této dámské společnosti byl odchod Antonie Reissové za svým manželem Františkem Ladislavem Čelakovským do Vratislavi. Tehdy odevzdala Amerlingovi všechny materiály spojené s encyklopedií, aby mohl se svými žačkami dále pokračovat, což se ale nestalo. Snad měl pravdu Václav Staněk, když psal své švagrové do Vratislavi: „*Chybí jim spojivka; tu jim vzal Čelakovský!*“.¹⁵¹ Amerling uveřejnil 12. dubna roku 1849 v Národních novinách, že odevzdal veškerý materiál Národnímu muzeu, přičemž František Palacký se zavázal, že tento materiál bude zpracován a doveden do konce.¹⁵² To se ale nestalo, neboť materiál dodnes leží v jeho pozůstalosti.

7. Lásky Bohuslavy Rajske

Žena 19. století se v první řadě hleděla dobře vdát. To byla jediná její šance na plnohodnotný život a společensky uznávané postavení. Proto pro ni byl výběr správného muže alfou i omegou už od útlého mládí. Antonie Reissová se poprvé zamilovala, jak zde bylo již několikrát zmíněno, do svého pozdějšího švagra, Václava Staňka, a tato láska ji poznamenala na celý život. Obecně se totiž mělo za to, že pravá láska je pouze ta první, u žen to samozřejmě platilo dvojnásobně.

¹⁴⁹ Příloha ke Květům z 26. července 1843.

¹⁵⁰ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis Bohuslavy Rajske Antonínu Markovi z 17. 8. 1843, odeslaná korespondence Bohuslavy Rajske.

¹⁵¹ TAMTÉŽ, dopis Václava Staňka Bohuslavě Rajske z dne 17. 3. 1846, přijatá korespondence Bohuslavy Rajske.

¹⁵² Národní noviny z 12.4.1849.

Antonie si do svého deníku opsala z knihy, jejíž přesný název bohužel neznáme,¹⁵³ pasáž, která ji zaujala a která dobře vystihuje názor společnosti 19. století na rozdíl mezi ženskou a mužskou láskou:

*„Jest, musí býti rozdíl mezi láskou muže a láskou ženy. U ženy jest to první svěží povznešení srdce, kteréž se neopakuje více, pro ni jest láska vřelým, hlubokým, vše v sobě zahrnujícím pocitem, kterýž zachvěl-li srdcem a jednou-li vymizel z něho, nevrátí se více a zanechá to srdce osamělé, vysílené. Jinak u muže. Láska neovládne jím tak naprosto, jako ženu. Pro něho láska nejsouc vším, nejsouc koncem a cílem jeho jsočnosti, opanovává jej jen částečně a může tudíž i vícekrát od něho pocitěna býti. Při ženě však jest ona ohněm, kterýž vznítí-li se jednou, může býti pouze hranicí jejího srdce. Může býti, že dle pověsti starodávné povstávají květiny z popele, avšak jde-li o pravou lásku – tu náleží srdce po první pravé náklonnosti mezi mrtvé.“*¹⁵⁴

Antonie byla přesvědčená, že Staněk byl její první pravou láskou, jejíž ztrátu vnímala fatálně a pociťovala ji jako oběť, kterou přinesla své sestře.¹⁵⁵ Vyrovnávala se s ní fyzickou prací, když pomáhala šít Lotynčinu výbavu¹⁵⁶ a později ponořením do studia. Když se pak Staňkům narodila dcera Boženka, předsevzala si, že všechno svoje úsilí obětuje štěstí rodiny své sestry, hlavně pak jejich dětem, které bude učit a vychovávat.¹⁵⁷ Díky této ideji se také začala soustavně vzdělávat a uskutečňovat

¹⁵³ „velmi mě tehdy jedna věta z „James Roman“ zajímala“ – S. PODLIPSKÁ, *Z let probuzení*, s. 26.

¹⁵⁴ S. PODLIPSKÁ, *Z let probuzení*, s. 26.

¹⁵⁵ „...sestra má mne počala v pravdě milovati a když se jí později vyjasnilo, jakou oběť jsem jí byla přinesla, vyrostla jí důvěra v povahu mou bolestmi upevněnou“ – LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske; „Od okamžení, kdy jsem byla bratra ztratila a ho sestře své postoupila, já pracovala neúnavně, každý se mé pilnosti divil, nevěda, co mě k této pracovitosti pohání. Zapomenutí jsem hledala sebe i všech citů.“ – TAMTÉŽ.

¹⁵⁶ „celé věno jsme doma šily. Obyčejně jsem od 4 hodin ráno až do 8 večer ustavičně pracovala. Těšila mě za jedno myšlenka, že mohu něco pro něj dělat, a za druhé jsem zapomenutí našla v ustavičné práci“ – LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske.

¹⁵⁷ „Nastala pro mě osudná doba – Boženka se narodila. Podivné city mnou zahrávaly. Přemohla jsem se však šťastně a předsevzala, že jich dítky co vlastní považovati chci a o ně se starati. Od toho okamžení nebyla mi žádná oběť těžká...“ - LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske.

svůj plán stát se vychovatelkou a založit první veřejný ústav pro české dívky v českém království.

Vraťme se ale k ideálu oběti, který jsem v souvislosti s Rajskou již dvakrát zmínila, a který se táhne jejími deníkovými zápisky jako červená nit. V literatuře 19. století byla láska a sexualita velice často spojována s obětí¹⁵⁸ a stereotyp „oběti z lásky“ se stal dokonce jakýmsi literárním erotickým ideálem. Ten pak překračoval hranice literárního světa a dostával se i do světa skutečného. Krásným příkladem je nám právě Antonie Reissová, pro niž je oběť dokonce nejvyšším důkazem a měřítkem lásky.

V době, kdy byly ženy společenskými konvencemi tolik omezovány jako v 19. století, jim mnohdy žádný jiný postoj nezbyval. Pokud si žena vybrala špatného manžela, nemohla dělat nic jiného než resignovat. Když se například Karolina Světlá jako vdaná žena zamilovala do básníka Jana Nerudy, nakonec se přeci jen své lásky vzdala, protože dobře věděla, že opustit manžela by znamenalo vykročit z jediné společensky dovolené formy soužití mezi mužem a ženou. Poznamenaná těmito zkušenostmi dochází k závěru, že „v obětování osobnosti jediné spočívá štěstí“.¹⁵⁹ „Obětování“ se stalo jakousi formou ženské filosofie bytí,¹⁶⁰ obecným stereotypem, a myslím, že je možno souhlasit s Vladimírem Macurou, který se domnívá, že šlo zřejmě více o postoj etiketní než etický.¹⁶¹

Dva roky po svatbě Václava Staňka s Karolínou Reissovou se o Antonii ucházel jistý mladý právník, pravděpodobně Dr. František Švestka¹⁶² (1811-1869), který toho času pracoval u Staňka v kanceláři. Na sklonku života, mezi lety 1865 – 1868, se stal děkanem právnické fakulty v Praze.¹⁶³ Marie Reissová nechávala své dceři ve výběru svého ženicha volnost. Rozhodně nebyla matkou, která by nebrala

¹⁵⁸ Strov.: V. MACURA, *Český sen*, s. 168 - 182; TÝŽ, *Sex a tabu*, s. 7 – 19.

¹⁵⁹ Josef ŠPIČÁK (ed.), K. SVĚTLÁ, *Myšlenky a aforismy. Z literárního soukromí I*, Praha 1959, s. 493.

¹⁶⁰ Například když si Antonie poznamenává: „...ráda bych zemřela, ale ne vždyť nesmím, vytrvej ubohé srdce, vytrvej, vždyť bude tento boj taky jednou skončen, lehce jest živobytí odhodit, ale vytrvat, vše obětovat jiným, pevně stát, toto je úloha tvá.“ – LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské.

¹⁶¹ V. MACURA, *Český sen*, s. 176.

¹⁶² F. BÍLÝ, *Korrespondence III*, s. 257.

¹⁶³ I. RAAB, *Antonie Reis*.

ohled na dceřiny city.¹⁶⁴ Řídila se v tomto ohledu podle sebe, neboť si také vyvolila muže svého srdce, a to i přes výslovný zákaz svých rodičů. Antonie měla v tomto případě vzor ve své matce a hleděla především na to, aby muž, kterého si vyvolí, byl podle jejích zásad.¹⁶⁵

Švestka vyznal Antonii lásku na začátku července roku 1834. Matka byla spokojená, v tu dobu už často postonávala a přála si před svou smrtí vidět všechny své dcery vdané a zaopatřené. Už v listopadu toho roku se ale jejich vztah rozpadl. Antonie byla stále zamilovaná do Staňka¹⁶⁶ a navíc se jí Švestka zdál příliš přízemní ve svém myšlení neboli, jak si sama poznamenala do svého deníku, byl bez „vyššího vzdělání“.¹⁶⁷ Rajska byla velmi idealistickou osobností a snaha po jakýchsi vyšších ideálech jí byly smyslem života. A v tomto smyslu vnímala i lásku, která pro ni byla v první řadě duchovním poutem. To zcela odpovídalo dobovému stereotypu vnímání lásky jako citu, okleštěného od pudových a erotických záležitostí, které byly brány za „nízké“.¹⁶⁸

Tato vyšší duševní láska, po které Antonie toužila byla obvykle představována jako přátelský nebo příbuzenský svazek, nejčastěji jako svazek bratra a sestry, ale také jako otce a dcery nebo učitele a žáčky. V oblíbě bylo zakládání různých spolků, kde se členové a členky navzájem nazývali bratry a sestrami a jež spojovaly společné ušlechtilé národní zájmy. Tato „bratrstva“ však měla v sobě vždy, pokud byla smíšená, určitou dávku erotického náboje.¹⁶⁹ Bylo to dáno mj. tím, že vlastenectví, které tato bratrstva většinou spojovalo, bylo bráno jako předpoklad, ba někdy i jako podmínka mileneckého vztahu, a tak slova „vlastenka“

¹⁶⁴ napovídá jejich rozhovor týkající se nového nápadníka: „(matka) byla velmi potěšena, tázala se mne, zdali jej miluji. - Odpověď má byla, že se mi líbí“ - LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske.

¹⁶⁵ „Zda-li já kdy manželkou budu, ví jen Bůh. Cítím v sobě, že bych duši spřízněné v stavu byla vše krom lásky k národu a vlasti v oběť přinést, ale musel by to muž dle mých zásad, dle mého srdce být.“ - LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske.

¹⁶⁶ „v rukou jeho jsem se třásla, když jsem si vzpomněla, že muže mé sestry miluji..“ - zápisky Rajske, s.2; „často jsem sebou bojovala, bych vymírající náklonnost předešlou v sebe udusila. Ona se však nedala snadno udusiti..“ - LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske.

¹⁶⁷ „On byl velmi dobrý člověk. Jedině se naše city v tom dělily, že on byl bez vyššího vzdělání“ - LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske.

¹⁶⁸ Srov. V. MACURA, *Český sen*, s.177.

¹⁶⁹ Srov.: V. MACURA, *Český sen*, s. 178.

a „milénka“ měla k sobě velice blízko.¹⁷⁰ V dobové korespondenci najdeme dokonce přímo označení „*vlastenecká láska*“ pro vztah muže a ženy, které spojuje patriotické cítění.¹⁷¹ Jako příklad takového bratrstva může posloužit například „Českomoravské bratrstvo“, založené v září roku 1848 Františkem Matoušem Klácelem, za jehož ušlechtilým cílem přípravy sbratřování celého lidstva prosvítal boj o přízeň Boženy Němcové mezi Klácelem, Ivanem Helceletem a Ignácem J. Hanušem. Když pak Božena Němcová dala přednost Helceletovi, žárlivý Hanuš, nedbaje na skutečné jejich skutečné cíle a ideály, bratrstvo rozhořčeně opustil.¹⁷² Podobným bratrstvem byla skupina mužů a žen kolem Amerlingovy Budče. I zde docházelo k milostným zápletkám.

Zajímavý vztah měla Rajska k (o 32 let staršímu) libušskému děkanovi Antonínu Markovi, se kterým si od roku 1842 dopisovala. Jejich vztah byl stylizován do již také zmíněného vztahu otce a dcery a byl založen na oné ideální lásce, která měla rozvíjet především ducha. Trochu nám může připomenout vztah mezi Františkem Palackým a uherskou šlechtičnou Ninou Zerdahely, kterou Palacký ve svých intimních zápiscích také nazýval svou matkou,¹⁷³ přestože šlo bezpochyby o vztah milostný, třebaže možná platonický. Vztah Palackého s Ninou Zerdahely a Reissové s Markem však není analogický pouze po této formální stránce, ale hlavně po té vnitřní, ideové. Palacký byl přesvědčen, že právě rozhovory s touto duchaplnou ženou „*jej v harmonii duchovního souznění uvádějí do říše ideálů*“¹⁷⁴ a jsem přesvědčená, že podobně vnímala vztah s Antonínem Markem i Bohuslava Rajska. O tom, že mezi nimi byl jiný typ lásky než pouze přátelský svědčí fakt, že poté, co se Rajska roku 1845 vdala, jejich korespondence rázem nekompromisně končí, své dopisy si vyměnili, což byl rituál obvykle

¹⁷⁰ Např. pozdější milenci Rajske Hroboň a Amerling ji oslovovali nejvíce „*Velectěná Vlastenko a Sestro!*“, „*Velectěná Vlastenko a Sestro Slovanská!*“, „*Bohuslavo! Duše vlastenecká! Duše má!*“, atd..

¹⁷¹ „*Jak z listu Vašeho vyrozumívám tedy již Vám známo, jaká vroucí a jak ušlechtilá vlastenka jest má Tonínka: nu, Vyť jste býval také rozplameněn láskou vlasteneckou a jste ovšem i posaváde..*“ - dopis F.L. Čelakovského F. Plánkovi z 5. května 1845 - F. BÍLÝ (ed.), *Korespondence III*, s. 326.

¹⁷² V. TILLE, *Božena Němcová*, s. 114.

¹⁷³ J. ŠTAIF, *František Palacký*, s. 34.

¹⁷⁴ TAMTĚŽ, s. 35.

provozovaný při ukončení mileneckého vztahu a nakonec se Marek odmítl zúčastnit i svatby své milované „dcery“.¹⁷⁵

Druhou velkou láskou Bohuslavy Rajské po Václavovi Staňkovi byl Karel Slavoj Amerling. Jeho smělé ideály o vzdělávání všech vrstev lidí, o vzdělávání žen, jeho filantropismus, láska k českému národu a velkolepé plány k pozvednutí jeho úrovně, to vše Antonii naprosto okouzlo, to byl „muž dle jejích zásad, dle jejího srdce“.¹⁷⁶ Amerling si však vyhlédl jinou nevěstu, Marii Bohdanku Vidimskou. Ale Antonie byla opět připravená přinést oběť pro lásku, nic nepožadovat pro své štěstí a jen „co anděl strážný nad nimi bdít“.¹⁷⁷ Později v dopise Amerlingovi z 18. listopadu 1843 však svěřuje: „Že jsem Vás milovala, netajím, Vy jste byl mým vzdělavatelem, mým Přitelem, mým Otcem; (...) Nezapomněla jsem však ani okamžení, že mne náležitosti nemáte; považovala jsem Vás tedy co Bratra, Přitele, Otce svého, ke kterému jsem se utekla v každém okamžiku mého života.“¹⁷⁸

Antonie Reissová byla ojedinělým případem ženy, která byla přesvědčená, že pokud nenajde muže, který by odpovídal jejím ideálům, zůstane raději svobodná a bude se věnovat svému vzdělávání a vzdělávání jiných. Svému snoubenci později píše: „Od 12 roku již obírám se vychováním dítek, od 18ti již se připravuji ku stavu vychovatelskému a musím se Tobě vyznat, že jsem mnohým takzvaným zaopatřením se vyhnula, a leckteré pobídnutí k vdáváním se odstrčila záměrům mým vychovatelským k vůli. Že se to tajně stalo, domnívali se některé z mých známých, že se mi žádný nenabídl a divili se tomu nevědouce, že já sama vinnu nesu.“¹⁷⁹ Její odmítání nápadníků a touha po své vlastní realizace na poli učitelském se neslučovala s tehdejší konstrukcí ženství. Poukazuje na to například skutečnost, že Karel Slavoj Amerling ji několikrát varoval, aby svým jednáním neztratila svou

¹⁷⁵ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis Bohuslavy Rajské Antonínu Markovi z 24. 3. 1844, odeslaná korespondence Bohuslavy Rajské.

¹⁷⁶ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské.

¹⁷⁷ „Lepší však mé city dlouho nespaly; rychle jsem uzavřela vše, co jen v moci pro Vás a ji učiniti a co anděl strážný nad Vámi bdít.“ – TAMTÉŽ.

¹⁷⁸ TAMTÉŽ.

¹⁷⁹ TAMTÉŽ, dopis Bohuslavy Rajské F.L. Čelakovskému z 28.9.1844, odeslaná korespondence Bohuslavy Rajské.

ženskost. I sama Rajská se ráda nazývala mužatkou, když odmítala nabídky k sňatku: „*mužatka měla být upoutána v okovy ač růžové předce těsné. - Né, né, to nešlo, mužatka se vskřísila, nabyla nových sil k životu, a ačkoliv srdce trne jí od bolestné rány, ačkoliv oči slzejí, předce je opět mužatkou!*“.¹⁸⁰ Také sám Amerling se s ní po jejím odmítnutí loučí slovy: „*Pro pokoj Vaší duše pospíchám Vám svatě slíbiti, že jste prostá všeho slibu z ohledu Lásky Vaší ke mně. Krásná mužatko!*“¹⁸¹

Rajská byla duší Amerlingova kroužku, angažovala do něj stále další ženy, někdy dokonce přednášela místo svého učitele. Amerling si představoval, že vedle Budče, lidového všeučiliště, které se chystal postavit, bude stát i speciální ženská Budeč, a na místě její ředitelky viděl svou nejnadanější žačku Bohuslavu Rajskou, která s ním tuto představu s nadšením sdílela a cílevědomě se tento sen snažila uskutečnit. Aby načerpala inspiraci, vydala se v květnu roku 1841 se vydala spolu se švagrem Josefem Fričem a Josefem Podlipským do Vídně, kde navštívila několik vzdělávacích ústavů pro dívky.¹⁸² Ve Vídni jim dělal doprovod také František Cyril Kampelík. S Fričem a Podlipským pak pokračovali do Bratislavi.

Cestování žen nebylo sice v první polovině 19. století ničím převratným, přeci jen ale stále nebylo nijak obvyklým jevem, alespoň ne v měšťanských kruzích. Souviselo to s celkovým trendem „demokratizace“ v cestování,¹⁸³ které již přestávalo být výlučně záležitostí šlechty. Díky široké střední vrstvě obyvatelstva, která se na cestování začíná podílet, se začíná formovat turistická podoba cestování, tak jak jej známe dnes. Také motivy k cestování se v 19. století mění. K obchodním, diplomatickým, zdravotním a vzdělávacím cestám přibývá nový druh cestování pojímané jako zábava či relaxace. V souvislosti s nárůstem nacionalismu vzniká také vlastenecké cestování, kam můžeme zařadit také cestu Rajské, Friče a Podlipského do Bratislavi, která byla motivována touhou vidět Tatry a „slovanské bratry“. Moderní turistický model cestování, ve kterém má návštěvník předsevzetí vidět co nejvíce pamětihodností mnohdy na úkor kvality prožitku, je spojen se

¹⁸⁰ TAMTÉŽ, dopis Bohuslavy Rajské Antonínu Markovi z 24. 3. 1844, odeslaná korespondence Bohuslavy Rajské.

¹⁸¹ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis K. S. Amerlinga Bohuslavě Rajské z 18.3.1844, přijatá korespondence Bohuslavy Rajské.

¹⁸² LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské.

¹⁸³ Zdeněk HOJDA, „*Jdou s tebou naše srdce i mysle – až tam ku břehům Tibery.*“ *Cestování v době biedermeieru*, in: H. LORENZOVÁ – T. PETRASOVÁ (edd.), *Biedermeier v českých zemích*, s. 128.

zdokonalováním dopravních prostředků a jejich neustále se zvyšující rychlostí. Výstižná je v tomto smyslu poznámka Rajske, která si povzdechla, když odjížděla z Vídně parolodí do Bratislavi, že „*rychlost parolodě nedovoluje dlouhého dívání na jeden předmět a dlouhého přemýšlení*“.¹⁸⁴

V Bratislavi české bratry a sestru uvítal Ľudovít Štúr. Prohlédli si jeho Literární ústav, který Štúr před dvěma roky založil¹⁸⁵ a následující den je Štúr vyzval na túru do Tater, kam je následovala i početná skupinka mladých studentů. Ti, zpívající během cesty národní písně, udělali na Rajskou nezapomenutelný dojem umocňovaný atmosférou vysokých slovenských hor.¹⁸⁶ Na tyto chvíle bude Antonie vzpomínat ještě po letech jako na okamžik probuzení svého všeslovanského cítění.

V této době měla Antonie v Praze dalšího nápadníka, u něhož známe pouze křestní jméno Jan. Její výlet, kde byla téměř měsíc mezi samými muži, kteří jí byli okouzlení zrovna tak jako ona jimi, v něm probudil vášnivou žárlivost. Do deníku si tehdy zapisuje: „*Sotva jsem přijela, již jsem jistou chladnost na Hanince pozorovala. Mě to bolelo, nevěděla jsem však, proč takto proti mně jedná. Odpoledne já byla velmi umdlena, přišel Jan ke mně a začal mně předchůzky dělat, že všechny mužsky lákám k sobě, že jen chci svou ctižádost ukonejšit a se žádným že to nemyslím srdečně, že proto tak ke mně mluví, by mě probudil ze snu mého, a jaké důkazy měl, že můj list tuze mnoho přímého a málo laskavého obsahoval, že jsem dlouho nepsala, že hravost se taky k tomu míchala, on byl skoro beze smyslu.*“¹⁸⁷ Obviňoval Antonii, že se slovenskými studenty flirtovala, což se jí velice dotklo a opět mu začala vysvětlovat svoje „*ideje o duševní lásce*“¹⁸⁸ a o bratrství, které jí s

¹⁸⁴ S. PODLIPSKÁ, *Z let probuzení*, s. 56.

¹⁸⁵ Již 3 roky po návštěvě Rajske, roku 1844, bude ústav uzavřen rakouskou policií. V srpnu 1845 pak založil spolu s Jozefem Miloslavem Hurbanem *Narodnje slovenskje Novini* s literární přílohou *Orel Tatransky*, kde pokračoval ve svém vlasteneckém působení

¹⁸⁶ „*Jaký to divný se zmocní člověka pocit na těch horách, či to nevyslovitelná radost z nejčistší rozkoše, či to hluboký bol, či to neukojitelná touha po něčem vyšším, kdož to vypsati může. Jediné slze mohou vysloviti tento dojem. Věřím nyní, že na těchto horách může duch lidský povznést se nad malicherné hříčky světa, státi se lepším a uzráti k vyšším činům. Poznala jsem vzor muže a pravého syna těchto volných Tater v Štúrovi. Na Tatrách mezi přáteli jeho musí jej člověk viděti, aby mu porozuměti a jeho ducha oceniti mohl.*“ – S. Podlipská, *Z let probuzení*, s. 59.

¹⁸⁷ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, zápis Bohuslavy Rajske z 3. 6. 1841, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske.

¹⁸⁸ TAMTÉŽ.

těmito Slováky spojuje. Tato hádka mezi nimi vytvořila propast, kterou se už nepodařilo zacelit. Rajská byla uražená jeho obviněním z koketnosti, byla zklamána, že ani tento není s to pochopit její pohled na lásku.¹⁸⁹

O prázdninách toho roku přijelo několik z oněch studentů, se kterými Rajská trávila ty blažené chvíle v Tatrách, do Prahy na studia. Mezi nimi byli i bratři Hroboňové – evangelický farář Ljudovít Miloslav a mladší začínající básník Samoslav Bohdan. Ti v Praze pobýli do dubna roku 1842, kdy odjeli na další studia do německého Halle. Během pobytu v Praze se Samoslav s Antonii sblížili a po jeho odjezdu se mezi nimi začala rozvíjet přátelská korespondence, která zanedlouho přerostla v korespondenci milostnou.

Na citlivou a snivou Antonii udělaly dopisy¹⁹⁰ romantického básníka velký dojem. Sdíleli spolu všeslovanské pojetí národa, které již bylo výše zmíněno, jeho tužby, vyšší city a ideály dokázal Hroboň navíc vyslovit těmi správnými básnickými obraty. Oslovování jako „*Velectěná Vlastenko a Sestro*“, „*Vážený vlastenče a bratře Slovanský*“, „*Věčná sestro duše mé*“ či „*Věčný bratře můj drahý*“ vypovídají o stylizaci mileneckého vztahu jako duchovního, sourozeneckého pouta, o němž jsem se výše zmínila. Antonie cítila, že snad konečně našla toho, se kterým by jí bylo možno uskutečnit její ideál svazku mezi mužem a ženou.

V listopadu roku 1843 napsala o své lásce k Hroboňovi svému učiteli Amerlingovi: „*Nastalo mne též okamžení nynější; pocítila jsem po třetí, že miluji – tenkrát jsem však myslela, že láska má bez trní, bez bolů zůstane! Byla jsem si vědomá, že milována jsem, že čistou láskou duševní milována jsem – a smím i sama milovati, smím poslouchati vnitřnímu citu svému beze strachu, že jiným takovým příkoř učiním. Ponejprv v mém živobyті troufám se na šťastnější budoucnost pomysleti – ano, drahý Slavoji! Já miluji! Tak vroucně, jak první láska má byla. Nechci ani sobě ani Vám více tajiti, že jestli jeho né, žádného více*“.¹⁹¹

¹⁸⁹ „Copak je mně tušení docela klamné, nemůže žádná všeobětující duševní láska obstát, což mi žádnéj! žádnéj! nerozumí?“ – TAMTÉŽ.

¹⁹⁰ Některé z nich jsou zveřejněny v práci Inge Raab

¹⁹¹ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, opis dopisu Bohuslavy Rajské K. S. Amerlingovi z 18. 11. 1843, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské; podtrženo Rajskou.

Jakmile se o tomto vztahu Amerling dozvěděl, zděsil se možnosti, že by Rajska odešla s Hroboněm na Slovensko. Tím by ztroskotaly všechny jeho plány na realizaci ženské Budče. Na konci března již Amerling zřídil v Budči dvě třídy pro své žáčky, které se dříve scházely v salonu u Fričů a Rajska dokončovala své pedagogické studium. Byla tehdy jedinou ženou v Praze (spolu s přítelkyní Marií Hoškovou), která podstoupila pedagogické zkoušky a mohla se tak věnovat vzdělávací činnosti. Nadto byla vřelou vlastenkou a výbornou organizátorkou.

Amerling začal Rajska zrazovat od úmyslu zaslíbit se Hroboňovi a když se mu přiznala, že ho dříve milovala, ale snažila se svou lásku v sobě potlačit, protože jeho snoubenkou byla Bohdanka Vidimská, využil této naděje a začal se o ni sám ucházet. Jako nejzávažnějšího argumentu použil jejich patriotického ideálu, a tak jí 21. listopadu 1843 píše mimo jiné: „*Hlas národu jest hlas boží; hlas svědomí a vědomí vlastního též hlas boží a ti hlasové nás oba již dávno spojili, a co Bůh spojil, to člověk nerozlučuj; Bohuslavo i Vy nerozlučujte*“.¹⁹² A dále: „*Jest-li co jest Vám svato na Budči a na Slavitelství, a jest-li jen kdy mé srdce hodno bylo milování, obnovte to svaté plamenání*..“.¹⁹³

Amerling upozorňoval Rajska na Hroboňův sklon k idealizování: „*Petrarka neměl Lauru (...) a Kollár Minu svou nenalezl ve své nynější choti: Ideal a skutek často člověku od sebe utek, ačkoli právě slavitelství hlásati musí: „I ve vlasti možno prorokem býti“, „I ideálu možno vtělenu býti““ (...)* Jak Ty věci vidím, vidím, že velikou úlohu na sebe berete, a pod mými neb na mých křídlech viděl bych Vás jistější v letu než u toho ptáka ohniváka..“¹⁹⁴ Přesvědčoval Rajska, že spolu můžou uskutečnit „*manželský ideál*“,¹⁹⁵ totiž „*manželství v slavitelském smyslu*“.¹⁹⁶

Ale Antonie neměla v úmyslu se v nejbližší době vdávat, zatím chtěla všechny své síly věnovat svému vzdělávacímu ústavu, vyhovoval jí bratrský a tak

¹⁹² LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis K. S. Amerlinga Bohuslavě Rajske z 21. 11. 1843, přijatá korespondence Bohuslavy Rajske.

¹⁹³ TAMTÉŽ.

¹⁹⁴ TAMTÉŽ, dopis K. S. Amerlinga Bohuslavě Rajske z 3. 12. 1843.

¹⁹⁵ TAMTÉŽ, dopis K. S. Amerlinga Bohuslavě Rajske z 21. 11. 1843.

¹⁹⁶ TAMTÉŽ.

trochu platonický vztah s Hroboněm. Tento postoj vysvětluje Amerlingovi v dopise z 10. prosince: „*Vychovatelkou býti, věřte není žádná maličkost. Hluboce a vřele cítím, že jí býti chci a že jí býti mohu. Není to žádné vypínání, v duši mou to bůh věčný sám zapsal, a žádným způsobem nelze to vyhladiti. Mám-li však ony povinnosti velké, rozsáhlé, důležité jak doufám pro budoucnost naší Vlasti vykonávat, nesmím více nežli tyto na sebe vzíti. Dvojí snad i vícere na sebe vzíti nemohu, nesmím! Znáte vy povinnosti ženy – já je znám! - Jsou mi tůze svaté a příliš drahý, bych jim jen čtvrtinu, snad osminu mých sil obětovati směla; Dívka může jen buď ženau pravau buď představenou ústavu být. Pod 2 aneb 3 letech nemohu na to ani pomyslit, ještě více povinností na sebe vzíti, aneb se uším svazkem spojit s mužem, kterého si srdce mé vyvolilo. Snad toto okamžení nikdy nepřijde - vše jedno, jen když jsem darmo nežila.“¹⁹⁷*

Amerlingovo naléhání dosáhlo svého cíle a Rajská mu dala své slovo¹⁹⁸ na Štědrý den 1843 nad hrobem své matky. Takové místo mělo velkou symboliku, zpřítomňovalo zemřelé rodiče a slib daný na takovém místě získával větší váhu. S jejím rozhodnutím ale nesouhlasil nikdo z jejích příbuzných ani přátel. Frič, který měl přehled o Amerlingově finanční situaci, jí výslovně jakékoliv spojení s ním zakázal, také její sestry a Staněk byli proti tomuto spojení.

Rajská si uvědomovala, že možná učinila unáhlené rozhodnutí. Považovala však za nutné spravit o něm Hroboně. Ten jí odpověděl, že je připraven pro její štěstí obětovat své,¹⁹⁹ což na ni udělalo obrovský dojem, neboť jak jsem zmínila výše, schopnost obětovat se byla pro ni největším měřítkem a důkazem lásky. A tak Amerlingovi po dlouhém rozmýšlení opět vrátila své slovo a se přiklonila ke svému „bratru slovanskému“. Z jejích zápisků je vidět, že z ní tímto rozhodnutím spadla velká tíha. Rajská neustále sváděla vnitřní boj mezi volbou dvou „povolání“ - učitelky nebo manželky. Byla přesvědčená, že žena může být buď manželkou a

¹⁹⁷ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis Bohuslavy Rajské K. S. Amerlingovi z 10. 12. 1843, odeslaná korespondence Bohuslavy Rajské; Podtrženo Rajskou.

¹⁹⁸ „*Má obrana byla vždy slabší až konečně zmizela; já přestala silnou mužatkou být; stala jsem se milující dívkou (...) srdce mé si jej již dávno vyvolilo, ale vždyť sem dříve nesměla milovati...*“ – TAMTĚŽ, zápis Bohuslavy Rajské z 24.12.1843, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské.

¹⁹⁹ „*Třesoucíma se rukama otevřela jsem list, přečetla jej. Bože, jaký to čistý oheň, já taky své štěstí jiným obětovala! O podílu mluvíš drahý duchu! Slzy mé žádný nespočítal. Ne, drahý bratře, Bohuslava nemůže se blahé lásky těšit, když tvoje srdce krvácí*“ – TAMTĚŽ, zápis Bohuslavy Rajské z 19. 3. 1844, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské.

matkou nebo představenou ústavu, ale nikde ne obojí.²⁰⁰ Když pak zrušila své zasnoubení s Amerlingem, s úlevou píše příteli Markovi: „*Letošního roku měla jsem se stát manželkou. Na celý život se do víru pohroužiti. Však Bůh mne popřál jasné oči, a já shodila vazby těsné ze sebe a žiju ještě svobodna jak ptáček v povětrí, těším se ze své svobody, mohu opět volněji dýchat*“.²⁰¹

Nedlouho poté, 17. dubna roku 1844, umírá ve Vratislavi manželka Františka Ladislava Čelakovského a 6. července Čelakovský přijíždí do Prahy, aby se ucházel o Antonii Reissovou. Tato volba nebyla náhodná, Marie Čelakovská si před smrtí přála, aby za svou druhou ženu pojal právě Antonii,²⁰² která byla proslulá svou láskou k dětem, vzděláním a pedagogickými schopnostmi. Chtěla, aby se právě Antonie postarala o jejího manžela a hlavně o čtyři děti, které po ní zbyly. Čelakovský snad také ještě nezapomněl na Staňkovu větu v dopise, který mu po smrti jeho ženy poslal do Vratislavi, že „*Tonymka ta dobrota hned litovala, že zde nejste, že by si vzala hned děvčátka k sobě, neboť jich již má více pohromadě*“.²⁰³

Vyslovení Čelakovského ještě více zamotalo Rajské už tak dosti spletitou situaci. Na jedné straně zklamaný Amerling, na druhé straně Hroboň, kterému dala už podruhé naději. Prosba Čelakovského navíc žádala odchod ze země, nedalo se čekat dva nebo tři roky, jak si plánovala s Hroboněm, bylo nutné odejít hned, protože osiřelé děti potřebovaly matku, a to právě ve chvíli, kdy se jí podařilo dosáhnout cíle, kterému podřídila téměř celý svůj dosavadní život, založit svůj český dívčí vzdělávací ústav.

Hroboň byl v tu dobu na návštěvě u své snoubenky v Praze. Antonie ho očekávala už dlouho, jeho příjezd se však opozdil o 8 neděl a za tu dobu Antonie ve svých citech značně ochladla. Jejich shledání „*bylo srdečné, bez vášni však i bez*

²⁰⁰ *Znáte vy povinnosti ženy – já je znám! - Jsou mi tůze svaté a příliš drahý, bych jim jen čtvrtinu, snad osminu mých sil obětovati směla; Dívka může jen buď ženau pravau buď představenou ústavu být.* – TAMTÉŽ, dopis Bohuslavy Rajské K. S. Amerlingovi z 10. 12. 1843, odeslaná korespondence Bohuslavy Rajské; Podtrženo Rajskou.

²⁰¹ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis Bohuslavy Rajské Antonínu Markovi z 16. 5. 1844, odeslaná korespondence Bohuslavy Rajské.

²⁰² TAMTÉŽ, dopis Bohuslavy Rajské F.L. Čelakovskému z 5. a 8. září 1844.

²⁰³ F. BÍLÝ (ed.), *Korrespondence III*, s. 140.

přílišného afektu“.²⁰⁴ Antonii se mezitím podařilo založit svůj vzdělávací ústav a práce v něm dávala její existenci smysluplnost.

Chování Čelakovského Antonii velmi zaujalo. Amerling i Hroboň byli vášnivé povahy, oba byli snílci a idealisté, kteří nestáli příliš pevnými nohama na zemi. Čelakovský byl o 18 let starší než Antonie, měl životní zkušenosti, zdál se jí mírný, přestože ve skutečnosti byl pravý cholerik.²⁰⁵ Do deníku si tehdy poznamenává: *„Řeč ač i jednání jeho mne velmi zaujali, tato tichost, tato pokojnost a určitost v jednání a myšlení, jak vzdálená od jednání našich mladíků bez rozdílu“*.²⁰⁶ K tomu všemu měl Čelakovský ještě doma čtyři osiřelé děti, což Rajska nebyla schopna nebrat v úvahu. Na druhou stranu nechtěla vzít zpět už po druhé dané slovo Hroboňovi,²⁰⁷ nechtěla opustit svoji vlast a už vůbec ne svůj ústav. Antonie vyložila Čelakovskému všechny své peripetie, které prožila za poslední rok a omluvila se mu s tím, že se nemůže stát jeho manželkou. Později o tomto rozhodnutí píše svému „Otcí“ Markovi: *„Ještě jedna bouře se nad hlavou mou zdvihla, odešla však bez velkého a přílišného třesku. Já silně doufám, že to poslední bude, co mne soužilo v tom ohledu. Měla jsem se totiž opět nevěstou stát, vyhostěna jsem měla být z drahé vlasti, vytržena z kruhu mého mnou utvořeného. Dítka žádaly materské péče ode mne, srdce mé krvácelo, rozum nevěděl si rady, cit však vůdce náš vedl i tehdy a nedal mne pochybiti ve volení stavu svého“*.²⁰⁸ Zklamaný Čelakovský pak odjel 21. července do rodných Strakonice navštívit svého přítele z dětství Plánka.

Antonie mezitím o svém rozhodnutí stále přemýšlela, její příbuzní považovali Čelakovského, který měl stálé místo na univerzitě ve Vratislavi, za dobrou partii. Na Hroboň se začínala dívat pragmatictější, pozorovala se skepsí jeho plány do budoucna a chtěla od něj vědět, jak by chtěl konkrétně uvést své ideály

²⁰⁴ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske.

²⁰⁵ Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, *Vzpomínky z mladých let dr. F. L. Riegra*, Osvěta, 1903, č. 6, s. 495.

²⁰⁶ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske.

²⁰⁷ *„Podobala jsem se době co hříšnice největší. On již dávno pozoroval, že se se mnou něco děje a ačkoliv jsem mu o všem neřekla, netajila jsem jemu přeci ouzkost svou, že jeho žádostem vyhověti mne nebude možno, a že se kdosi o mne uchází“* - TAMTÉŽ.

²⁰⁸ TAMTÉŽ, dopis Bohuslavy Rajske Antonínu Markovi z 26.7.1844, odeslaná korespondence Bohuslavy Rajske.

v praxi.²⁰⁹ Také její příbuzní a přátelé, kteří mu dříve přáli, začali být nyní proti jejich svazku. Napomohla tomu jistě roztržka mezi Čechy a Slováky, způsobená snahou Slováků odtrhnout se od češtiny jako spisovného literárního jazyka a začít kodifikovat pravidla vlastní slovenské řeči.²¹⁰ Když se ho Rajská ptala, zda by mohl být problém, pokud se za ním v budoucnu odstěhuje na Slovensko, že je Češka, odpověděl jí záporně. Možný problém však viděl v rozdílnosti jejich náboženského vyznání (Rajská byla katolička, Hroboň evangelík, tak jako většina Slováků), a to Rajskou velmi vyděsilo.²¹¹

Když se Čelakovský po týdnu vrátil ze Strakonice do Prahy, Rajská stále váhala. Čelakovský byl zatím oslavován pražskou vlasteneckou společností, která mu všemožným způsobem dávala najevo svou úctu, jako zasloužilému národnímu umělci. Volné sdružení spisovatelů a básníků Mladá Čechie (*Junges Böhmen*²¹²) uspořádala 4. srpna na jeho počest výlet do Kunratického lesa. Václav Tille o této slavnosti píše ve své práci o Boženě Němcové: „*Sládek Mňouček a Ferdinand Náprstek dali ráno dovézt do lesa sladovnickou chasou hojně piva, šunek a telecích kýt, dámy schystaly kávu a pečivo, odpoledne sešla se v Kunraticích velká společnost*“.²¹³ K této společnosti patřili Fričovi a Staňkovi s Antonií a Boženou Němcovou, účastnil se i F.L.Riegr či Karel Havlíček, který se nedávno vrátil z Ruska a nikdo ho ještě pořádně neznal.²¹⁴

Antonie se tehdy rozhovoru s Čelakovským vyhýbala. Příležitost k důvěrné rozmluvě však nastala o tři dny později, 7. srpna, kdy šli s větší společností na

²⁰⁹ „Ze slov jeho jsem zámyslům jeho nižádným způsobem porozumět nemohla. Že chce účinkovat ve vlasti své, že chce vzdělání rozšiřovat, to jsem věděla, jakým způsobem to vše v skutek uvést, byla jiná otázka (...) Těšila jsem se z lásky jeho, když však se vidinám svým poddával a zvěstovati chtěl a viděti před sebou budoucnost – tu se svíralo mé srdce, hrozný bol se mne zmocnil a jako bych v tom viděla zkázu jeho a svou i národu drahého..“ – TAMTÉŽ, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské.

²¹⁰ J. ZÁBORSKÝ, *O nové písemné řeči na Slowensku*, Osvěta, 1845, s.123 – 127.

²¹¹ „Nebude to, že jsem Češka, žádnou překážkou na Slovensku? „Myslím, že ne“, odpověděl. „Naši jsou velmi nestranní“. „Více bude jim však náboženství v cestě, doufám, že to však přemůžeme“. Tato řeč mne jasnější světlo podala nežli snad mysliti mohl. A rozhodla též v mém jednání (?) zdvihla bouři v nitřku mém nanejvýš“ – LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské.

²¹² Skupina většinou německy píšících spisovatelů a básníků „*Junges Böhmen*“ neboli „*Mladá Čechie*“ vznikla ve 40. letech. Na veřejnosti se prezentovala časopisem *Ost und West*, který začal vycházet roku 1837 a redigoval jej Rudolf Glaser

²¹³ V. TILLE, *Božena Němcová*, s. 51

²¹⁴ TAMTÉŽ.

procházku do Nuselského háje. Tam si spolu pohovořili a Antonie měla možnost „ještě více v šlechtěnou mysl jeho nahlédnout“.²¹⁵ Zato Hroboňovi se vyhýbala, tížilo ji svědomí a propadla do největšího zoufalství. Ještě ten den se za ní přišla rozloučit Božena Němcová, která odjížděla navštívit své rodiče do Ratibořic. Antonie se jí svěřila se svým trápením a litovala jejího odjezdu právě v době, kdy by tolik potřebovala blízkost spřízněné duše. Němcová ji vyslechla a druhý den večer před svým odjezdem do Ratibořic jí poslala dopis, který jí velmi v jejím rozhodování pomohl. „*Noc tuto jsem skoro celou probděla, list několikrát četla. Byl mne co hlas boží na poušti bloudící. Do rána byla jsem ustanovená a přesvědčená. Mé dobré jitro zvěstovalo Čelakovskému více, nežli by to cokoliv jiného bylo mohlo. On cítil, že jsem se rozhodla, v celém mém jednání nastal opět pokoj*“.²¹⁶

Němcová psala své přítelkyni, že pokud Hroboň opravdu miluje jen pro něj samotného, pak nemá cenu, aby jí cokoliv radila. Ale pokud svazek s ním vnímá pouze jako službu vlasteneckým ideálům, pak by se měla přiklonit spíše na stranu Čelakovského, protože tam, ve Vratislavi, pění o našeho „pěvce“ a jeho čtyři osiřelé děti, prokáže národu větší službu.²¹⁷ Antonie si už byla jistá tím, že Hroboň za svého muže pojmout nechce. A věděla také, že kdyby „byla ustoupila od H. bez volení jiného, bylo by zase nesmírné množství žádostí vzniklo“.²¹⁸ A tak dala Rajska druhý den ráno, 9. srpna 1844 své slovo Františku Ladislavu Čelakovskému a měla pocit, že dala svému životu nový, správný směr.²¹⁹ Už o tři dny později, 12. srpna, Čelakovský odjel zpátky do Vratislavi. Hroboň přijal rozhodnutí své snoubenky s klidnou útrpností a vyžádal si od ní na památku portrét, který mu Antonie přislíbila.²²⁰ Pro Hroboň zůstala Bohuslava Rajska ideálem slovanské ženy-vlastenky, ženy-milenky (vlastenka měla v této době vždy jemný erotický podtext). Na konci srpna jí to dovědčuje ve svém dopise: „*Budem spievať o Bohuslave svojej*

²¹⁵ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske.

²¹⁶ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske.

²¹⁷ I. Raab, *Antonie Reissova*, s. 91.

²¹⁸ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske.

²¹⁹ „*Radost Čelakovského byla nesmírná. On se ani nevěděl, jak vyjádřit. Já nabyla naděje v sebe a v život svůj.*“, TAMTÉŽ.

²²⁰ Portrét od Josefa Vojtěcha Hellicha z roku 1845

*večnej – o tej, ktorú mi svet odňať nemože – budem spievať tak asi, jako Dante spievau o Beatrici svojej..*²²¹

Zato Amerling naříkal na svůj ztracený ráj a na Rajskou bude vzpomínat s hořkostí.²²² Jeho rozchod s Bohdankou Vidimskou a následná žádost o ruku Antonie vyvolal nedůvěru mezi pražskou společností. K tomu se začala povážlivě zhoršovat jeho finanční situace, pronásledovali ho věřitelé, mezi nimiž byl například strýc Antonie, Abund Bachoven²²³ a po Praze kolovaly dokonce zvěsti o jakémisi spiknutí, do kterého se měl Amerling zaplést.²²⁴ Po Amerlingově příteli Letinském vzkázala Antonie Amerlingovi, že jediné, na co jí ještě po přestálých duševních bojích zbylo sil, je pokojné žití, tiché účinkování pro vlast a to hlavně v domácím okrese, protože v sobě necítila dost sil ani k dlouhému vedení svého ústavu.²²⁵ Proto se rozhodla pro mírného a klidného Čelakovského. Byla přesvědčená, že takový život najde jen vedle něho.

8. Veřejná činnost žen doby předbřeznové

8.1. První ženy ve veřejné sféře

Typicky ženskými okresy působení, až na výjimky nacházející se ve šlechtickém prostředí, byl kostel a domácnost. To se odrazilo i v prvních tématech, které se ženy pokusily literárně zpracovat a tím vstoupit do veřejné sféry. Byla to náboženská literatura a vedle toho literatura tématem skoro paradoxně od první vzdálená, totiž kuchařky.

Prvním ze zmiňovaných témat se zabývala jeptiška řádu sv. Alžběty, Marie Antonie, vlastním jménem Josefa Pedálová. Narodila se roku 1780 a zemřela v roce 1831. Kromě křesťanské literatury²²⁶ však psala pod pseudonymem Dobrovlastka

²²¹ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis Samoslava Hroboně Bohuslavě Rajské z 24. 8. 1844, přijatá korespondence Bohuslavy Rajské.

²²² V. MACURA, *Příběh encyklopedie*, s. 5.

²²³ J. V. FRIČ, *Paměti I*, s. 133.

²²⁴ TAMTÉŽ, s. 134; V. TILLE, *Božena Němcová*, s. 42.

²²⁵ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské.

²²⁶ Marie Antonie, *Myrrhový věneček, aneb Utrpením přichází se k blaženosti*, Praha- Hradec Králové 1828; TÁŽ, *Chlebowé posvátnj, aneb Swaté prosby a vzdychánj k Hospodinu Bohu we Gménu Pána*

také světskou prózu, jakési mravoučné povídky vyzdvihující křesťanské ctnosti a vlastenectví.²²⁷

Marie Antonie byla dlouholetou přítelkyní Františka Ladislava Čelakovského, který ji ve spisovatelské činnosti nepochybně podporoval a snad i napomáhal. Historička českého ženského hnutí Vlasta Kučerová dokonce naznačuje určitou intimnost jejich vztahu. Její světská, stejně jako náboženská literatura je pouze odrazem oficiálního myšlení, není z ní cítit žádná individualita. Ani umělecká úroveň jejich prací nijak nevybočuje z průměru doby, přesto však je to jedna z prvních žen u nás, která se vůbec rozhodla vystoupit z anonymity, překročit práh soukromého, domácího (v jejím případě klášterního) života a pokusit se o veřejné působení.²²⁸

Druhou, výše zmíněnou oblastí ženské literatury se zabývala mnohem více veřejnosti známá, o pět let mladší spisovatelka, Magdalena Dobromila Rettigová (1785 - 1845). Vedle jejích povídek o Arnoštu a Bělince²²⁹ nebo Jaroslavovi a Terynce²³⁰, které se objevovaly snad ve všech zábavných časopisech 20. a 30. let, např. v Poutníku Slovanském, Milozoru, Věnci, Milině, ale i v Časopisu Českého Muzea, zanechala nám po sobě Rettigová mnohem závažnější a výmluvnější obraz doby, svoje kuchařky a naučné spisy pro mladé dívky, ve kterých vytváří ideál předbřeznového ženství.

Právě v jejích kuchařských spisech se velmi zřetelně rýsuje obraz člověka, a hlavně ženy předbřeznové doby. V žádných vlasteneckých verších, ani povídkách, dokonce ani v tzv. „obrázcích ze života“ nenajdeme tolik života a reality biedermeierovského člověka, jako v kuchařkách a pojednáních o manželském životě z pera Magdaleny Dobromily Rettigové. Ve svátečních verších, během nedělních pobožností v kostele nebo na korsu - povinné reprezentaci před sousedy -

Gežjsse. Ke wsselikým časům, příležitostem a potřebám obecným y obzwlásstnjm spořádané (pro osobu ženskou) sebrané od gedné klássternj panny M.A., Praha 1826.

²²⁷ TÁŽ, *Serafka. Dárek dcerkám městským*, Praha 1826.

²²⁸ Srov.: V. KUČEROVÁ, *K historii ženského hnutí*, s. 1–8.

²²⁹ M. D. RETTIGOVÁ, *Arnosst a Bělinka. Zábawná powjdka*, Praha 1850.

²³⁰ TÁŽ, *Jaroslav a Terynka*, Jičín 1841.

tam všude můžeme vidět muže a ženu stojící vedle sebe. Ale u Rettigové je zachycen onen všední den, kde žena a muž nebyli rovnocenní partneři.

„Zvláště a především musí každá mladá hospodyňka na to dohlédati, aby vše, co manžel nenávidí, odstranila, a v tom sobě pouze libovala, co by jej těšilo a jemu se líbilo“,²³¹ radí Rettigová v kapitole *O chování se k manželů* čtyřicet let po velké francouzské revoluci. A jinde: „Chraňte se mrzutosti, a kdybyste skutečně pravdu měly, přece raději dobrého slova dejte... Ochraňte vás nebe od toho pomýšlení, muži vzdorovati.“²³² Těmito a podobnými radami zásobuje Rettigová českou měšťanskou dívku, přestože z vlastní zkušenosti musela vědět, že ani jejich striktní dodržování nezaručí žádné dívce harmonické a spokojené manželství. Rettigová nabádala české dívky hlavně k mravnosti, pracovitosti, zbožnosti, skromnosti a vlastenectví. V jejích snahách ji podporovala skupina intelektuálů v Hradci Králové, která se shromáždila kolem vlasteneckého vydavatele českých knih, Jana Hostivíta Pospíšila. Ten také vydal téměř všechny její spisy. Nejvýraznějšími osobnostmi této skupiny byl Václav Kliment Klicpera, Josef Liboslav Ziegler a Josef Chmela.²³³

Působení Rettigové se však neomezovalo pouze na spisovatelskou činnost. Ve všech městech, ve kterých žila, houževnatě provozovala osvětovou činnost zaměřenou hlavně na něžné pohlaví. Nejvíce pak v Litomyšli, kde se svým manželem Janem Rettigem žila od roku 1834. Zde založila českou knihovnu, ve svém bytě pořádala čtenářské večery a z jejího popudu vznikla také nadace pro chudé dívky, které neměly finance na vzdělávání. Podle svědectví historičky Vlasty Kučerové poskytovala tato nadace peníze chudým nadaným dívkám ještě na počátku první světové války.²³⁴ Rettigová se věnovala se také filantropické činnosti, a to jak vyučováním dívek bez požadavku na honorář nebo pletením a šitím oblečení pro chudé.²³⁵

²³¹ M. D. RETTIGOVÁ, *Mladá hospodyňka w domácnosti, gak sobě počjnati má, aby swé i manželowy spokogenosti došla. Dárek dcerkám českoslowanským*, Praha 1840, s. 56.

²³² TAMTÉŽ.

²³³ V. KUČEROVÁ, *K historii ženského hnutí*, s. 3.

²³⁴ TAMTÉŽ, s. 7.

²³⁵ TAMTÉŽ.

Jak jsem již zmínila výše, ženské emancipační hnutí v Čechách nebylo podněcováno jen ženami, ale i vzdělanými muži. Někteří z nich si snad i daleko více uvědomovali potřebu vzdělané matky, spolubojovnice za národní emancipaci, než ženy samotné. V Praze učinil mnoho pro zapojení ženského pohlaví do veřejné činnosti kutnohorský rodák Josef Kajetán Tyl. Podal jí své rámě a uvedl ji do společnosti, ne však pouze proto, aby ho doprovázela, ale aby v ní aktivně vystupovala.

V roce 1835 si vypůjčil několik místností v domě pana Arbeitra, později v tzv. Kajetánském domě, na Malé Straně a začal zde provozovat své známé ochotnické divadlo. To byla příležitost dát ženě roli. A tak se seznamujeme například s Ninou Herbsovou, zosobňující v Tylových kusech mladé paní, s Magdalenou Hynkovou, hrající naopak staré ženy, Magdalenou Forschheimovou, která se později stane Tylovou chotí, i její mladší sestrou Annou, která hrála dětské úlohy, a pro kterou Tyl vymyslel pseudonym Rajska, což pravděpodobně také vystihuje jeho vztah ke své mladé švagrové, se kterou měl později, přestože byl stále ženatý s její sestrou Magdalenou, šest dětí. Z dalších dam české společnosti, které se nestaly profesionálními herečkami, ale účastnily se Tylova ochotnického divadla, jmenujme alespoň slečnu Šomkovou, snoubenku Karla Hynka Máchy, slečnu Broulíkovou, Šemerovou, atd.

Ochotnické divadlo nevydrželo déle než 2 roky, avšak po jeho zániku se dále tato skupina kolem Tyla scházela dále v Kajetánském domě na Malé Straně a pořádala různé společenské akce, jako byly například masopustní merendy. Největší obliby však dosáhly besedy, kde se zpívalo, deklamovalo, hrálo a debatovalo. Byly tak oblíbené, že daleko přesáhly pražské hradby a rozšířily se postupně po celých Čechách, přičemž jejich provozování většinou ustalo po revolučním roce 1848. Besedy se postupně z veřejného prostoru přesunuly do českých domácností a daly vznik českým salonům. Díky tomu dostaly české měšťanské salony první poloviny 19. století svůj specifický český ráz – výraznou nacionalizovanost a političnost, která se tak lišila od salonů západoevropských. Z mladších a menších salonů lze jmenovat například salon Hlavsů, Hoffmanů, Holinů či salon paní Boženy Němcové, ale samozřejmě i salony našich největších kulturních předáků, jako byl František Palacký či jeho zeť František Ladislav Rieger.

Tylovy merendy a besedy však neinspirovaly jen ke vzniku salonů, ukrytým v soukromí českých domácností, ale i k tak významným a tak veřejným událostem,

jako byly české bály, z nichž první se konal roku 1840 a poslední rok před revolučním rokem 1848.

Josef Kajetán Tyl, dá se říci, nastartoval společenský život v Čechách, který již plně počítal s ženou. Ba co více, mužská společnost si začala uvědomovat, že ke svému vlasteneckému boji ženu potřebuje, ne však pro její vlastní aktivní činnost v tvorbě vysoké české kultury, která by se vyrovnala té německé, ale proto, že je to právě žena, která přivádí na svět, a hlavně vychovává nové potomstvo, které musí být národně uvědomělé. A aby se tak stalo, musí být národně uvědomělá nejdříve žena – matka. Na Tyla v tomto duchu, i když mnohem více programově, navázal Karel Slavoj Amerling.

8.2. *Působení Bohuslavy Rajské a její pokračovatelé*

Když se Václav Staněk oženil s Karolínou Reissovou, upadla Antonie do těžké deprese. Upnula se na svou matku a žila jen pro ni. Ráda také pomáhala své nejstarší sestře Johanně, které se roku 1829 narodil první syn Josef. O rok později zasáhla mladou rodinu Fričovu první krutá rána osudu, když jim zemřel syn Abund, ale už roku 1832 přišel na svět další syn, kterému dali jméno Antonín.²³⁶ Ve výchově dětí začala Antonie vidět možný smysl svého života, a to zvláště poté, co se i Staňkovým narodilo v roce 1833 první dítě, dcera Boženka. Po nevydařeném vztahu se Švestkou, který ukončila v listopadu 1834, začala pomýšlet na to, že zůstane svobodná a svůj život zasvětili výchování Staňkových dětí, aby s ním alespoň touto cestou byla spojená.²³⁷

Vzdělávání dívek bylo v první polovině 19. století velmi podceňované. První krok k nápravě učinila na konci roku 1774 Marie Terezie, když vydala tzv. *Všeobecný školský řád*, kterým byla pro všechny země monarchie zavedena povinná školní docházka a tak byl vytvořen pevný systém nižšího školství. V normální škole

²³⁶ Z. VÍŠEK, *Rod Fričů*, s. 32.

²³⁷ „Nastala pro mě osudná doba – Boženka se narodila. Podivné city mnou zahrávaly. Přemohla jsem se však šťastně a předsevzala, že jich dívky co vlastní považovati chci a o ně se starati“ - Zápisky Antonie Reisové-Čelakovské s. 12, LA PNP; „Já se osvobodila a předsevzala sobě tu největší obět' přinést bez požadování něčeho pro sebe; dívky jeho byly ve dne v noci mé ochraně odevzdány, sestra má mne počala v pravdě milovati a když jí později se vyjasnilo jakou obět' jsem jí byla přinesla, vyrostla její důvěra v povahu mou bolestmi upevněnou.“ - TAMTÉŽ, s. 2.

na Malé Straně v Praze, která byla založena již rok po vydání tohoto řádu, a která se stala vzorem pro všechny základní školy, fungovalo také dívčí oddělení. V 19. století počet základních dívčích škol v Čechách vzrostl, v roce 1847 jich bylo již 45. K významným pražským dívčím školám patřila například Týnská dívčí škola, zřízená v roce 1779. V Praze v roce 1787 existovalo dalších 5 dívčích škol, kde vyučovacím jazykem byla bez výjimky němčina. Není také bez zajímavosti nahlédnout do vyučovacího rozvrhu tehdejších dívčích škol. Jak uvádí Marie Bahenská ve své práci o počátcích ženské emancipace v Čechách²³⁸, největší prostor zaujímaly v rozvrhu dívčího oddělení normální školy na konci 18. století ruční práce, a to 12 – 17 hodin týdně. Následovalo tzv. *trivium* čili čtení, to zaujímalo v týdenním rozvrhu 2 – 5 hodin. A nakonec výuka náboženství, pro kterou byly vyhrazeny zhruba 3 hodiny týdně.

Vyšší než základní vzdělání pro dívky v 18. století, ale ani ještě ve 30. a 40. letech 19. století, neexistovalo. Po ukončení normální (základní) školy se mohly dívky dále vzdělávat v některé z klášterních nebo soukromých penzionátů, ty ale byly určeny pro dívky z majetnějších rodin. Děvčata z chudších měšťanských rodin vychovávala matka, popřípadě (pokud to dovolovala finanční situace) byl najat soukromý vychovatel. Tato situace se začala pozvolna změnit až ve 40. letech 19. století, kdy první ženy v Čechách, Antonie Reissová a Marie Hošková začínaly skládat zkoušky potřebné k výkonu pedagogické praxe.

Karel Slavoj Amerling, který Antonii po smrti její matky přednášel u Staňků, ji začal v jejích vychovatelských plánech povzbuzovat a vštěpovat jí myšlenku nutnosti vzdělání pro ženy.²³⁹ Záměr Rajské stát se vychovatelkou dětí, se tak díky němu pomalu posouval k záměru vzdělávat ženy v duchu národním. Když se na konci 30. let utvořila kolem Amerlinga „Společnost dívek českých“, byla už Rajská natolik vzdělaná, že mohla za svého učitele v případě jeho nepřítomnosti výuku přebírat.

Aby se dozvěděla, jaké dívčí ústavy se zakládají v Rakousku, vydala se Antonie v květnu 1841 se svým švagrem Fričem na výše zmíněnou cestu do Vídně.

²³⁸ Marie BAHENSKÁ, *Počátky emancipace v Čechách. Dívčí vzdělávání a české spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005.

²³⁹ „Vy jste mne naučil povinnosti mé znáti a tím mne v předsevzetí mém upevnil“ – LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, opis dopisu Bohuslavy Rajské K. S. Amerlingovi z 18. 11. 1843, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské.

Zde v doprovodu Cyrila Kampelíka navštívila pět vzdělávacích zařízení pro dívky. O této cestě nám zanechala svědectví ve svém cestovním deníku, který nazvala „*Ma prwnj Cesta!*“.²⁴⁰ O prvním ústavu se zmiňuje velice stručně, protože nezastihli jeho představenou. Nazývá ho „obyčejným“ ústavem, kde se děti učí pouze ručním pracím. Dále navštívili ústav paní Eberl, rodilé Francouzsky v Josefově. V jejím ústavu bylo 50 dívek, Rajské se příliš nelíbil, důvod ale bohužel neuvádí.

Svůj sen začala Antonie naplno uskutečňovat až v říjnu roku 1842. Tehdy byl nově zřízen kurs pro preparandky při německé vzorné hlavní škole na Malé Straně pro dívky, které by se chtěly věnovat pedagogické činnosti. Antonie tedy neváhala a spolu s přítelkyní Marií Hoškovou se začala připravovat na přijímací zkoušky do učitelského kursu. Byly zkoušeny ve dvou kolech, 11. a 14. října, a to z pedagogiky, metodiky, krasopisu, pravopisu, mluvnice a náboženství a obě přítelkyně byly do kursu úspěšně přijaty.²⁴¹ Okolí Rajské vnímalo tento krok jako velkou oběť, Staněk se o tom zmiňuje v dopise Čelakovskému: „*Tonynka naše slyší kurs nově zřízený pro praeparandky, a tak chudák největší oběť přinesla vlasti, že se chce vychovávání dívek oddati*“.²⁴²

V prosinci téhož roku měly praktickou zkoušku z dobropisu. Jejich učitelka Koslová se o jejich výstupu vyjádřila tak, že Hošková si počíná „*co horlivá a rázná učitelka*“ a Rajská „*co dobrá poučující matička*“.²⁴³ Nakonec si Rajská do deníku povzdechla: „*Kéž by její úsudek byl pravdivý, kých by dívky ve mně vždy jen matku, nikdy učitelku nepoznaly*“.²⁴⁴

Roku 1843 složila Antonie závěrečné zkoušky a o prázdninách toho roku založila v Praze první český dívčí ústav, pro který si pronajala byt ve Vodičkově ulici.²⁴⁵ Vyučovala zde, prozatím jen soukromě, český a německý jazyk, literaturu, ženské práce a přírodovědu dívky do 15 let.²⁴⁶ Toho roku pro ni a pro její přítelkyně

²⁴⁰ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské.

²⁴¹ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské.

²⁴² F. BÍLÝ (ed.), *Korrespondence III.*, s. 66. (dopis nedatován)

²⁴³ TAMTÉŽ.

²⁴⁴ TAMTÉŽ.

²⁴⁵ J. V. FRIČ, *Paměti I*, s. 126.

²⁴⁶ S. PODLIPSKÁ, *Z let probuzení I*, s. 112 – 113

z Fričova salonu Amerling upravil 2 místnosti v Budči, kde pokračovaly v práci na ženské encyklopedii. Snil o tom, že Antonie svůj ústav spojí s Budčí, kde byly od prosince roku 1843 také vyučovány „*dívky a holčinky*“, a to Marií Hoškovou, která podobně jako Rajská nedávno ukončila kurs pro preparandky na Malé Straně.²⁴⁷ Chtěl tak dát vzniknout úplná dívčí škole - ženské Budči. To ale Antonie udělat nechtěla jednak z osobních důvodů,²⁴⁸ které jsme již zmínili v předchozí kapitole, a pak také z důvodů finančních – Frič, který měl jako jeho advokát přehled o Amerlingových financích, varoval svou švagrovou před spojením s Budčí, která nemá daleko ke krachu. Amerling jí nikdy tuto „zradu“ nezapomněl, ještě po letech bude s hořkostí vzpomínat na to, že „*ženu tu nepoutalo k němu ani ideální jeho smýšlení ani vysoké záměry jeho, ji vábilo toliko vynikající postavení, jež tenkrát zaujímal*“ a když se dozvěděla, že se jeho postavení začalo hroutit, „*chutě provdala se za jistého profesora, vdovce to se čtyřmi dětmi*“.²⁴⁹

V polovině února roku 1844 posílá Bohuslava Rajská žádost k zemskému guberniu, aby jí bylo dovoleno vyučovat veřejně. Její ústav se začínal uspokojivě rozvíjet, v březnu 1844 měla již 15 žaček.²⁵⁰ Povolení k zřízení veřejného ústavu se prodlužovalo z byrokratických důvodů. Když v únoru 1844 zasílal Josef Frič ve jménu své švagrové první žádost, nepřiložil k ní rozvrh hodin ani návrh, jak by měl její ústav vypadat. Proto museli žádat znovu. Vládní povolení došlo až v červnu téhož roku a soukromý vzdělávací ústav Bohuslavy Rajské se tak mohl konečně stát ústavem veřejným.²⁵¹ Bohužel ale již o měsíc později se Rajská zaslibuje Čelakovskému a je jisté, že ústav opustí. Sama se cítí po všech prožitých bouřích v

²⁴⁷ Dopis K. S. Amerlinga F. L. Čelakovskému z 22. 12. 1843 - F. BÍLÝ (ed.), *Korrespondence* III, s. 132.

²⁴⁸ „*Já Vás milovala, Učiteli náš, však jen tím vědomím, že Bohdane náležíte, a proto jsem hledala Vaše štěstí a ne své vlastní. Každé pomýšlení na úvazek nějaký s Vámi zdál se mi hříchem, a odtud mé odpírání ústav můj s Budčem ouzce spojití. Zdálo se mi, že nad svazkem takovým žádné požehnání ležeti nemůže.*“ – LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské; Sofie Podlipská v tomto dopise celou část o citech Rajské k Amerlingovi vypouští a nahrazuje slovy: „*Příčiny toho jsou i mnohé jiné, které odpustíte dívce, že před Vámi nerozebírá.*“ - S. Podlipská, *Z let probuzení*, s. 113.

²⁴⁹ V. MACURA, *Příběh encyklopedie*, s. 5.

²⁵⁰ V. KUČEROVÁ, *K historii ženského hnutí*, s. 32.

²⁵¹ S. PODLIPSKÁ, *Z let probuzení* I, s. 121.

jejím osobním životě příliš slabá, aby vedla ústav, přesto ale dobře ví, jakou újmu tím nejen svému ústavu, ale celému tehdy se probouzejícímu ženskému hnutí učiní. Přátelé Rajske byli jejím rozhodnutím velmi zaskočeni, Franta Šumavský přišel den po odjezdu Čelakovského za Rajske do jejího bytu ve Vodičkově ulici a prosil ji, aby nezapomněla na svůj ústav. Teprve až ho Rajske ubezpečila, že neodjede dokud nebude ústav zajištěn a předán do jiných dobrých rukou, se upokojil.²⁵² Také přítelkyně Svobodová „z počátku hrozila, potom přála štěstí“.²⁵³ Rajske se se svými obavami svěřovala Čelakovskému, ale ten je nebral příliš vážně, odlehčoval je humorem a považoval je za „zbytečné péče a starosti“.²⁵⁴

Antonie doufala, že její ústav převezme její přítelkyně Hošková, se kterou v říjnu roku 1842 absolvovala pedagogický kurs. To se ale nestalo a její ústav byl v září 1844, tedy pouhé 3 měsíce od jeho povolení, uzavřen. Nicméně po jejím odjezdu do Vratislavi roku 1845 se přeci jen našla učitelka, která pokračovala v díle Bohuslavy Rajske. Byla jí Eleonora Věroslava Jonáková, která toho roku ukončila stejný pedagogický kurs, který před třemi lety navštěvovala Rajske. Jonáková přestěhovala dívčí ústav z Vodičkovy ulice na Staré město, kde měla v domě U třech korun č. 408 na Uhelném trhu vedle Platejzu k dispozici 3 místnosti pro vyučování a v tomtéž domě se nacházel také penzionát pro mimopražské žačky, o jehož založení Rajske také dlouhou dobu uvažovala.²⁵⁵ Skutečnost, že Rajske tak záhy po otevření byla nucená svůj ústav opět zavřít, řádně podryla důvěru veřejnosti v ženské emancipační snahy. To se projevilo po převzetí ústavu Eleonorou Jonákovou, které trvalo velmi dlouho, než ztracenou důvěru v ženské síly obnovila.

²⁵² LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, deníkové zápisky Bohuslavy Rajske.

²⁵³ TAMTÉŽ.

²⁵⁴ „...jaké utěšené listy mi /Bohuslava/ posílá – oj, tu jsem se dobře nevyjádřil, tu jsem neřekl celou pravdu! Pvsšem, ještě jednou dokládám, přeutešené listy! Ale jak melancholický a kormoutlivý to obsah jejich! Jen poslyšte, u př. „Mysl má potřebuje pokoje a zotavení a dosud nalézám se ve víru tisícových myšlének“ a zase: „cítím potřebu upokojení a uspořádání sebe i svých věcí“ - a tak to jde od začátku až do konce v jednom kuse. Kdybych nebyl jak náleží hodný flegmatik, tato melancholie by mne utrápila. Prosím Vás, a zvláště Vás, rozmilá sestřičko, snažně prosím, přimlouvejte se a domlouvejte jí trochu, aby si ty hrozné trampoty nějak z mysli vyrazila. A zvláště, co se týče péči o uspořádání svých věcí dotýče – tu jí jen zrovna řekněte, že jsou to z největšího dílu zbytečné péče a starosti.“ - dopis F.L.Čelakovského Fričům ze 14.9. 1844 - F. BÍLÝ (ed.), *Korrespondence* III, s. 182.

²⁵⁵V. KUČEROVÁ, *K historii ženského hnutí*, s. 33.

Už červnu 1845 píše Staněk své švagrové do Vratislavi, že si Jonáková v jejím ústavu vede dobře a že má již 22 dětí.²⁵⁶ Docházela sem i Staňkova Boženka, kterou si Jonáková velmi oblíbila.²⁵⁷ Názory na její vedení ústavu po Bohuslavě Rajské jsou však různé. Josef Václav Frič ji ve svých *Pamětech* viní z odnárodnění a výdělkářství: „*ledva vzkvétající dívčí ústav se dostal do rukou staré, lakotné panny, kteráž uměla se k tetě velice lichotit, avšak vbrzku pustivši z mysli, k jakému cíli byl založen, proměnila jej v čistě výdělkářský, nevlastenecký, ano ryze německý pensionát.*“²⁵⁸ Naprosto opačný názor na ni můžeme číst v Riegrově naučném slovníku, který vyšel roku 1865: „*...když přítelkyně její, paní Čelakovská, pro svůj odjezd z vlasti dívčí školu v Praze od ní založenou opustiti musela, svěřila r. 1845 mladistvý ústav sl. Jonákové, která jej podnes horlivě a vytrvale vede v původním směru.*“²⁵⁹ Navíc ještě uvádí, že toho času je „*tam též vyšší dívčí škola, kde se více dobrých učitelek vzdělalo, a mnohé učitelky odtud vystouplé založily v Praze vlastní ústav.*“²⁶⁰ O tom, že Jonáková měla svou předchůdkyni ve velké úctě svědčí i fakt, že po smrti Rajské přijala její nevlastní dcery do svého ústavu, aniž by po nich požadovala školné, přestože finanční situace pro ni v té době nebyla nijak příznivá.²⁶¹

Co se týče ženské Budče, tu po odchodu Rajské převzala Františka Svatava Michalovicová. Dříve působila Michalovicová jako vychovatelka v měšťanských rodinách, naposledy v rodině kovolijce Mencla, který měl dílnu zřízenou v Budči. Menclovy dcery chodily do budečských večerních kursů, Svatava si opisovala poznámky, které si Menclova děvčata na kurzech dělala a sama se z nich vzdělávala. Pak se přihlásila do kursu pro preparantky na Malé Straně a v polovině roku 1844 jej absolvovala. Dne 24. května roku 1844 bylo povoleno zřízení ženské Budče jako samostatného ústavu. Mencl doporučil Amerlingovi svou vychovatelku

²⁵⁶ Dopis Václava Staňka Bohuslavě Rajské kolem 7.června 1845 – F. BÍLÝ (ed.), *Korrespondence* III, s. 347.

²⁵⁷ TAMTÉŽ.

²⁵⁸ J. V. FRIČ, *Paměti* I., s. 127.

²⁵⁹ F. L. RIEGER (ed.), *Slovník naučný* IV, s. 428 – 429.

²⁶⁰ F. L. RIEGER (ed.), *Slovník naučný* IV, s. 428 – 429.

²⁶¹ V. KUČEROVÁ, *K historii ženského hnutí*, s. 34.

Svatavu Michalovicovou, aby se ujala vedení ústavu. Amerling Michalovicovou s nadšením přijal a již v lednu roku 1845 byla zahájena činnost ženské Budče pod jejím vedením. Amerling byl nadšen, Svatava byla vzdělaná, měla splněné zkoušky potřebné k pedagogické činnosti a navíc ho bezmezně obdivovala. Po čase ji požádal o ruku, a tak mohl konečně „*dát příklad krásného manželského spojení*“²⁶² ve vlasteneckém duchu – to, které se mu nepodařilo uskutečnit s Bohuslavou Rajskou.

V roce 1847 složila, nyní již paní Amerlingová, další zkoušky a dostala guberniální povolení ke zřízení veřejné vyšší dívčí školy v Budči. Počet žákyň v ní opět podstatně stoupl a škola tato se stala nejnavštěvovanějším pražským ženským ústavem. Budeč však měla stále větší finanční potíže a roku 1848 zachránil Amerlinga hrabě Lev Thun jejím odkoupením. Škola zde však musela být zrušena a Budeč byla přestavěná na činžovní dům.²⁶³ Poté Svatava Amerlingová svou školu přestěhovala do Vodičkovy ulice čp. 698/II. Dalším působištěm byla Široká ulice (nyní Jungmannova) čp. 18/II. Naposledy ústav sídlil na Václavském náměstí v domě U zlatého beránka. Tam vydržel až do roku 1870, kdy Svatava Amerlingová zemřela a jejím úmrtím ústav zaniká.²⁶⁴

V té době vznikaly další a další ústavy, z nichž však žádný neměl tak houževnatou ředitelku, jakou byla, přes všechny své nedostatky, paní Amerlingová. Byl to například ústav Anny Tesařové, na něž vzpomíná spisovatel Antal Stašek ve svých pamětech.²⁶⁵ V devatenácti letech na něj nastoupil jako učitel českého jazyka a dějepisu. Duší tohoto ústavu však byl spíše její manžel, František Tesař, odchovanec Amerlingův a tehdy známý český pedagog, který učil na hlavní škole v Panské ulici. Byl založen roku 1862 a přes svoje skromné začátky si i on získal poměrnou popularitu. Dále to byl ústav Antonína a Heleny Svobodové. Přestože

²⁶² LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, zápis Bohuslavy Rajské z 22. 2. 1843, deníkové zápisky Bohuslavy Rajské.

²⁶³ „*Malby na omítce, mezi nimiž představovala jedna Komenského s tváří zakladatele Budče, záhy deštěm utrpěly a časem opadaly, vysoká věž připravená pro hvězdárnu byla snešena, učenci, lékaři a umělci se vytratili a jediná stopa, která v paměti Pražanů po kolosálním tom podniku se zachovala, byla, že prostý lid zval ten dům ještě dlouho toliko „domem těch nových bláznů!*““ - J. V. FRÍČ, *Paměti I*, s. 134.

²⁶⁴ V. KUČEROVÁ, *K historii ženského hnutí*, s. 71 – 76.

²⁶⁵ Antal STAŠEK, *Ze vzpomínek*, Praha 1964, s. 86.

paní Svobodová, rodilá Francouzka uměla jen stěží mluvit česky, považoval se její ústav za jeden z nejlepších a dvě dcery sem posílaly ty nejlepší vlastenecké rodiny. Docházely sem například neteře Františka Ladisava Riegra, dcera národa Zdeňka Havlíčková, Blažena Erbenová či Božena Čechová, sestra básníka Svatopluka Čecha, která se později stala ředitelkou plzeňské vyšší dívčí školy. Dalšími ústavy, jen pro doplnění, byly ústav paní Matyldy Peškové či ústav paní Ullbrychtové. Ty všechny však v 60. a 70. letech naprosto zastínily vyšší ženské školy a učitelský ústav zřízený Ženským Výrobním Spolkem.²⁶⁶

²⁶⁶ V. KUČEROVÁ, *K historii ženského hnutí*, s. 71 – 76.

8.3. Spisovatelská činnost Bohuslavy Rajské

Bohuslava Rajská byla dlouho považována za autorku truchlivé básně „*Památce Marie Čelakovské*“²⁶⁷ která vyšla v Květech 14. května roku 1844. Ona sama však své autorství popírá v dopise Antonínu Markovi a upozorňuje, že autorkou by mohla být buď Františka „Božislávka“ Svobodová nebo Anna Forchheimová, švagrová Josefa Kajetána Tyla, která měla stejně jako Antonie pseudonym „Rajská“.²⁶⁸

Vlastní literární tvorba dívek ve 40. letech, kromě zjevu Boženy Němcové, nevynikala přílišnou kvalitou. V současnosti můžeme říci, že je pro nás cenná buď jako historický či literárně-historický pramen nebo jako první odvážný krok ve feministickém hnutí, na kterém se později dalo stavět. Nejinak tomu bylo u Bohuslavy Rajské, která měla mnohem větší organizační a snad i pedagogické schopnosti než literární.

Kromě výše zmíněných hesel do ženské encyklopedie zveřejnila Rajská roku 1842 v časopise *Vlastimil* životopis jisté slečny Kalamové ze Švýcarska, která roku 1814 přijala k sobě do bytu 5 osiřelých dívek na výchovu; postupem času počet jejích svěřenců vzrůstal, až roku 1834, kdy zemřela, dosáhl počtu tří set. Druhým jejím literárním pokusem byla báseň „*Ze zimy k jaru*“, uveřejněná v Pomměnkách na rok 1843, kterou cituji v příloze diplomové práce.

²⁶⁷ S. PODLIPSKÁ, *Z let probuzení*, s. 143; A. ZÁVODSKÝ, *František Ladislav Čelakovský*, s. 483.

²⁶⁸ „*Mýlíš se welice, domníwaje se, že píseň ona mé dílo. Mysl má není dosti uspořádána, bych písňe aneb básně skládala. Nemám práwě ono Číslo příruce, bych se o tom přesvědčila, domníwám se wšak, že to Božislawka Swobodová, anebo stojí-li tam Rajská! – Tedy to Torchheimowá, šwagrowá Tylowá, která pod tímto jménem i na dívadle i se swými spisy po nějaký čas se obecnstwu jewí. Proč práwě toto jméno wolila – newím!*“ – LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis Bohuslavy Rajské Antonínu Markovi z 7.2.1845, přijatá korespondence Bohuslavy Rajské.

9. Manželství Bohuslavy Rajske s Františkem Ladislavem Čelakovským

9.1. Život ve Vratislavi

Dne 12. srpna 1844, 3 dny po zasnoubení, odjel Čelakovský zpátky do Vratislavi. Poté se mezi snoubenci rozvinula téměř osmiměsíční korespondence, ve které se vzájemně poznávali a vyznávali si lásku. Rajska si dělala sice veliké starosti o svůj ústav, kterému obětovala ve svém životě tolik sil, ale zároveň se dostavila velká psychická úleva. Ve svém budoucím postavení manželky a matky si postavila nový ideál, který toužila ztělesnit. Nastala v podstatě doba uskutečnit v praxi to, co celý život teoreticky hlásala – stala ideálně vzdělanou a národně uvědomělou matkou, jaké chtěla ve svém ústavu vychovávat a ve své představivosti si vytvořila vsutku typicky *biedermeierovský* obrázek svého budoucího rodinného života: „*Ted' Tě vidím, jak sedíš na sedadle, u nohou tvých si hraje Mária malička, nevědouc ještě, čeho si vážit v životu; na kolenou snad se Ludvika usadila, vložíc ruku svou něžnou okolo krku drahého, milovaného otce; před Tebou má místečko své rozumná Lidunka a vedle Tebe stojí asi Ladislav. Vidím Tě tak!*“, píše svému budoucímu manželovi do Vratislavi.²⁶⁹ Ve svém manželství viděla veliký úkol, který „*vlast naše drahá v ruce mé vložila*“, viděla ho jako službu národu, jemuž měla „*ošťřovat nejmilenějšího syna*“ a vychovávat jeho děti.²⁷⁰

Rajska se těšila hlavně na klid a mír spojený s prací v domácnosti, Čelakovský ji lákal svou tichostí a umírněností, kterou vyzářoval během jeho letní návštěvy v Praze. Ve skutečnosti byla jeho povaha ale značně odlišná od jejích představ. Marie Červinková-Riegrová na něj vzpomíná takto: „*Čelakovský, jenž stál v čele starší literární strany, byl individualita velmi rázovitá a silná. Byl pravým typem cholera, silný ve všech hnutích citu, ve svých antipatiích a sympatiích, v hloubi duše dobrý, vroucí, avšak vášnivý a prudký, mužný, vždy přímý, ale někdy drsný až k hrubosti. Již vystupování jeho bylo hřmotné a hlučné, jeho řízný,*

²⁶⁹ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis Bohuslavy Rajske F. L. Čelakovskému z 5. a 8. září 1844, odeslaná korespondence Bohuslavy Rajske.

²⁷⁰ „*Mnoho vlast naše drahá v ruce mé vložila, ošťřovat jí nejmileného syna, vyvolence svého (...) já mám jemu býti Přítelkyní, opatrovat nám něžné city básníka, syna toho vyvoleného matky naší, dítka jeho mám pěstovat, jím matkou být? Velká jet úloha má...*“ – TAMTÉŽ, dopis Bohuslavy Rajske F.L. Čelakovskému z 15. 8. 1844.

*kaustický vtíp neznal smilování. Ale jako k některým lidem choval se až k nepochopení tvrdě a sarkasticky, právě tak býval zase k jiným neobyčejně laskav“.*²⁷¹ Povahu a vzhled Čelakovského rekonstruuje na základě jeho korespondence s přítelem Plánkem a Kamarýtem také jeho životopisec Artur Závodský: „*už od obecné školy byl vysoký, nejvyšší ve třídě. Byl energický, měl sklon k prchlivosti, které vzápětí litoval. Byl bystrý, obratný, míval štěstí u dívek. Rád poseděl ve veselé společnosti, nepohrdl sklenkou vína a kořil. Měl také sklon k ironickému vtipkování.*“²⁷²

Dva dny před svatbou si její synovci a neteře připravili spolu s ostatními dětmi pro budoucí novomanžele dramatickou alegorii, kterou složil mladý Frič z větší části podle veršů Čelakovského. Tato hra končila slovy múzy k básníkovi: „*Růže zvadla, kvetla Ti lilie!*“²⁷³

Svatba Antonie Reissové a Františka Ladislava Čelakovského se konala dne 2. dubna roku 1845 v kostele u františkánů v pravé postranní kapli, kde se roku 1828 vdávala i Antoniina sestra, Johanka Fričová. Manželskému svazku poželhal knež a přítel obou snoubenců Karel Vinařický. Družbou byli nejoblíbenější děti Antoniiných sester, Josef Václav Frič a Boženka Štaňková. Čelakovskému už se blížila padesátka a jeho žena ve svých 28 letech již dávno překročila věk panny na vdávání. Její přítelkyně Božena Němcová byla například vdaná už od 17 let a obě Bohuslaviny sestry se vdávaly v 19 letech.

„*Čelakowský, pobyw mezi námi asi dwa týdny, opustil dne 3. t.m. opět Prahu, aby se na místo powolání swého, do Wratislavi odebral. Jej následuje jako wěrná družka jeho jedna z nejušlechtlejších dcer Českých, vlasteneckých duchem i wšelikým wzacným szděláním wýtečná Ant. Bohuslava Reisowa, jasná to hwězda na obzoru nejskwělejších snah ženských pro wlast a ušlechtění wlastního pokolení. Kýžby nám jednou opět oba wrázení byli!*“²⁷⁴ Tak oznamoval časopis Česká včela ze dne 15. dubna 1845 odchod Bohuslavy Rajske s jejím manželem do Vratislavi. Novomanželé odjížděli hned druhý den po svatbě spolu s jejich oddávajícím

²⁷¹ M. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, *Vzpomínky z mladých let dr. F. L. Riegra*, Osvěta, 1903, č. 6, s. 495 – 496.

²⁷² A. ZÁVODSKÝ, *František Ladislav Čelakovský*.

²⁷³ J. V. FRIČ, *Paměti I.*, s. 128.

²⁷⁴ Česká včela ze dne 15.4.1845.

knězem Karlem Vinařickým. Antonie byla po cestě zádumčivá a pomalu ji začala přepadat tesknost nad odloučením od milované Prahy. V Mladé Boleslavi se s nimi rozloučil Vinařický, který bydlel v nedaleké Kováni, a manželé Čelakovští pokračovali dál přes Krkonoše do pruské Vratislavi. Čelakovský snášel cestu špatně. Trpěl revmatismem a ještě před svatbou onemocněl těžkou revmatickou horečkou, ze které se narychlo vyležel jen tak, aby si odbyl svatební obřad, ale která se nyní opět ozývala.²⁷⁵ Cesta byla náročná, první parostroj, řízený inženýrem Janem Pernerem a nazvaný příznačně „Čechy“, uvítají Pražané pouhé čtyři měsíce²⁷⁶ po odjezdu Čelakovských. Na začátku dubna 1845 však ještě museli cestovat kočárem taženým koňmi. Až z pruského Landeshutu²⁷⁷ do Vratislavi už mohli pokračovat po železnici.

Ve Vratislavi už na Antonii čekaly Čelakovského děti – jedenáctiletý Ladislav a jeho tři sestřičky, devítiletá Ludmila, sedmiletá Ludvika a čtyřletá Marie. Svou novou macechu přivítaly stydlivě, ale vlídně. Antonie byla dojatá a nadšeně píše o svých pocitech příbuzným a přátelům do Prahy. Svě sestře Karolíně popisuje, jak vypadá jejich byt a okolí: *„Nyní ti musím i byt popsati by si věděla, kde Tvá Toninka přebývá. Ulice je velmi prostraná asi jako široká ulice u nás v Praze. Když se do prvního poschodí přijde, oznámí cedulka na dveři, že zde prof. Čelakovský bydlí, s malé předsínky přijde se do pokoje mého Ladislava a stohoto do mého. Sou oba dosti prostranné s vyhlídkou na ulici. S mého se přijde na zad do malé alkovny a s této do pokoje děckého, kde z větší části přebývám. Tento má vyhlídku do dvora a východ do kuchyně, s kteréžto opět zvláštní východ na schody vede. Dvůr je celý stromovým posazený tak, že se více zahradě podobá.“*²⁷⁸

Rajská byla během prvních měsíců svého manželství velmi spokojená a šťastná. Její dopisy rodině a přátelům jsou plné radostných dojmů z nečekaně nabytého štěstí, a také Čelakovský okřál po smrti své ženy a věřil, že s Antonií

²⁷⁵ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis Bohuslavy Rajské Karolíně Staňkové z 16. 4. 1845, odeslaná korespondence Bohuslavy Rajské

²⁷⁶ Dne 20. srpna 1845 byla zprovozněna první železniční dráha vedená z Prahy (Praha - Olomouc)

²⁷⁷ Od roku 1945 polské město Kamienna Gora

²⁷⁸ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis Bohuslavy Rajské Karolíně Staňkové z 16. 4. 1845, odeslaná korespondence Bohuslavy Rajské.

budou žít šťastně a spokojeně.²⁷⁹ Svě sestře Johanně Fričové píše 2. června 1845, že za celých 8 týdnů, co je ve Vratislavi, mezi nimi nedošlo k žádnému nedorozumění.²⁸⁰ Všechny její dny měly pevný řád: vstávala velmi brzo, v sedm hodin ráno již měla za sebou ranní toaletu svou i dětí a připravenou snídani. Každý den vyučovala mladší Ludviku a Márinku ve čtení, starší Ladislav a Lidunka měli již svého domácího učitele, přičemž dobropísemnost a mluvnici je učil Čelakovský. Všechny dcerky učila Rajska plést a dvě starší se učily vyšívat na kanvě (tj. látka z hrubých bavlněných nití používaná k vyšívání křížkovým stehem). V poledne byl na řadě oběd a po něm se Antonie opět věnovala dětem. Buď je dále vyučovala nebo se s nimi vydala na procházku – možná právě na promenádu, kterou zdobilo široké stromořadí a byla od jejich domu vzdálená jen jednu ulici (viděla na ni z okna svého pokoje).²⁸¹ Mezi půl šestou a sedmou hodinou měli večeři, po které si děti směly hrát a Čelakovský svou ženu učil českou mluvnici. V domácnosti zásadně mluvili česky, jen se služebnou německy.²⁸² V neděli chodívali do kostela a odpoledne mívali besedy s profesorem Janem Evangelistou Purkyně, který žil ve Vratislavi již od roku 1823. Konaly se střídavě jednu neděli u Čelakovských, druhou u prof. Purkyně, který žil sám se svými syny a hospodyní, žena Julie, rozená Rudolphiová, zemřela již roku 1834. Obvykle probírali české záležitosti, předčítali Květy i dopisy od svých přátel a pili kávu. Jak poznamenává Antonie ve svém dopise sestře Johanně, *poněvadž jen milá sestřičko já již také začínám kávu pít, posud však jen v neděli a jen mému Ladislavovi k vůli.*²⁸³ Tyto besedy navštěvovalo více Slovanů žijících v německé Vratislavi. Hned v květnu 1845 se Antonie zmiňuje sestře Johanně o jednom českém protestantském faráři a jednom

²⁷⁹ „Přesvědčuji se, čím dál, tím více, že v nynějším stavu svém nic lepšího jsem učinit nemohl. Antonii, kterou jsem již ode dávna ctil, jakož my všickni, nyní z celého srdce miluji a nepochybuji o tom, že spolu šťastni budeme.“ - dopis F. L. Čelakovského K. Vinařickému z 28. 10. 1844 - F. BÍLÝ (ed), *Korrespondence III*, s. 235.

²⁸⁰ dopis Bohuslavy Rajske Johaně Fričové z 2. 6. 1845 - F. Bílý (ed), *Korrespondence III*, s. 339.

²⁸¹ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis Bohuslavy Rajske Karolíně Staňkové z 16. 4. 1845, odeslaná korespondence Bohuslavy Rajske.

²⁸² dopis Bohuslavy Rajske Johanně Fričové z dubna 1845 – F. BÍLÝ (ed.), *Korrespondence III*, s. 324.

²⁸³ dopis Bohuslavy Rajske Johaně Fričové z 22. 5. 1845 - TAMTÉŽ, s. 332.

Polákovi, kteří je zde navštívili, a byli nadšeni jejich vlastenectvím a hlavně českým hovorem.²⁸⁴

Tyto besedy byly jedinou kulturní aktivitou Rajské. S nikým jiným se ve Vratislavi nestýkali, protože německé prostředí k nim nebylo příliš přátelské a ani s kolegy na vratislavské univerzitě se Čelakovský, podobně jako Purkyně, nesžil. Ovšem i tyto návštěvy po čase ustaly, a to kvůli Čelakovského žárlivosti na svého přítele, který si s jeho mladou ženou velmi rozuměl.²⁸⁵ Tuto vlastnost u svého muže zpozorovala Antonie už v prvních měsících manželství, kdy s velkou nelibostí nesl její dopisování se švagrem Staňkem. Věděl totiž o jejich dětské lásce a v dopise Staňkovi z 9. května roku 1845²⁸⁶ na to naráží svým typickým „řízným, kaustickým vtipem, který neznal smilování“.²⁸⁷

Postupem času začala Rajská střízlivět ze svého růžového snu. Čelakovský se měnil v mrzutého pedanta, který neměl žádné pochopení pro potřeby svojí ženy. Pokud dovolil Rajské napsat svým přátelům nebo příbuzným dopis, podléhal naprosto jeho cenzuře, prostor pro vzdělávání se Rajské se postupem času zužoval až nakonec nezbyl vůbec žádný a Rajská byla zaměstnána výhradně prací v domácnosti a péči o děti. Přitom dříve doufala, že právě vedle svého muže, slavného českého básníka, intelektuálně poroste a zdokonalí se ve spisovatelském či dokonce básnickém umění. Antonie nemohla mít v bytě ani klavír, který milovala. Čelakovského dcery, které k ní, zdá se, neměly valného respektu²⁸⁸, byly navíc, podle slov J. V. Friče, pověřeny svým otcem „*matku špehovati, zdali se nezabývá i něčím jiným nežli pouze vařečkou nebo punčochou*“.²⁸⁹ O této situaci se zmiňuje po letech až právě její synovec J. V. Frič, jehož ženě Anně Ullmannové, která bývala

²⁸⁴ TAMTÉŽ.

²⁸⁵ J. V. FRIČ, *Paměti I*, s. 269.

²⁸⁶ „...co ty, co já za to můžeme, že jsou někdy vkládány ceduličky do hruštičky, že jsou se zas jinde o štědrém večeru rozkrajovala jablíčka, aby se poznal stav srděčka – co tam, to tam, o to hlavy nelam...“ - Dopis F. L. Čelakovského V. Staňkovi, Staňkem dodatečně datován 9. 6. 1845, F. Bílým opraveno na 9. 5. 1845 - F. BÍLÝ (ed.), *Korrespondence III*, s. 327.

²⁸⁷ M. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, *Vzpomínky z mladých let*, s. 495.

²⁸⁸ *viděli jsme, že má zvláště se staršími děvčaty velký kříž, any přes všechno nejvlídnější s nimi zacházení přímo ideální macechy stále se škaredily, vypadajíce vzdor svému mládí jako vzpurné matrony* – J. V. FRIČ, *Paměti I*, s. 169.

²⁸⁹ TAMTÉŽ.

její žačkou, se až na smrtelné posteli svěřila, „*co ji plných sedm roků mlčky a námi netušeně hnětlo, když loučila se s ní s vyznáním, že byla „nevýslovně nešťastna!*“.²⁹⁰

Rajská trpěla hlavně steskem po domově. „*Touha má po Vás, moji drazí a po drahé Otčině mé, mně často bolestné city působila, ano musela jsem ustavičně bojovat, bych alespoň schopná zůstala ku vykonání svých povinností*“.²⁹¹ Scházela jí společnost i intelektuální činnost, na kterou byla v Praze zvyklá. Ještě měsíc před její svatbou se dívky, které kolem ní byly seskupeny, usnesly, že společně vydají almanach na rok 1846, jehož redaktorkou měla být Božena Němcová. Almanach měl být sestaven pouze ze samých originálních prací (žádné překlady)²⁹² a dívky se odvážně usnesly na tom, že budou bez námitek přijímat kritiku svých prací, aby se docílilo vysoké kvality almanachu.²⁹³ Paradoxně však tento projekt ztroskotal na žehravosti dívek vůči kritice redaktorů (po Boženě Němcové, kterou dívky z redakce přímo vyštvaly, jím byl Karel Havlíček Borovský a poté i Karel Jaromír Erben) i mezi sebou navzájem. Václav Staněk později psal Rajské do Vratislavi že dívky nejsou schopny se mezi sebou domluvit, a to z prostého důvodu: „*Schází jim spojiwka; tu jim wzal Čelakowský!*“.²⁹⁴ Rajská toužila také přispět do tohoto almanachu, avšak práce v domácnosti ji natolik zaměstnávala, že si sotva našla čas na korespondenci, natož na tvůrčí literární práci, nehledě na to, že její manžel velice nerad viděl svou ženu zabývat se jinými věcmi než dětmi a domácností.

Dne 21. března roku 1846 se Antonii narodil syn Jaromír. Od této chvíle už si nenašla čas téměř ani na korespondenci, neboť péče o děti ji naprosto zaneprázdnila, takže nám bohužel schází jakékoliv informace o jejich pocitech a dojmech z narození jejího prvního potomka. Křest se konal 15. dubna a kmotry byly

²⁹⁰ TAMTÉŽ, s. 170.

²⁹¹ Připojeno k dopisu Čelakovského Fričovi z 20. 8. 1845 – F. BÍLÝ (ed.), *Korespondence III.*, s. 354.

²⁹² LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis Bohuslavy Rajské F.L. Čelakovskému z 31. 1. 1845, odeslaná korespondence Bohuslavy Rajské.

²⁹³ „*Usnesly jsme se, že každá z nás bude z ouplna spokojena, jestli se její práce co neschopná a nepotřebná do Almanachu prohlásí, a milé ráda že každá před lepší prací ustoupí. Není to dosti hrdinské předsevzetí?*“ – LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis Bohuslavy Rajské Antonínu Markovi z 7. 2. 1845, odeslaná korespondence Bohuslavy Rajské.

²⁹⁴ TAMTÉŽ, dopis Václava Staňka Bohuslavě Rajské z 17. 3. 1846, přijatá korespondence Bohuslavy Rajské.

její milovaní švagři Frič a Staněk, kteří při té příležitosti přijeli do Vratislavi. Dalšími kmotry byli prof. Purkyně a jejich rodinný lékař a přítel Dr. Kraus s manželkou.

Rajská se ve Vratislavi cítila stále více izolovaná. Její život se odehrával mezi dětmi a kuchyní.²⁹⁵ Od roku 1847, kdy velmi vážně onemocněla zápalem plic, byla navíc téměř neustále nemocná. Čelakovský měl neustále silné revmatické potíže, při kterých mnohdy nemohl vůbec používat pravou ruku. S postupujícím věkem se tato nemoc zhoršovala a působila nepříznivě také na jeho psychiku. Také děti byly stále nemocné, prodělaly postupně zápal plic, spálu i plané neštovice. Vratislaví se také několikrát přehnal epidemie cholery, které podlehl jejich rodinný lékař a přítel Dr. Kraus a roku 1849 se jí nevyhnula ani Bohuslava Rajská. A tak Čelakovský psal svému švagru Staňkovi, že jejich dům často vypadá spíše jako lazaret nebo špitál.²⁹⁶

Ke zdraví Čelakovského rodiny, zdá se, nepřispívalo Vratislavské klima a vůbec špatné hygienické podmínky ve městě. Čelakovský se o tom zmiňoval v dopise Karlu Vinařickému již roku 1842, kdy se se svou první ženou přestěhoval do Vratislavi: „Zdejší klimat nezdá se míti mnoho zdravoty do sebe, k čemuž ještě tímto rokem to přišlo, že příčinou nadržujícího sucha částí města tekoucí říčka Olava tak přeschla, že kromě trochy bahna a mezi tím tekoucí stružky, v celém řečišti žádné vody není. A můj byt, jakkoliv sic dosti pořádný, leží asi deset krokův od této Olavy. Večer zvláště z té bahnitě hniliny tak smrdutý výpar vystupuje, že o páté hodině společně nerádo okna otevřená nechávati, a tudy raději v horku se smažíme. Také to k nezdravosti místa zdejšího mnoho působí, že město těsně stavěno, množství domů do čtyřech poschodí vedeno (čeho v Praze ani viděti není), a tudy ačkoliv Vratislav ani polovici prostranství staré Prahy nezajímá, předc počtem obyvatelstva k tamtomu se blíží; neboť zde se počítá 93 a v Praze 120 tisíc. Lid tu tedy na sobě sedí jako štěnice v starých staveních“.²⁹⁷

Revoluční rok 1848 zasáhl rodinu Čelakovských velmi citelně. Vratislavští občané, kteří byli v naprosté většině Němci, dávali silně najevo své nesympatie vůči

²⁹⁵ TAMTÉŽ, dopis Bohuslavy Rajské Johanně Fričové z 21.5.1846, odeslaná korespondence Bohuslavy Rajské.

²⁹⁶ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis F.L. Čelakovského V. Staňkovi z 6.1. 1847, odeslaná korespondence F.L. Čelakovského; TAMTÉŽ, dopis F.L. Čelakovského J. Fričovi z 2.5.1849.

²⁹⁷ Dopis F.L. Čelakovského K. Vinařickému z 18.7.1842 - F. BÍLÝ (ed.), *Korrespondence III*, s. 28.

všem Slovanům a Rajská tehdy kvůli nepokojům na ulicích nemohla opouštět byt.²⁹⁸ V tomto revolučním období plném strachu a očekávání, 16. dubna 1848, porodila Rajská svého druhého syna Bohuslava velmi chatrného zdraví. Byl těžce nemocný celých 7 týdnů, ve kterých jeho matka trnula, zda podlehne nemoci či nikoliv. K těmto nesnázím se přidával ještě strach o své příbuzné v Praze, kde byl 13. července zatčen švagr Frič a ve vyšetřovací vazbě byl držen až do 15. září 1848. Také sestra Johanna Fričová byla už v té době těžce nemocná a 26. února 1849 své nemoci podlehla. Ztrátu své milované sestry nesla Rajská velmi těžce, útěchu jí poskytovala pouze naděje, že se dostane zpátky do milované Prahy. Po osmi letech ve Vratislavi totiž mohl Čelakovský konečně doufat, že se pro něj uvolní místo profesora slavistiky na pražské univerzitě, kterého se právě zřekl Pavel Josef Šafařík.²⁹⁹

9.2. *Návrat do Čech*

Dne 6. srpna roku 1849 se Rajská po 4 letech vrátila do své vlasti. Prahu našla po revolučních bouřích v obležení, ve kterém se ocitla v květnu 1849. Její milovaný synovec Josef Václav Frič byl kvůli účasti v boji na barikádách uvězněn ve vyšetřovací vazbě na Pražském hradě a jeho otec se ze všech tragédií, které jeho rodinu v posledním roce potkaly, nervově zhroutil. Čelakovský později při vyšetřování politického působení mladého Friče nepodal pravděpodobně příliš příznivé svědectví o svém synovci, na základě čehož mezi ním a Fričem prudce ochladly jejich vztahy. Rajská naopak po celou dobu procesu se svým synovcem prokazovala švagrovi svou loajalitu. Když byl pak 7. ledna 1851 Josef Václav Frič pro velezradu odsouzen na 18 let do vězení v uherském Komárně, stála Rajská navzdory svému zdravotnímu stavu hodiny po boku svého švagra, aby ho psychicky podpořila, a také aby možná naposledy spatřila svého milovaného synovce.³⁰⁰

²⁹⁸ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis Bohuslavy Rajské Boženě Němcové z 17. 11. 1848, odeslaná korespondence Bohuslavy Rajské.

²⁹⁹ Dopis P. J. Šafaříka F.L. Čelakovskému z 2.3. 1849 - F. BÍLÝ (ed.), *Korrespondence* III, s. 638.

³⁰⁰ Roku 1854 byla Josefu Václavovi Fričovi udělena amnestie při příležitosti sňatku císaře Františka Josefa I. s Alžbětou Bavorskou.

Staněk pro rodinu Čelakovských zajistil bydlení tak, aby k sobě měli bezprostředně blízko, v Široké ulici č. 736 (Staňkovi bydleli ve stejné ulici č. 738), a najal své švagrové služebnou na výpomoc v domácnosti, tehdy šestnáctiletou Annu Blažkovou z Jičína, která se později stala služebnou Richarda Wagnera ve Vídni. Ta bude roku 1899 v Národních listech vzpomínat na Bohuslavu Rajskou jako na velmi laskavou a zbožnou paní, která se s ní každou noc loučila slovy „*dobrou noc, Anna, Bůh tě opatruj*“.³⁰¹ Tři dcery Čelakovských začaly v Praze navštěvovat vychovávací ústav, který před pěti lety založila jejich nevlastní matka a nyní jej vedla výše zmíněná Eleonora Jonáková.

Čelakovský o práci nouzi neměl. Kromě vyučování slavistiky na pražské univerzitě byl pověřen sestavováním vhodných literárních ukázek do českých učebnic pro gymnázia a základní reálné školy, výsledkem čehož byly čítanky pro nižší i vyšší třídy gymnázia, vycházející v letech 1851 – 1880 v nakladatelství Fridricha Tempského.

Rajská porodila 26.7.1850 své třetí dítě, dceru Annu, která ale za tři měsíce zemřela. Po porodu Antonie onemocněla opět těžkým zápallem plic a po smrti své dcery upadla do těžké deprese. Čelakovský psal o nemoci své ženy příteli Plánkovi a obával se nejhoršího.³⁰² Na začátku června 1851 odjela Rajská do šternberských lázní, kde se její zdravotní stav nejdříve poněkud zlepšil, ale už 25. června píše Božena Němcová o stavu své přítelkyně manželům Šemberovým: „*Paní Čelakovská je v lázních v Šemberku, ale včera slyšela jsem, že jí tak zle, že musel pro ni ihned Čelakovský ject; ubohá paní, ona sotva dlouho živa bude, a je velice ta rodina k politování*“.³⁰³

V březnu roku 1852 již Rajská pro nemoc nemohla opouštět dům. Tehdy píše svému švagrovi Fričovi jeden ze svých posledních listů: „*Přechod ze zimy do jara působí opět na mé zdraví; sil mne ubývá, ráda bych k Tobě přišla a však ani naši ulici přejít nemohu, již se pode mnou chvějí nohy. Měj se dobře, na Všemohoucího vše blahodárného žádaje zůstávám Tvá nezměnná Tě milující*

³⁰¹: Národní listy ze dne 9.8.1899.

³⁰² „...žena má churaví a stůně už od půl roku, a nepodá-li jaro polepčení, zlé mám tušení“ – LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis F.L. Čelakovského F. Plánkovi z 2.2.1851, odeslaná korespondence F.L. Čelakovského.

³⁰³ Adam-Janáčková-Pokorná a kol. (edd.), *Božena Němcová. Korespondence I. 1844 – 1852*, Praha 2003, s. 185.

*Antonina B. Čelakovská. Ach dnes před sedmi lety byla jsem ještě zdravá a veselá. Jnu jak Bůh chce.*³⁰⁴ Před sedmi lety se vdala za Čelakovského.

Antonie Čelakovská zemřela 2. května roku 1852 v Rezkově domě na Zderaze³⁰⁵, zaniklé pražské čtvrti na území dnešního Nového Města, ze které po pražské asanaci v roce 1900 zůstal do dnešních dnů zachován pouze kostel sv. Václava. Ve své závěti ze 7. dubna 1852 převedla dědictví po matce na své dva syny Jaromíra a Bohuslava a stanovila pro ně za poručníka Josefa Františka Friče³⁰⁶, kterému tak k devíti dětem, které měl se svojí chotí Johannou, přibyly další dvě. Frič se podruhé oženil až pět let po smrti své ženy, 25. října roku 1854, a to s Annou Neubertovou, vdovou po pražském advokátovi Neubertovi, ve které Bohuslav a Jaromír Čelakovští našli svou druhou matku.³⁰⁷

František Čelakovský následoval záhy svoji ženu, zemřel pouhé tři měsíce po ní, 5. srpna 1852 na nádor sleziny a rychlou anemii.³⁰⁸ Zůstalo po nich 6 sirotků, o které se postarali jejich příbuzní a přátelé. Nejstaršího Ladislava se ujal Dr. Purkyně, manželé Staňkovi si k sobě vzali Čelakovského dcery Ludmilu a Marii a Ludvika byla dána do opatrovnictví jisté paní Wenzigové.³⁰⁹

³⁰⁴ LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, dopis Bohuslavy Rajské Josefu Fričovi z 19.3.1852, odeslaná korespondence Bohuslavy Rajské.

³⁰⁵ Národní listy ze dne 9.8.1899.

³⁰⁶ Josef VEJVARA, *Pozůstalostní spisy Antonie Čelakovské a prof. Františka Ladislava Čelakovského*, Osvěta 43, 1913, s. 778 – 784.

³⁰⁷ Z. VÍŠEK, *Rod Fričů*, s. 32.

³⁰⁸ Václav SATNĚK, *Poslední nemoc Františka Ladislava Čelakovského i jeho předchůdcové*, Časopis lékařův českých, 1864, č.38, s. 300-302; 307-308.

³⁰⁹ Národní listy ze dne 9.8.1899.

10. Místo závěru

V úvodu své diplomové práce jsem si položila otázku, jaká měla být žena doby předbřeznové a co se od ní očekávalo. Odpovědi na tyto otázky nám poskytuje v první řadě dobová preskriptivní literatura. Jedna z prvních německých příruček pro dívky, která byla posléze vydávána po celou první polovinu 19. století, z čehož je možno usuzovat na její velký vliv, byla knížka od pedagoga Joachima Heinricha Campeho, vydaná v Braunschweigu v době propuknutí velké francouzské revoluce.³¹⁰ Podle Campeho má žena trojí povolání – je povinna být dobrou manželkou, matkou a hospodyní.³¹¹ O tři desetiletí později vzniká perem Magdaleny Dobromily Rettigové první preskriptivní literatura pro dívky i v českém prostředí. Poselství jejích upřímně míněných rad³¹² je v podstatě stejné jako u Campeho, jen s přidavkem výzvy k vlasteneckému uvědomění.

U Bohuslavy Rajske nám pak pomohou tyto otázky zodpovědět prameny osobní povahy. Otázkou je, jakou výpovědní hodnotu nám může tak subjektivní pramen jako je například osobní deník, poskytnout. Od 18. století, kdy je u nás začínají psát i ženy³¹³, se stávají deníky místem vlastní duševní anatomie, sebereflexe, východiskem úvah o sobě i o okolním světě. Přestože pisatelky většinou nepočítaly se zveřejněním svých zápisků, není nijak ojedinělé, že svůj deník psaly s velkou dávkou obezřetnosti, mnohdy až stylizace, jako by přeci jen nějakého budoucího neznámého čtenáře tušily. Možná si byly vědomy své výjimečnosti (a to oprávněně, neboť všechny ženy, které si v 18. a 19. století mohly psát a psaly deník, byly nějakým způsobem výjimečné³¹⁴), a proto také možnosti

³¹⁰ Joachim Heinrich CAMPE, *Väterlicher Rat an meine Tochter*, Braunschweig 1789.

³¹¹ Srov.: Příspěvek profesorky Mileny Lenderové na konferenci s názvem „*Jakou Evropu ohlašovala bitva u Slavkova*“, která proběhla ve dnech 28. - 29.11. 2005. Citace je z jejího referátu, který nesl název „*Počátky hnutí emancipace žen*“, s. 5

³¹² M. D. RETTIGOVÁ, *Věneček pro dcerky vlastenecké*, Hradec Králové 1825; TÁŽ, *Mladá hospodyňka v domácnosti, jak sobě počítí má, aby své i manželovy spokojenosti došla*, Hradec Králové 1840.

³¹³ V západní Evropě (ve Francii, v Německu) ženské deníky už po roce 1650. Srov. Milena LENDEROVÁ, *A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století*, Praha 2008, s. 17.

³¹⁴ Aby vůbec žena v 18. či 19. století mohla psát deník, musely být splněny minimálně dvě podmínky: gramotnost a prostor. Žena musela umět psát a muselo jí být alespoň v rámci možností dovoleno psát. Potřebovala prostor jak ve smyslu fyzickém (soukromí), tak sociálním (nesměla být příliš zaměstnána

budoucího zveřejnění nebo jen předpokládaly, že se jejich zápisky po jejich smrti dostanou do ruky jejich příbuzným a potomkům.

Zápisky v ženských denících 19. století ale nemusí být stylizované jen kvůli okolí pisatelky, ale také kvůli ní samotné. Ženina role ve společnosti 19. století byla „být matkou“, „být manželkou“ a „být vlastenkou“. Taková nejen že být měla, ale i být chtěla. A právě každodenní (každotýdenní/každoměsíční) zápisky jí mohly poskytnout onu revizi vlastního já – zda-li této roli dostává. Ona nejen před ostatními, ale také sama před sebou chtěla být viděna jako žena, která plní daný úkol. Deník Bohuslavy Rajské je prototypem tohoto stylizovaného deníku. Ospravedlňuje své činy a skrze své zápisky se neustále ujišťuje, že vše, co dělá, dělá pro vlast či pro dobro ostatních. Nutno ale dodat, že není nutné mluvit vždy přímo o stylizaci, ale zkrátka o ztotožnění se s dobovým stereotypem, jak tomu bylo například u ideálu oběti, kterým jsem se zabývala v sedmé kapitole.

Určitý „obraz o sobě“ tedy začala tvořit už Bohuslava Rajská ve svých deníkových zápiscích a v druhé polovině 19. století v jeho tvorbě pokračovala spisovatelka Sofie Podlipská, když se rozhodla podat „*pokolením příštím obraz zaokrouhlený, pochopitelný, co možná podrobný*“³¹⁵, „*obraz to vlastenky, která se zápalem pravdivým a neslábnoucím své věci sloužila*“³¹⁶. Bohuslava Rajská měla být jednou provždy žena, jejíž „*bezuhonná dobrotivost, družící se k nadání tomu, činily z ní osobnost nade všecku hanu vznešenou*“.³¹⁷

Ráda bych se na samém konci své práce zamyslela nad tím, zda můžeme Bohuslavu Rajskou označit za „ženu biedermeieru“. Kulturní ovzduší doby, ve které žila Bohuslava Rajská, nelze obejmout jedním pojmem, jak tomu bylo například v době, kdy byla Evropa ovládána myšlenkovými idejemi gotiky, renesance či raného baroka. Myšlenkový svět těchto epoch spojovala „jednotná

prací). Další podmínkou (ne již zcela zásadní) bylo mít o čem psát (zažívat věci vybočující alespoň minimálně z všedního života; Srov.: M.LENDEROVÁ, *A ptáš se, knížko má...*, s. 46 – 63.

³¹⁵S. PODLIPSKÁ, *Z let probuzení*, s. 5.

³¹⁶TAMTÉŽ, s. 7.

³¹⁷TAMTÉŽ.

ideologie³¹⁸, a proto v nich mohly vzniknout tak monumentální slohy, které dokázaly ovládnout všechny oblasti dobové kultury.

V momentě, kdy církev nedokázala již udržet otěže ideologií, které produkovala, a reformace začala podryvat její systematicky vytvářenou myšlenkovou jednotu, začala evropská kultura nabývat na barvitosti. Kulturní slohy začaly být těžko pojmově uchopitelné³¹⁹. Jestliže tedy umělecká jednota byla výrazem „totalitní ideologie“³²⁰, pak tato různorodost a neuchopitelnost byla známka názorové plurality.³²¹

Baroko se začalo prolínat s klasicismem, klasicismus s empirem, a zjednodušené formy klasicismu a empiru daly vzniknout specifickému stylu, se kterým si umělci teoretikové dlouho nevěděli rady než ho označili jako styl *biedermannů*, později *biedermeier*.

Posledně jmenovaný umělecký sloh je s dobou předbřeznovou, tedy s dobou, kdy žila Bohuslava Rajska, spojován nejvíce. Dokonce se nezdá setkávat se s označením celé této epochy jako epochy *biedermeieru*. Myšlenková pluralita byla v 19. století již ale příliš velká, aby některý z uměleckých stylů mohl být chápán ve smyslu epochálním. *Biedermeier* byl jen životním postojem a uměleckým stylem, který koexistoval s dalšími životními postoji a styly, a který se promítal do některých oblastí kultury, převážně módy a užitého umění, což odpovídalo jeho myšlenkové podstatě.³²²

Jaké jsou základní ideové rysy *biedermeieru*? Lubomír Sršeň ve své studii o *biedermeierovském* portrétu v Čechách uvádí definici: „*Jde o tendenci usilující především o harmonii a vyhýbající se všem extrémům.*“. Jde o „*jakýsi klidný střední proud mezi dalšími dvěma výraznými dobovými tendencemi, osvícenstvím a romantismem. Je rovnováhou mezi osvícenskou racionalitou a romantickou*

³¹⁸ Srov.: Lubomír SRŠEŇ, *Specifika biedermeierovského portrétu v Čechách*, in: *Biedermeier v českých zemích*, 160 – 175.

³¹⁹ Např. radikální baroko versus klasicistní baroko

³²⁰ Srov.: L. SRŠEŇ, *Specifika biedermeierovského portrétu*, s. 160 – 175.

³²¹ Srov.: TATMÉŽ.

³²² *Biedermeier* jako životní styl se obracel k soukromému životu, k rodině, k domácí pohodě, proto nejvíce ovlivnil kulturní oblast spojenou s domácím prostředím, čili nábytek, bytové doplňky, šperky, oblečení, portrét.

*emotivitou, hledá vyváženost mezi objektivitou osvícenství a subjektivitou romantismu, mezi chladně reprezentativním životem veřejným a vášnivým životem intimním... nepropadá vyznávání ideálů a dovede ocenit to, co je na dosah.*³²³

Biedermeier tedy neovládal zcela dobu předbřeznovou, ale koexistoval s dalšími myšlenkovými proudy - s dozrívajícím osvícenstvím a především s romantismem.

Životní filosofie člověka (nejen) doby předbřeznové nemusí být čitelná pouze z písemných, ale také z hmotných a ikonografických pramenů, z nichž největší službu nám v tomto smyslu prokáže portrét. Ten většinou podléhá notné dávce stylizace odběratele, čímž nám onen odběratel zanechává svědectví o svém životním názoru. Nejedna měšťan, živící se naprosto všedním a nepřitažlivým zaměstnáním (jako koželuh, mydlář apod.) se záměrně nechával zobrazit jako romantický skladatel či básník (záleželo na jeho zájmu, který chtěl vyzdvihnout). Většina měšťanů a hlavně měšťanek bez romantických ideálů se naopak rádi nechávali zobrazovat způsobem zcela biedermeierovským, tedy jako bodří, spokojení, vlídní a hlavně majetní občané (velký důraz malíře byl kladen na zobrazení solidního oděvu a u žen zvláště na hojnou zásobu šperků).

U žen, které byly svým úzkým polem působnosti v domácí, soukromé sféře přímo ideálním nosičem biedermeierovských představ o životě, nepřekvapí, že naprostá většina jejich portrétů je provedena ve znamení biedermeierovské stylizace. Najde se ovšem několik výjimek mezi něž patří i Bohuslava Rajská. Tu zcela nekonvenčním způsobem portrétoval v letech 1840 – 1841 její vrstevník, dvorní malíř Amerlingovy Budče, Josef Božetěch Klemens. Rajská je zde zobrazena v ne příliš bohatém šatě, sedící u psacího stolu, kde při skromném světle olejolampy provádí optické a chemické experimenty.³²⁴

Stylizace tohoto portrétu nebyla jen práce Klemensova, ale i samotné Bohuslavy Rajské a jejich společného učitele Karla Slavoje Amerlinga. Jak píše ve své studii Lubomír Sršeň: „*Klemens se ostatně pokusil ve svých podobiznách pražských vlastenců shromážděných kolem Amerlingova ústavu Nová Budeč vytvořit ve čtyřicátých letech nový typ společensky angažovaného, romanticky*

³²³ Srov.: L. SRŠEŇ, *Specifika biedermeierovského portrétu*, s. 164.

³²⁴ Obrazová příloha, obr. č. 2.

pozitivně laděného portrétu, který byl podobizně biedermeierovské ideově zcela vzdálen“.³²⁵ V tomto vzdálení od biedermeierovského portrétu šlo hlavně o přiznání zcela nové role ženě. Bohuslava Rajska zde není zobrazena jako bohá, spokojená a vlídná měšťanka, ale jako vzdělaná mladá dívka, jako vědkyně, jako žena, která se zajímá o věci veřejné.

Ikonografická výpověď portrétu Bohuslavy Rajske se shoduje s výpovědí, kterou nám o sobě zanechala ve svých zápiscích. Ani z jednoho z těchto pramenů nevysvítá, že by Bohuslava Rajska byla ženou prodchnutou „ideály“ biedermeieru, spíše se zdá oscilovat mezi osvícenstvím a romantismem.

³²⁵ L. SRŠEŇ, *Specifika biedermeierovského portrétu*, s. 173.

11. Použité prameny archivní

Literární archiv památníku národního písemnictví, Fond F.L. Čelakovského, deníkové záznamy Bohuslavy Rajské.

LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, přijatá korespondence Bohuslavy Rajské.

LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, odeslaná korespondence Bohuslavy Rajské.

LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, přijatá korespondence F.L. Čelakovského.

LA PNP, Fond F.L. Čelakovského, odeslaná korespondence F.L. Čelakovského.

12. Použité prameny vydané

ADAM Robert (ed.), *Božena Němcová. Korespondence I. 1844 – 1852*, Praha 2003.

BÍLÝ František (ed.), *Korespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského I - III*, Praha 1907 – 1915.

ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ Marie, *Vzpomínky z mladých let dr. F. L. Riegra*, Osvěta, 1903, č. 6, s. 481 – 497.

Česká včela z 15.4.1845.

FRIČ Josef František (ed. Zora DVOŘÁKOVÁ), *Zaznamenání příhod živobytí mého od roku 1804 – 1824*, in: Slánský obzor 12, Slaný 1904, s. 3-9.

FRIČ Josef Václav, *Paměti I.*, Praha 1957.

HURBAN Jozef Miloslav, *Cesta Slováka ku bratrům slavenským na Moravě a v Čechách*, Pešť 1841.

LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ Anna, *Lidé minulých dob. Kniha lidských a básnických osudů*, Praha 1941.

Národní listy z 9.8.1899.

PICHL Josef Bojislav (ed. Miloslav HÝSEK), *Vlastenecké vzpomínky*, Praha 1936.

PODLIPSKÁ Sofie, *Z let probuzení*, Praha 1872.

RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ Maryša, *Ozářené krby. Vlastenecké rodiny české*, Praha 1945.

RETTIGOVÁ Magdalena Dobromila, *Mladá hospodyňka v domácnosti, jak sobě počítí má, aby své i manželovy spokojenosti došla*, Hradec Králové 1840.

RIEGER František Ladislav (ed.), *Slovník naučný V*, Praha 1866.

STANĚK Václav, *Poslední nemoc Františka Ladislava Čelakovského i jeho předchůdcové*, Časopis lékařův českých, 1864, č.38, s. 300-302; 307-308.

STAŠEK Antal, *Ze vzpomínek*, Praha 1964.

SVĚTLÁ Karolina (ed. Josef ŠPIČÁK Josef), *Myšlenky a aforismy. Z literárního soukromí I*, Praha 1959.

SVĚTLÁ Karolina, *Upomínky Karoliny Světlé*, Praha 1888.

VEJVARA Josef, *Pozůstalostní spisy Antonie Čelakovské a prof. Františka Ladislava Čelakovského*, Osvěta 43, 1913, s. 316 – 320.

ZÁBORSKÝ Jan, *O nové písemné řeči na Slowensku*, Osvěta, 1845, s.123 – 127.

ZAPOVÁ Honorata z Wisniowských, *Zápisky z rodinné korespondence a vlasteneckých vzpomínek*, Praha 1894.

13. Seznam použité literatury

BAHENSKÁ Marie, *Počátky emancipace v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005.

ČADKOVÁ Kateřina – LENDEROVÁ Milena – STRÁNÍKOVÁ Jana (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. Století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006.

HAVELKOVÁ Hana, *Dimenze „gender“ ve vztahu soukromé a veřejné sféry*, Sociologický časopis 31, 1995, s. 25-38.

HOFFMANNOVÁ Eva, *Karel Slavoj Amerling*, Brandýs nad Orlicí 2003.

- HORSKÁ Pavla, *Naše prababičky feministky*, Praha 1999.
- KOŘALKA Jiří, *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*, Praha 1996.
- KUČEROVÁ Vlasta, *historii ženského hnutí v Čechách. Amerlingova éra*, Brno 1914.
- LENDEROVÁ Milena, *A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století*, Praha 2008
- TÁŽ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999.
- TÁŽ, *Zdenka Braunerová*, Praha 2000.
- LORENZOVÁ Helena – PETRASOVÁ Taťána (edd.), *Biedermeier v českých zemích. Sborník příspěvků z 23. ročníku symposia k problematice 19. století*, Plzeň 2003.
- TYTÉŽ (edd.) *Salony v české kultuře 19. století*, Praha 1999.
- MACURA Vladimír, *Český sen*, Praha 1998, s. 168 – 182.
- NEČASOVÁ Denisa, *Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska*, *Dějiny-teorie-kritik* 5, č. 1, 2008, s. 81.
- NEUDORFLOVÁ-LACHMANOVÁ Marie, *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*, Praha 1999.
- PETRBOK Václav (ed.), *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, Praha 1999.
- RAAB Inge, *Antonie Reis – Bohuslava Rajská-Čelakovská (1817 – 1852). Ein Frauenleben zur Zeit der tschechischen nationalen Wiedergeburt*, Berlin 2007.
- RATAJOVÁ Jana, *Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii*, *Kuděj*, 2005, č. 1-2, s. 159.
- ŠTAIF Jiří, *František Palacký*, Praha 2009
- TILLE Václav, *Božena Němcová*, Praha 1969.
- TINKOVÁ Daniela, *Ve jménu přirozenosti věcí – genderové identity. „bio-moc“ a osvícenská věda*, *Práce z dějin vědy* 6, 2003, s. 571 – 615.
- TÁŽ, *Věčně nemocná žena. Žena a mateřství v lékařském myšlení na prahu moderní doby*, *Dějiny a současnost*, 2004, č. 1, s. 7 – 11.

TRNKA Miloslav, *O Tonince z holanského rodu. Genealogická drobnost k 200. výročí narození básníka Františka Ladislava Čelakovského (1799-1852)*, Rodopisná revue 1999, č.1, s. 14 – 16.

VÍŠEK Zdeněk, *Rod Fričů a Slánsko*, in: Slánský Obzor 12, Slaný 2005, s. 32.

ZAPOVÁ Honorata z Wisniowských, *Zápisky z rodinné korespondence a vlasteneckých vzpomínek*, Praha 1894.

ZÁVODSKÝ Artur, *František Ladislav Čelakovský*, Praha 1982.

Obrazová příloha

Obr. č. 1 – Bohuslava Rajska (Josef Hellich, 1845)

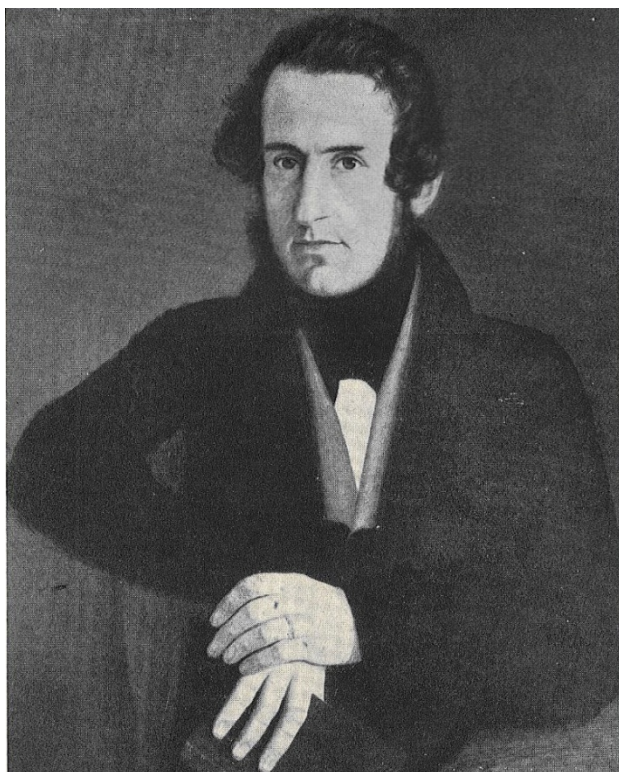
Obr. č. 2 – Bohuslava Rajská (Jozef Božetěch Klemens, 1840 – 1841)

Obr. č. 3 – Abund von Bachoven

Obr. č. 4 - Marie Reissová

Obr. č. 5 - Josef Frič

Obr. č. 6 – Johana Fričová s dcerou

Báseň Bohuslavy Rajske „*Od zimy k jaru*“, uveřejněná v „*Pomněnkách*“ pro rok 1843:³²⁶

*Vltavu jak jarou jímá
do pout zima otrockých,
ona v dlouhém spánku dřímá
moci nevědoma svých.*

*Tak i naše v spánku dlouhém
jindy duše dřímaly,
předsudky v svém lesku pouhém
do vazel nás jímaly*

*Když se ale jaro blíží
a led dechem rozhrěje,
budí kol se život svízí,
velká kvete naděje.*

*Tak i svatý oheň lásky
duše naše opojil,
vazbou jedné pevné pásky
v potěšený nás věnec svil.*

*Nuže vzhůru, sestry drahé,
věrně jedna k druhé stůj;
vědomí by zrostlo blahé:
vlasti síly obětuj!*

³²⁶I. RAAB, *Antonie Reis*, s. 126.